

8

A

NAGY-SZOMBATI HARCZ.

HADTÖRTÉNETI EPIZÓD

A

KURUCZVILÁGBÓL.

IRTA

THALY KÁLMÁN,

A MAGYAR, A MILANÓI ÉS A TURINI TUDOMÁNYOS AKADEMIÁK TAGJA.

KÖMETSZETŰ CSATA-TÉRKÉPPEL.

TOLDALÉKUL:

A GYŐRVÁRI HARCZ.

KIADJA LAUFFER VILMOS

PESTEN, 1869.

Tendit per ardua virtus.

R6453017

NAGYMÉLTÓSÁG

CSÍK-SZENT-KIRÁLYI és KRASZNAHORKAI

GRÓF

ANDRÁSSY GYULA

MINISTER-ELNÖK ÚR Ö EXCJÁNAK,

MINT MAGY. KIR.

HONVÉDELMI MINISTERNEK,

HONVÉDEZREDESNEK

S

HÁROM KURUCZ TÁBORNOK:

BÁRÓ ANDRASSY ISTVÁN, PÁL és GYÖRGY

UTÓDÁNAK,

kazafüi mily tisztelettel ajánlja a

SZERZŐ.

S

RB. 23. b. 634.

A nagy-szombati harc.

— 1704. —

Ismerjük a Rákóczi-féle szabadságháború gyors terjedését, mely csodával határos vala, — ismerjük az 1703-ik s 1704-ik év szerencsés fejleményeit, melyek, néhány ostromzárolt vár kivételével egész Magyar- és Erdélyországot a szabadságért fegyverkező rendek birodalmába juttaták. Leopold császár, olympusi gögijén sok küzdés után erőt véve, kénytelenített a „gonosz rebellisekkel“ — kiknek már szinte Bécs külvárosaiiba hatolt csapatai miatt residentiája bástyái mögül ki nem léphetett — alkudozásokba ereszkedni, és, mivel e megátalkodottak a bécsi udvar annyiszor megszegett szavainak többé nem hívének, — Nagy-Brittannia és a belga rendek békéltető közbenjárását fogadni el. Nagyon megalázta magát az öreg császár, a midőn ezt tette, — de megtette, uralkodása függött tőle.

Nem czélom itt a gyöngyösi, paksi és selymeczi békeértekezletek folyamát tárgyalni, s az okokat: miért szakadtak meg? Hallgatok az 1704. őszén kötött rövid fegyvernyugvásról, s a háború fejleményeiről a déli és keleti részekben; feladatom ezuttal, a fegyverszünet után, csupán északnyugaton történtenek: Érsek-Újvár megvételének, Lipótvár ostromának s különösen az ezek folytán követ-

kezett nagy-szombati harcznak leirása, az első rendes, nagy ütközeté, melyet az ifjú hadsereg, vezérlofejedelme személyes jelenlétében vívott. Az ez előtt vitt három nagy ütközetet ugyanis mások vezényelték: a szomolányi ecclatáns diadalt Bercsényi, a gyászos végű koronczai harczot Forgács, és az ennek boszúját csakhamar megálló szent-gothárdi győzelmet — Károlyi.

1704 november 1-jén felbomolván a selymeczi békeértekezéslet: „a nagy eszű Miklós” — így nevezi gr. Bercsényit a császár egyik tábornoka b. Ebergényi László ¹⁾ — sietett Selymeczről a felső tábor felé, hogy annak vezényletét ismét személyesen vegye által. A harcz újult erővel megindult. Szendrő, Eger, Kassa ²⁾ még a fegyverszünet előtt kaput tartak: Eperjessel gr. Forgács épen a selymeczi értekezéslet felbomlása napján capituláltatott, ³⁾ hogy onnét azután a régóta körülzárlott Szatmár kézhez

¹⁾ Károlyi Sándorhoz írott egyik levelében. (Eredetije a gr. Károlyi nemzetség levéltárában.)

²⁾ Szendrő vára még 1704. aug. 23-kán capitulált. (L. e napon kelt feladási szerződésének eredetijét a budai kir. kamara levéltárában.) Egerrel april végén úgy köttetett meg az egyesség, hogy az őrség négy hónap mulva vonul ki, a mi meg is történt. Kassát illetőleg pedig sept. 18-káról Enyiczkeről írja gr. Forgács Simon a fejedelemnek: „Az kassai dolognak, Istennek hála, már vége vagyon; úgy hiszem, contentus lesz Nagyságod az capitulatióval; 1. octobris az lovassa kitakarodik, ultima az gyalog.” (Ered. levél a Rákóczi-Aspremont-Erdődy levéltárban, Vörösvártt.) Ennek folytán Rákóczi oct. 3-kán, ipoly-sági táborából már elindítá biztosait Berthóti Ferenczet és Fodor Lászlót Kassa átvételére. (L. e napon kelt utasításának fogalmazványát, a kamarai ltárban.) Gr. Montecuccoli Hercules tábornok pedig, a kivonuló kassai cs. lovas őrség élén, 1704. nov. 7-kén már az ország határán, a jablunkai sáncznál adja ki elismervényét Berthóti Ferencz kassai vice-generális részére, hogy őket a capitulatió értelmében, az ország széléig becsületesen elkísértette. (Ered. a kamarai levéltárban.)

³⁾ Az egy részről gr. Forgács, más részről b. Wilson cs. ezredes és várparancsnok közt 1704. nov. 1-jén költ, 23 pontból álló eperjesi capitulatio eredetijét l. a budai kir. kamarai levéltárban.

vételére menjen. ¹⁾ A fejedelem pedig a békeértekezlet után legelső feladatául a kuruczokra nézve fekvésénél fogva főfontosságú Érsek-Újvár elfoglalását tűzte ki.

E tekintélyes erősség kézre keríthetésére többféle ok nyújtott alapos reményt. Először is: húzamos ideje körülvéve, october közepe óta pedig a csak az imént Rákóczi hívségére jött Bottyán János tábornok által szorosan ostromzároltatva lévén, — e régi tapasztalt katona s a nép által rendkívül szeretett és különösen a táján — szülőföldre és birtokai közvetlen szomszédságában — mindenek által jól ismert férfiú, módot talált a várórség magyar részével s a város lakóival titokban érintkezni és őket Rákóczi részére megnyerni; továbbá a német őrség tisztjei közt voltak, kik azelőtt Munkácsen fekvén helyőrségben, a fejedelem személyesen ismerte őket; és végre: a hirneves vár, — melynek a töröktől lett visszavétele örömét húsz évvel ezelőtt Európa, Hamburgtól és Brüsseltől Nápolyig fényes ünnepélyekkel ülte meg, ²⁾ — most elhanyagolt állapotban vala, — árcai beiszaposodva: a vizet belőlők a mélyebben fekvő Nyitra folyam medrébe le lehetett csapolni; contre-escarpjai menetelesek; és a mi fő, az 1685-ki török ostrom alkalmával falain és bástyáin lőtt törések még ekkoráig sem építtettek ki, csak pallizátákkal töltettek be, s a mellvédek is (les parapets) nagyobbára czölöpzetek pótolák. ³⁾

Mind e kedvező körülményektől indítatva, a fejedelem kiadá a parancsot az e célra rendelt hadaknak s a

¹⁾ Szatmár capitulatiója gr. Forgács, és császári részről Glückelsperg altábornagy, gr. Löwenburg tábornok és várparancsnok, b. Sickingen ezredes stb. által aláírva, 1704. dec. 25-kén kelt, tehát egy nappal a nagyszombati harc előtt. 19 pontból áll. Eredetije a kamarai levéltárban.

²⁾ Szalay László, Magy. Tört. V. k. 308. l. II-dik kiad.

³⁾ Histoire des Revolutions de Hongrie: Memoires du Prince Francois Rákóczi. A la Haye, 1739. V. k. 181. l. Bél: Not. Hung. Nov. IV. k.

Szeged város megvételeénél használt nagyobb ágyúk és bombavető ütegek tüzérségének a készenlételre; sőt intézkedék, hogy a kassai hadszertárból réstörő ágyúk és öreg, bombahányó-mozsarak is szállíttassanak. Ezek megérkezésére azonban nem akarván várakozni, nehogy a jó alkalmat elszalaszssa: november első napjaiban maga is megindult a vihnyei héyvízről, s udvari hadaival a táborhoz csatlakozék. Ez, várívásra lévén szánva, leginkább gyalogságból állt; mindazáltal volt néhány lovas ezere is, úgymint az udvari karabélyos ezer, Ónadi János Diák, ónodi kapitány, az odavaló lovas seregekkel, és az Újvárt, mint mondók, már körül táborlott Bottyán tábornok huszárezrede.¹⁾

A szép verőfényes őszi napok igen kedvezének a magyaroknak. A fejedelem november 10-ke táján érkezett Érsek-Újvár alá. Annyi bizonyos, hogy e hó 11-kén már ott táborozék,²⁾ hihető, még előmunkálatokkal: ostrom-sánczok hányatásával, ágyutelek felállítással foglalkozva; mert a tulajdonképeni megszállás — lövetés, bombázás — legalább Kolinovics szerint³⁾ nov. 12-kén kezdődött. Az ostromzárlatot Bottyán, a visánczokba helyezett gyalogságot Feirville franczia ezredes, s az ágyú- és mozsártelepeket a tábori tüzérség feje, a szintén franczia De la Mothe kormányozá.

A várban b. Achsmann Henrik János cs. ezredes parancsnokolt,⁴⁾ az erősség nagyságához képest gyenge

¹⁾ Eredeti tudósítások a kamarai és a R. A. E.-levéltárban.

²⁾ Nagy-Hont vármegyéhez élelemszállítás stb ügyében e napon intézett parancsát már „Ex castris nostris ad É.-Újvár positis“ datálja. (II. Rákóczi F. stb. némely kiadatlan levelek. 23. l.)

³⁾ „Rakoczius suo exercitu die 12-a Novembris obsidet Ujvarinum.“ Gabrieli Kolinovics: Rerum Ungaricarum Libri XVI. Kézirat a nemz. múzeumban, fol. lat. 391.

⁴⁾ L. a Falke kurucz őrnagy által 1705. január 21-kén Kassára kísért érsek-újvári rabtisztek specificatióját, Radics András kassai várparancsnoktól u. ott 1705. febr. 5-kén kiadva. (Eredetije a budai kamarai levéltárban.)

német őrség és 300 magyar hajdu fölött. ¹⁾ Külső segítséghez nem igen bízhatik vala: mert gr. Heister marechal a császári hadsereggel az országból ki volt verve, s a körülfekvő várak részint már kurucz kézben, részint szorosán bekerítve voltak. Az apróbbak ugyanis: a güttai Békavár, Séllye, Sente, Galgócz már régebben, Nyitra is még 1704. aug. 25-kén ²⁾ kaput tárának; Modor, Bazin és Szent-György városokban is kurucz őrség tanyázott, b. Sennyey István tábornok parancsnoksága alatt. ³⁾ Esztergom és Komárom előtt — melyeknek magyar lakossága szintén a kuruczokhoz szított — Bottyán ostromzároló lovas seregei álltak; Trencsényt, Leopoldvárt pedig Bercesényi fogatta szoros bloquádába, kinek hadai Pozsonyt is minden oldalról körülvették. Maga a tábornok a szeredi hidnál fogott állást, jelentékeny erővel, földözve az érsek-újvári ostromot. ⁴⁾

Ily körülmények közt az újvári őrség nem nagyon bizakodhaték a vár megtartásához. Achsmann báró mégis keményen ellenállta; az ágyúzást sűrűn viszonzotta, s a vár alá be-bechapó kuruczokra, gyakran véres eredményel, kilövéldöztetett: így például Ónadi János Diák seregeire, melyek egynémely nap az erősséghez nagyon is közel vakmerősködtek nyomulni. ⁵⁾ Ez azonban az ekkor

¹⁾ Kolinovics, az i. h.

²⁾ E vár a fölül irt napon capitulált, hosszas megszállás után, Bercesényinek. (Az eredeti feladási okmány a kamarai levéltárban Budán.)

³⁾ Sennyey István eredeti levelei Rákóczihoz, a kamarai ltárban.

⁴⁾ Rákóczi emlékiratai, i. h. és Bercesényi saját levelei Rákóczihoz, a R. A. E.-levéltárban.

⁵⁾ Rákóczi 1704. nov. 25-kén, sentei táborán 60 m. frtot adat Ónadi János Diák Nagy Ferencz nevű, „az elmúlt napokban“ Újvár alatt elesett katonája 6 árvaának és ugyan az ónodiak közül való Nagy János, Onga István és Barát János nevű vitézeknek, kiknek is ágyulövés miatt két lovok hullott el ugyanakkor. Nagy Ferenczet, midőn mindkét lábát ellőtték, lovastúl, „maga Kecskeméti vice-kapitány (alezredes) uram az vár alól kihozott, itten pengig másnapon megholt, melyet ónodi kapitány János Diák uram el is temettetett,“ — írják a

teljes ifjúi erejökben levő kurucz hadakat nem csüggeszté: el voltak telve lelkesedéssel, vérmes reménységgel, hisz idáig folytonos szerencse kíséré fegyvereiket. Az ostrom-munkálatokat lankadatlanul folytatták: ásva, hányva a szikszakos visánczokat, kivált éjtszakákon, s készítve a vár-árok vizét elfogó gátakat és lecsapoló alag-csatornákat. A francziákból s németekből álló tüzérség pedig jelesen lőtt; bár bombáik csak közép-nagyságúak, s faltörő lövegeik csak 12 és 16 fontosak voltak: a rounsolt bástyák törésére s a mellvédpótló czölöpzetek ledöntésére ezek is elegendőknek látszanak, főképp, mivel La Mothe ügyesen ki-szemelte a vár legelhanyagoltabb és gyöngébb oldalát.

A hadak örömmel szemlélék a napról napra növekvő eredményt, s mind inkább neki bátorultak. Lelkesedésök fokozásához a nép embere, Bottyán, igen értett, s közöttük volt a szeretett fejedelem is, kinek eddigelé minden léptét siker követte. Mindenki bízott, s a táboron csodás hírek keringtek. „Míg e vár alatt táboroztunk — írja Rákóczi, emlékirataiban — igen csodálatosnak tetszett előttünk, hogy napnyugtakor, mindennap, öreg-ágyuk dör-gését hallottuk, egyenlő időközönként, nagy távolságban, a nélkül, hogy ezen tünemény okát meg bírtuk volna fejteni. Annyi bizonyos, hogy az ellenséges helyeken, melyek mind körül voltak táborolva, nem lőttek. Az pedig, a mit általánosan beszélének, nagyon mesészerű volt, s nehezen hihetnék el azok, kik csak azt hiszik, mit érzékeikkel megfoghatnak.“¹⁾

A szerencsés eredmény igazolta a várakozást s Rákóczinak helyes számítását. Achsmann és a német őrség erélyes ellenállása mitsem használt: a nagy híres vár hat

nevezettek, Rákóczihoz beadott instantiájokban. (Eredetije Budán, a kamarai ltárban.)

¹⁾ Lásd a fentebb idézett kötetben.

napi ostromlás után, november 16-kán éjjel — kurucz kézre juta.

Midőn ugyanis a Bottyán által titkon magyar részre megnyert városbeliek fejei: névszerint az újbári plébánus Nagy István, az ugyanottani harminczados Balkó János, Tapolcsányi nevű honorátior, és a bíró Bogyó Ferencz látták volna, hogy a vívók sánczai mindinkább közelednek a bástyákhoz, az árok vize lecsapoltatott, a rés jóformán ki van löve, szóval a roham ideje közelg; hogy a vár megvételeit elősegítsék s a magyar vér omlását megkíméljék, — éjszakán, nagy titokban, egymás kezére megesküdték, s aztán a már említett három század magyar hajdut — a kik csak tőlök vártak — a németek hire nélkül összegyűjtván, két bástyát velük elfoglaltak: éppen a legmegtámadhatóbb pontokat, a hol La Mothe a rést lövette.

Ezekkel egyetértésben, az ostromlók is készen állottak rohamoszlopokban, létráikkal, s az árok betöltésére szükséges rőzsekötegekkel; az adott jelre 1000 hajdu megmászta a bástyákat, ¹⁾ kiket is a várbeli magyarság „Éljen Rákóczi és a szabadság!” kiáltással fogadván, fölsegíté a falakra; sőt csakhamar a kapukat is megnyitották, mire aztán mindenfelől bezúdultak a kuruczok a várba, kiket a parancsnok csak akkor vőn észre, mikor már a piaczig jutottak. A meglepett németek erre kénytelen-kelletlen megadák magokat, s parancsnokostúl hadi foglyokká lőnek; de azután nagyobb részők, a 300 magyarral együtt, szolgálatot vállalt Rákóczinál. ²⁾

¹⁾ Illyés István cz. püspök és esztergomi kanonok naplója. (Megjelent a Magyar Sionban.)

²⁾ „Méltóságos fejedelem, nékem kegyelmes uram! mostani igaz hívségemért, Nagyságodhoz, hazánkhoz cselekedetemért, méltóztasson kegyelmes gratiáját nyújtani; ugymint várnak föladásáért: mert én, plebanus uram, Tapolcsányi uram, Bogyó Ferencz bíró uram, itczakán, titkon Nagyságodhoz erőssen megesküdtünk egy bóbba, hogy a német észre ne vegye; azután magyar hajduságot

Ekkép jutott Vég-Érsek-Újvár vára — melyet a török csak sok ezer embere elestével vehetett volt meg, és tőle Lothringeni Károly, Caprara csak hosszas vívással s roppant erőfeszítésekkel foglalhattak vissza — Rákóczi kezére, úgyszólván minden vérontás nélkül, a bent lévő három század hajdu s a hű lakosság igaz magyarsága: de más részt az ostromlók bátorsága s ügyessége által is, — mivel meg is csalathattak volna, vagy, ha a meglepést zajjal s nehézségen intézik, — a merész próbának véres kudarcz lesz vala a vége. Úgy látszik, hogy valamint az egész titkos műveletnek mestere a vén practicus Bottyán János volt: a meglepést is ő vezette; a fejedelem körül ugyanis más tábornok ekkor nem is volt; továbbá, mert Rákóczi mindgyárt Újvár megvétele után a város egyik legszebb épületét, a gr. Serényi-házat, jutalmul Bottyának adományozá, ¹⁾

titkon bástya szegletire összevegyítvén, két bástyát elfoglaltuk, Isten kegyelméből véghez is vittük.“ Balkó János érsek-újvári harminczados folyamodványa Rákóczihoz, a fejedelemnek „Ex Castris nostris ad Sente positus, die 25. 9-bris Anno 1704“ költ hátrirati kegyelmes resolútiójával, s. k. aláírása és Pápai János főtitkár ellenjegyzése alatt. (Eredetije gyűjteményemben.)

„Voici comme la ville de Neuhausel tomba dans la possession du Prince. Trois cens Dragons (?) Hongrois, qui faisoient partie de la Garnison, se mirent à crier: Vive Ragotzi et la liberté! et en même temps ils ouvrirent les portes et livrerent, l'entrée aux troupes Hongroises. Le reste de la Garnison se rendit a discretion, dont, la plupart prit parti avec les Mécontents; tous les Officiers étant restez prisonniers de guerre.“ Histoire du Prince Ragotzi. A Cassovie, chez François Lancelot, 1707. 152. l. V. ö. Bél Mátyás: Not. Hung. Nov. IV. 375.

„ . . . und befahl der Ragoczy, dass für allen Dingen Neuhausel angegriffen werden sollte, wie auch geschache; und gieng der Ort gar bald über, den die Ungarn hatten den schwächsten Ort der Vestung zu beschirmen über sich genommen, und keinen Teutschen dahin lassen wollen; aber anstatt der Vertheidigung denen Malcontenten Mittel und Wege gewiesen: wie si in den Ort kommen könnten, deren sich auch diese bedienet, und in der Vestung gewesen, ehe es die Teutsche vermercket; welche dann, was die Gemeinen anlangt, das Gewehr auch von sich geworfen, und unter denen Malcontenten sich in Dinsten begeben; die Officiers wurden zu Kriegsgefangenen gemacht.“ (Theatri Europaei 17-der Theil. Frankfurt am Mayn, 1718. 68 l.

¹⁾ Eredeti kéziratok a b. Palocsay levéltárban, Lőcsén.

végre, mert az ekkor ejtett foglyok közül több előkelő rab az ő szabad rendelkezése alá adatott, kiken Bottyán a németek által Esztergomban fogva tartott nejét akará kiszabadítani. ¹⁾

Kolinovics szerint a magyar hajduságot a németek ellen főleg az keserítette el, és birta volna e lépésre, hogy a német tisztek az ostrom folyama alatt készakarva a legveszélyesebb helyekre állíták őket, — s így törének vesztőkre árulól; elhatározták azért, magokat megboszulandók, a várat kurucz kézre játszani. ²⁾

Rákóczi, Érsek-Újvárt hatalmába kerítvén, néhány napot itt tölte; ³⁾ innét adá ki november 20-kán a dunántúli vármegyéket, átküldött hadai mellé, fegyverre szólító pátenst, ⁴⁾ melyben diadalérzettel említi: „Isten ő szent felsége szerencsés progressusunkat újabb-újabb tryumphusokkal secundálván, Érsek-Újvárt is, melly a nemes ország-nak kiváltképpen való erőssége, az elmúlt napokban kezünkbe adta.“

Valóban, Rákóczi teljes mértékben felfogta ezen erőségnek különösen a kuruczokra nézve nagy jelentőségét; azért igyekezett azt minél jobb rendbe venni s a németek

¹⁾ Kolinovics az i. h.

²⁾ „Rakoczius . . . obsidet Ujvarinum . . . et cum peditatus Ungaricus tercentorum capitum intus debilissimum pro defensione locum sortitus esset: sive dolore ejusdem, adeo suae virtuti diffidi, sive proditione se maximis periculis exponi aegerrime ferentis, neque Germanus eorum amplius admittentis, Praesidium tanti nominis cedit Rakoczio; Germanis defensoribus, cum hostem jam intus conspicerent, arma deponentibus et in belli captivos redactis, Praesidij, tormentorum, annonaeque Praefectis . . . in vincula coniectis, quorum eliberationem promisit Bottyanus, si vicissim sua consors, Strigonij detenta, ad se dimittatur.“ Kolinovics, *Rer. Ung. Libr. XVI.* 214. l.

³⁾ Újvári táborából keltezi több hátrati resolútióját 1704. nov. 18-káról, pl. azt, melylyel Luby György őrnagyának Göcze Mihálynak 30 tallért utalványoz. (Eredetije a kamarai ltárban.)

⁴⁾ Egy eredeti példánya gyűjteményemben, Rákóczi s. k. aláírása és Pápai János ellenjegyzése alatt, kelt „in arce Érsek-Újvariensi, die 20-ma mensis Novembris, A. Dni 1704-to.“

által húsz év óta elhanyagolt állapotából kiemelni. Ezen okból tölté itten ama néhány napot: francia hadmérnökeivel a különben szabályos hatszögben épült s kedvező fekvésű vár újabb erősítései felől tervezve és tanácskozva, s a felötlőbb hiányokat, a mennyire lehetett, rögtön kijavíttatva. Az erősítési munkálatok azonnal megkezdődtek, s a fejedelem ezen és a következő években ¹⁾ a jeles De Rivier francia hadmérnök-kari ezredes által, sem munkát, sem költséget nem kímélve, annyira meg is erősítetté Érsek-Újvárt, hogy az Magyarországnak Komárom után legerősebb várává lőn, s bevehetlennek tartatott. ²⁾ Bástyái Vauban rendszere szerint alakíttattak át, (bastion à orillons-ból, bastion plat-vá;) az árkok — melyeknek kellő vízteltsége eszközésére a Nyitrán két zsilipes gát rakaték — tetemesen mélyítették, contre-escarpjaik is meredekké tétetvén; az esztergomi kapu elé 600 lovast befogadni képes hatalmas huszárvár (ravelin), s a Mária- és Leopold-bástyák közt lévő közfal (courtine) elé hasonszerű védmű (demi-lune) építtetett. A nagy, 10 kerékre járó kőmalom és a vár sánczait vízzel ellátó csatorna biztosítására egy 24 ágyúra való, boltozott és aknarendszerrel bíró külerőd és egy csúcs-sánczozat (ouvrage cornée) épült, a vártól egy ágyúlövésnyire, úgy, hogy ennek oltalmazását a vár lövegei is segíthették. E malom-erődtől szabályos távolságban két redout emeltetett, a külerődtmények és a várfalak közt 10—12,000 emberre való erősített táborhely és a városi majorok védelmére. Mindezekon kívül az erősség környéke az árkokból kifolyó víz fölöslegéből táplált mesterséges ingoványok, inundatiók által tétetett hozzáférhetlenné, —

¹⁾ Még 1708 tavaszán s nyarán is tetemes földmunkálatokat tettek a vár körül. (Eredeti levelek a kam. ltárban.)

²⁾ V. ö. Béli, az id. h.

végső ostromok esetére a belső erődök is terjedelmes aknarendszerrel láttatván el. ¹⁾

Az ekkép fortificált Újvár győzelmesen verhetette vissza gr. Heister Sigbert császári fővezér 1708-iki dühös ostromát, — s a szövetséges rendek hadai felső-magyarországi működéseinek hat éven át szolgált stratégiai alap-pontjául.

A fejedelem még november 21-két is itt tölté, ²⁾ s miután Bottyán tábornokot bizonyos hadakkal Buda ostromzárolására s a Tisza-Duna közti ráczok megfékezésére alakítottotta volna: másnap, 22-kén megindult a gyalogsággal Sente felé, s Tornóczra tette át táborát. ³⁾ Érsek-Újvár parancsnokául egy kipróbált hűségű ezredesét, Ebeczky Imrét nevezé ki, ⁴⁾ a kit egyelőre, — mivel veszélytől tartani nem

¹⁾ L. Érsek-Újvár erősítéseinek francia hadmérnök készítette eredeti pontos alaprajzát 1710-ből, a gr. Károlyi-levéltárban. V. ő. ezt az 1708-iki ostrom és az 1709-ki s 10-ki blokáda leírásaival, a budai kamarai, a vörösvári és a gr. Károlyi-archivum egykorú levelezéseiben; az aknarendszerre nézve l. különösen Kolinovicsot, az 1710-ki újvári dolgok leírásánál. (Nemz. múz. kéziratár lat. fol. 389 és 391. II.) L. továbbá B é l M á t y á s t, ki így ír: „Difficile dictu est, quantum rebus Rakoczii hac Ujvarini accensione praesidii comparatum sit. Vic-tam Hungariam, debellatumque Caesarem credidisses, ita hoc rerum successu, pas-sim in Rakocziarum castris tripudiabatur. Et profecto, quoties aperto Marte in Austriae, Moraviaeque finibus infelicititer rem gesserunt Hungari: Ujvarinum tan-quam ultimum fortunae suae perfugium habuere. Itaque, ut, inexpugnabile faceret Rakoczius, summa ope connisus est. Hucusque enim propugnaculis admodum sex et corrivata in fossas Nitria, communitum fuerat, habuitque liberum accessum ad ipsa fossarum labra nullis, quippe externis munitionibus praecincta, in quibus tamen et temporis et laboris ponendum fuisset tantundem, quanto arx ipsa primis ejus molitoribus constiterat. Ei vitio medendum, ille ratus, nihil sumptui, nihil ope-ris pepercit, Revirio, homino Gallo, arcium muniendarum longe scientissimo, operarum cura adtributa. Ergo, trienni spatium tantopere invaluit, ut Pergamum ab Hungaris crederetur, nulli unquam vi cessurum.“ (Not. Hung. Nov. IV. k. 375. l.)

²⁾ „Ex castris nostris ad É.-Újvár positis“ keltezi e napról Radics And-rás kassai parancsnok kérvényére adott válaszáat. (Eredetije Budán, a kam. le-véltárban.)

³⁾ „Ex castris nostris ad Tornócz positis“ resolvál 1704. nov. 22-kén egy folyamodványra, s. k. aláírással. (Eredetije a kamara archivumában.)

⁴⁾ És nem Illosvay Imrét, mint Kolinovics alkalmasint tolhlibából írja. Rákóczi már 1704. nov. 25-kén sentei táborán, Balkó János fűntérített kérvé-

kellett, s a hadakra másutt volt szüksége — csak kisszámú helyőrséggel: négy század lovassal és két század gyaloggal ¹⁾ hagy vala Újvárban, ama szolgálatába lépett 300 újvári magyar hajdún kívül, és így összesen 500 gyaloggal, a mint Kolinovics is írja. ²⁾ Két század gyalog ugyanis akkora erősségben mint Újvár, jóformán strázsaseregekre is fölment.

Érsek-Újvár megvételének híre elremíté a császáriakat, de annál inkább felbátorítá az örömkben tomboló kurucok szívét: igen híres erősség lévén. Rákóczi, hadainak e kedvező hangulatát, valamint a még ekkor, november végén is folyvást szép őszi időket felhasználandó: elhatározá Leopoldvár vívását, noha az öreg-ágyuk Kassáról még nem érkeztek volt meg. ³⁾

A fejedelem nov. 22-kén, mint írók, Tornóczon, Szered és Sente feleútján vert tábort, s onnét — hihető, mindgyárt másnap — Sentéhez szállván, ⁴⁾ hol a Vág már két hiddal át volt kötve, ⁵⁾ haditanácsot tartott Beresényivel. Elvégezték, hogy a fejedelem Lipótvárát a gyalogsággal szállja meg, a főtábornok pedig az összes lovassággal rögtön átkel a Fehérhegyeken, s a morva széleken foglal állást. Beresényi mindgyárt meg is indult előre, s az ország végső pontján: Szakolczán útvén fel főhadiszállását, e helyről

nyére kelt s. k. resolútiójában Ebeczky Imrét említi újvári kapitányúl. („Informáljon ezen instantiában megnevezett ház dolgáról N. Vitézlő Ebeczky Imre h. érsek-újvári kapitányunk.“)

¹⁾ Ennyit említ maga a fejedelem, Galgócz várában 20. X-bris 1704 költ rendeletében, melylyel Ebeczky Imre és az érsek-újvári helyőrség nov. és dec. havi fizetésének kiadását elrendeli. (Eredeti fogalmazvány a budai kam. ltárban.)

²⁾ „Cura praesidii Emerico Ilosvaio committitur, datis eidem quingentis peditibus, tercentis equitibus.“ Kolinovics, az i. h.

³⁾ Lásd emlékiratait.

⁴⁾ Nov. 24-kéről már a sentei táborról ír Orosz Pál tábornoknak. (Minuta a kam. ltárban.)

⁵⁾ Kolinovics, az i. h.

messzire küldözé be szakadatlanul járó portáit Morvába és Austriába. ¹⁾ Pozsony alatt közvetlenül Galánthai Balogh István dandárnok vigyázott; ²⁾ Szent-György, Bazin és Modor városokat még mindig az öreg Sennyey tábornok tartá megszállva. ³⁾

Bercsényi egyik dandára, Ocskay László brigadéros alatt, nov. 24-kén már Morvában verekedett báró Dillherr cs. ezredessel, a ki alá Heister 800 válogatott gyalogságot, négy század dragonyost és egy üteg ágyút commandérozott. Ocskayval Bokross Pál — kinek az imént, egy más becsapáskor, Dürnkruznál kilencz golyó járta át mentéjét, testét csak kettő érve ⁴⁾ — és Thuróczy Gáspár voltak, s páter Andrassy Miklós a „dervis-generális“ ijesztőül használt török-tatár századai. ⁵⁾ Dillherrt kemény ellentállás után viasszaszoríták, s két mértföldig üzték, folytonos csatározással, míg az angeri sánczokba menekült előlők. Ocskay alól e csatázásban ágyulövés elhordta a lovat; elesett egy tatár murza: de egy kurucz kópia Villers cs. kapitányt is leteríté. ⁶⁾

A kurucz portyák úgy szolván napról napra járták Morvát, Austriát, egész a bécsi hidakig. Heister ki volt rekesztve az országból; Dévénynyel szemben őrzé a Morva hidját, ennek a Dunába ömlésénél, — várván a Bajorországból jövő segédhadakat. November 23-kán éjjel átkelt ugyan ⁷⁾ próbára, s e hó 28-kán Gajárról datált fenyege-

¹⁾ Rákóczi emlékiratai. Kolinovics.

²⁾ Kolinovics.

³⁾ Sennyey még 1704. dec. 20-kán is Bazinból ír Rákóczinak. (Eredeti levele a kamarai ltárban.)

⁴⁾ Kolinovics. 389.

⁵⁾ Theatrum Europaeum. 1704. 68. l.

⁶⁾ U. o.

⁷⁾ „L'Heister parti Domenica notte per l'Ungaria.“ Gr. Gianini Antal modenai követ jelentése Bécsből 1704. nov. 29-éről, II. Ferencz modenai herczeghez, az Este-ház modenai levéltárában.

tő, döllyfős pátensében hirdeté, hogy rövidnap Nagy-Szombatban személyesen fogja Rákóczit fölkeresni; fejvesztés alatt parancsolja tehát Pozsony vármegye alispánjának és szolgabíráinak: rendeletei vételével azonnal táborába jőni el ne mulasszák; a vármegye nemes és nem nemes lakosait pedig inti: hagyják oda késedelem nélkül Rákóczi pártját, térjenek hajlékaikba, s fogadják el a most utolszor nyújtott császári kegyelmet — különben minden irgalmasság nélkül tüzzel-vassal kiirtatnak és eltöröltetnek, még nejeiknek s gyermekeiknek sem adatván kegyelem. ¹⁾

Heister fenyegetései foganat nélkül hangzottak el; jól-lehet néhány Morva-menti falu népét lefegyverzé, ²⁾ de a Lévárdon, Malaczkán, Stomfán és a táján állomásozó kurucz lovasság az ellenség átkeltének hírére oly tekintélyes sereggel verődött körüle hirtelenül össze, hogy Heister nemcsak hogy letett Nagy-Szombat felé menő szándokáról: de meghunyászkodva huzódott ismét vissza Austriába, hadait Marcheck, Dirnbach és Zizersdorff környékén telepítve meg. ³⁾

¹⁾ L. e pátens egész terjedelmében Kolinovicsnál, (391.) 220—21. l. s német fordításban Theatr. Europ. 1704. 69. l.

²⁾ Gr. Gianini idézett jelentése.

³⁾ Theatr. Europ. az i. h. Továbbá: „Haister uram maga népével áltajött ismét a Moraván s Marcheck és Tirnpach táján telepedett le: nem látván bátorságosnak lenni, hogy Nagy-Szombat felé menjen;“ írja a nádor 1704. dec. 4-kéről Bécsből, gr. Nádasdy Ferencz labancz tábornoknak. (Nemz. múzeum kéziratára.) „Le Prince cependant dressa une dangereuse partie au General Heister, qui se seroit trouvé envelopé de plus de trente mille (annyan nem voltak) Mécontens, s'il ne s'étoit pas mais en diligence à couvert de la Morava, qui le garantit.“ Hist. du Prince Ragotzi, 152. l. „Heisterus . . . quia porro duodeviginti millia hostium pone metabantur, et minorum ducum solertiae diffidebat: nec ante, quam universis viribus collectis pugnare decreverat, Zizersdorffium, trans Moravam retulit se.“ F. Wagner: Historia Leopoldi. II. k. 761. l. „Il Marschial Heister ha desistito d'avvansarsi contro li Ribelli, perche gl' ha scoperti più forti, di quanto si figurava, cosi ha rinculato alla Morva, aspettandvi li tré Regimenti di Cavalleria Hannover, Cronfeld, e Cusani, i quali s'

Heistert különben maga Berecsényi is készen várta volt. Míg ugyanis lovasságát a Morva síkjára a császári tábor köré fenyegetőleg gyülekezteté: maga némi gyalogsággal, melyet az azelőtt a táján elszéledt nyitravármegyei hajdukból szedett össze, a Fehérhegyek közé, Jablonczára szállott, mint oly közhelyre, a honnét az ellenségnek, ha Malaczkától Bazínnak tartana is, Szomolány és Cseszte felé eleibe szállhasson s útját a hegyekben elállhassa; ha pedig Szent-Jánosnak indulna, Szakolecza felé: akkor is rajta teremhessen a Miava völgyén át. Különösen bízott a fehérhegyi szorosokban, mint a hol oly erős hadállások vannak, hogy ott Berecsényi csak 600 tót gyaloggal is föltartóztathatni hitte Heister összes erejét. És ő éppen ezért igen hiszi is, — írja Jablonczáról 1704. nov. 29-kén Rákóczi-nak — „hogy a német nem jöhet reánk“; mert oly szoros helyek vannak itt, a hegyek között, hogy „van hatszáz tót hajdum: csak azzal is megtartóztathatnám őket; szoros az passusa.“ Azért inkább azt véli, hogy, ha mégis mer jöni: a Morva víze mellett, Szent-János és Szakolecza felé fog menni: „de majd mi így is utáuna esünk, bizvást!“ ¹⁾

Így biztatta magát a kurucz főtábornagy, s mint a következés megmutatta: nem alaptalanul; mert Heister nemcsak hogy a hegyeknek nem mer vala menni, de Szakoleczának sem, — a hová a császári armádának a Morván ismét általtakarodásával Berecsényi meg' visszatérhetett.

Ez volt a dolgok állása a határszéleken és a Fehérhegyek körül, melyeknek lakói hiven ragaszkodtak Rákóczihoz, a kuruczokat a császáriaknak minden hadmozdulatairól értesítők, sőt ha kell, velök a németek megtámadásában is szívesen részt vevők.

attendono dell' imminente settimana quivi (Bécsbe) di passaggio.“ Gianíni, dec. 6-káról.

¹⁾ Ered. levele Rákóczihoz, a R. A. E.-ltárban Vörösvártt.

Rákóczi mindezek folytán nyugton ostromolhatta Leopoldvárat: a b. Petrőczy István tábornok — Thököly Imre unokatestvére s egykori hadvezére — és Bezzegh Imre által szorosan körülzárolott Trencsény felől sem tarthatván háboríttatástól.

Leopoldvárat Lipót császár építtette, Érsek-Újvárnak török kézre jutása (1663.) után, ez utóbbi ellen, — vizek között, a Vág és Dudvág által képezett keskeny földnyelv közepére, lapályos vidéken, szemben a Forgács grófok galgóczi várával. Lipótvára hatszög alakban, szabályosan épült, fő- és elő-művekkel, mély, víztelt árokkal s fedett úttal (*chemin couvert*) ellátva, de a mely utóbbi ekkor rosz állapotban volt. A parancsnok benne b. Schwarzenau ezredes vala, a kurucok által régóta bloquádába vett s különösen Érsek-Újvár bukásának hírére szívét vesztett német őrségével. Csakis e körülmények bírák a fejedelmet az erős vár megszállására, melynek vívására különben sokkal gyakorlottabb s jobban fölfegyverzett gyalogság kívántatik vala, mint a minővel ő rendelkezett.

Mindazáltal, bizva jó szerencsében, a kiéhezett vár-őrség lehangoltságában, s felhasználva más részt a még mindig enyhe időt s csapatai lelkesültségét, — megkísérlé a súlyos vállalatot. Szerednél a Vágon átköltözvén, e folyó és a Dudvág közt haladt Leopold felé. Ama három hidat, mely ez erősségnek a síksággal való közlekedéséül szolgált, fölégetteté, s gyalogságát olymódon helyezé el, (nov. 27-kén) hogy Karkócnál ¹⁾ kezdődő tábora balszárnyával a Dudvágra, s a jobbal a Vágra támaszkodhatott, — és így Leopoldvárt teljesen elzárá. ²⁾ Saját főhadiszállását a fejedelem, egyik tábornokának gr. Forgács Simonuak gal-

¹⁾ Theatr. Europ. 1704. 69. l.

²⁾ Emlékiratai.

góczi kastélyába tevé, honnét Leopoldvárba, táborába és ví-sánczaiba jól beláthatott, — minthogy e kastély a galgóczi várhegy felemagasságán fekszik. Galgóczot a táborral álló-hid kötö össze.

Bercsényi, hogy a fejedelemmel sűrűbben közlekedhes-sék: december közepén Szakolczáról közelebb, a Fehérhe-gyekbe szállott, Korlátkö és Éleskö közzé, hol Bikszárd, hol Lieszkó helységeekben tanyáztván.¹⁾ Így Galgócz és Sza-kolcza közt középponton álla, s mind a Rákóczival, mind saját hadtestével gyorsabban közlekedhetett.

A lövetést Leopoldváránál is De la Mothe vezette, ugyanazon 12 és 16 fontosokkal s középszerű bombákkal, melyek Újvárnál szerepeltek. Rákóczi nem elégedett meg, hogy Galgóczról mindent jól áttekinthete: gyakran lelátó-gatott ő táborába,²⁾ hadai bátorítására. A gyalogság, a meny-nyire az ingoványos terület engedte, elég szabályszerűen vitte vísánczait mind közelebb-közelebb a vár falaihoz. A lövés hatása is remény fölött jól mutatkozék. A stüppe-dékes talaj miatt ugyanis az erősség tömör kőbástyái s közfalai igen lesüllyedtek volt, s ennek folytán a vizenyős föld nedvessége a falak kőragaszát nagyon általjárta, — úgy hogy ezek porhanyókká válván: a 12 és 16 fontos tömör-golyók nyoma rajtok eléggé meglátszott.³⁾ Azonban az őrség, kivált víztelt árkaiban bízva, még nem volt haj-landó a capitulálásra. „Várva vártam az öreg-ágyúk meg-

¹⁾ Rákóczihoz írt s. k. levelei a R. A. E.-ltárban, és Theatr. Europ. Dec. 13, 19, és 20, Lieszkőről ír a fejedelemmek.

²⁾ Ez időbeli kiadványai ugyanis hol a galgóczi várkastélyból, hol Leo-poldvár alatti táborából vannak keltezve. Nov. 26-kán még sentei táborában van: 28-kán már „ex arce Galgócz“ sürgeti Sréter János tűzer-brigadérost, küldjön Beszterczéről löport és bombákat. Dec. 1-jén, 4-kén 7-kén és 10-kén Galgócz várából datál, 12-kén onnat is, és „ex castris nostris ad Leopoldipolim positis“ is; 13, 18 és 20-kán Galgóczról, de szintén 20-kán Leopoldvár alatti táborából is keltezi resolútióit. (Eredeti kéziratok a kamarai levéltárban.)

³⁾ Rákóczi emlékiratai.

érkeztét — írja a fejedelem memoirejaiban — de minden képzelhető akadályok késleltették az ostromot. Kassa, honnan a faltörő-ágyúknak s különösen a löpornak ¹⁾ kell vala érkezni, majdnem tizenkét napi járásnyira fekszik. Minthogy pedig a németek e helyet s hadszertárát nagyon elhanyagolták volt: az ágyútalapok (laffették) többnyire roszak voltak, a mozdonyok (avant-trains) pedig éppen hiányzának. A parasztszekerek kicsinyek és gyöngék az ágyútargonczák (trains) és golyók szállítására, melyekhez több előfogatra volt szükség. Az utban fekvő helységek nem bírván annyi vonómarhával: az előfogatókat nem tudták felváltani, a vármegyékbeli tisztviselők pedig, tudatlanságból, vagy hanyagságból, nem igen gondoskodtak előre. A hidak és utak — kivált november-decemberben — természetesen roszak voltak, s így az ágyúk minduntalan fennakadának, az ügyetlen vontatók pedig nem bírtak magokon segíteni; annyira, hogy az utolsó szekér lőpor csak három nappal azelőtt érkezett meg, mikor az ellenség elé kellett indúlnom. ²⁾

Ekként, midőn a réstörítés az öreg-ágyúk megérkezéssel tulajdonkép megkezdődött s az ostrom az óhajtott eredményhez közelgetett volna: félben kelle annak szakadnia. Heister ugyanis, miután Bajorországból várt se-

¹⁾ Mert ez is fogytán volt. Sréter írja Rákóczinak Beszterczéről dec. 4-kéről, hogy annyi lőpor ott nincs, a mennyit a fejedelem kíván. Irt b. Hellenbachnak Selymeczre: ha neki volna, küldjön. „Az elmúlt héten expedáltam Ngod táborára 60 bombákat, 300 kardot és más szükséges állapotokat. E jövő héten újabbán expediálok vagy 100 bombát és karkassákat is.“ (Sréter János ered. levele Budán, a kam. ltárban.)

²⁾ Sőt az öreg Radics András 464 és $\frac{1}{2}$ mázsa löport csak 1704. dec. 16-kán indított el Kassáról, mely már a nagy-szombati harc után sokára. 1705. jan. 14-kén érkezett meg a fejedelem kis-tapolcsányi táborába. (Körösy György fejedelmi kincstartó számvetése a löporszállító furmányosokkal. Ered. a kam. levéltárban.)

gítsége¹⁾ december közepén elvégre megérkezett, és Styriából is hadakat vont maga mellé:²⁾ dec. 18-kán, Kolínovics szerint 16,000 emberrel,³⁾ mind reguláris ezredekkel s erős tábori tüzérséggel Marchecknél átköltözött a Morván, hogy a veszélyben levő Leopoldvárat az ostrom alól fölmentse. Bercsényi portyázói Ebeczky István daudárnok és Bokross Pál ezredes alatt jól vigyáztak Heisterre: rögtön értesíték fővezéröket az ellenség fenyegető mozdulatáról, midőn még azt sem lehetett tudni: vajjon az átkelt császári armáda Pozsony felé, vagy Malaczkának s úgy a Fehérhegyeken át egyenesen Bazínnak veendi-e útját?

Bercsényi dec. 18-kán éjjel kapta a tudósítást, s másnap, 19-kén, a vett leveleket a fejedelemmel közölvén, őt Lieszkőről ekkép értesíti: „Ez étezaka küldött hirei az német általköltözésinek miként confirmáltatnak, íme, accludalom alázatosan Nagyságodnak. Pozsony felé hogy megindult volna: még nem tartom bizonyosnak, mert Lábtúl egyenessen Malaczkának fordulhat, és az Lévárd táján való rossz, sáros posványokat elkerüli. Ebeczkit elküldtem vala, de az ott Doicsón⁴⁾ megértvén ezen híreket: mindgyarást arra (a német felé) fordult; és mivel azt írja: belekap, ha módját látja, — azért meghattam: siessenek János Diák és Pap Istvánék utánna. Diák Ferenczet penig Szelosniczára⁵⁾ küldtem, az mint Bokros kívánta. Magam nem csavargathatom az gyalogságot, mert reá nem ér bizonyosra, s még ma válik el: merre fordul? Valahol

¹⁾ Gianíni fönt idézett levelében a Hannover, Cronsfeld és Cusani vassas-ezredek említé ilyenekül, mint a dec. 7—14-ike közti héten Bécsbe várakat s onnan Heisterhez menendőket.

²⁾ Wagner: Hist. Leopoldi. II, 761.

³⁾ Kolínovics: Rer. Ung. 391.

⁴⁾ Dojcs, Sasvár közelében, a Miava mellett.

⁵⁾ Széleskút, a Fehérhegységen túl, Malaczkától 1½ mértföldnyire, Detrekőtől délre.

lesz, s ha szükséges: ez éjjel megegyezhetem az hadakkal; ha pedig Pozsonnak megyen, hamar szorosokra veszi magát. De hisz most írja Sennyei uram: semmi sincs az pozsonyi hirben. M. is azt mondja: visszament Győr felé,¹⁾ nincs egyéb: az ki az városban van. Oda járt M. ez éjjel, meghozta, hogy bizonyossan általjött (Heister armádája), de nem mind még. — Ezeken kívül lehetnek hét—nyolcz ezeren; ő is contrahálja minden erejét: mi is, és megsegét Isten! — Nem volna talám rossz, ha Nagyságod készen parancsolná lenni az tábort és az hadakat; hiszem, kiválaszthatna Nagyságod vagy 500 németet (t. i. kurucz zsoldban szolgáló német gyalogot) vagy csak mit is az ágyuk mellé: az többi Száléval,²⁾ s ha úgy kell lenni, Nyárai³⁾ ezerével is, maradna az vár alatt. — Ugyan csak eleiben kell szállanunk (Heisternek), ha Pozson felé gyün; nem lehet másként: az Dudvág tekerületi egész sáncza lesz Nagyságodnak; én is megegyezhetem, Sennyei is Nagyságoddal, az csalóközi had is,⁴⁾ Trencséntül is.⁵⁾ Ha pedig erre gyün (a Fehérhegyeknek), s nem tehetek neki semmit: ugyan csak úgy is az síkra kell neki gyünni s úgy is meg kell neki kerülni a Dudvágot; mert Karkócnak nem megyen, hanem Sentének fog igyekezni, — de Isten nem bocsátja annyira!⁶⁾

Így vélekedett a kurucz fővezér. Másnap, 20-án, ugyan Lieszkőről, ismét tudósítja a fejedelmet: „A német egy része Pozsony felé ment, a másik helyben van; Ebeczki és Bokros reája mentek és igen rajta vannak, hogy megcsapják; egy kapitánt is fogtak.“⁷⁾

¹⁾ T. i. a Heisterrel Pozsonynál egyesülendő dunántúli német had.

²⁾ Szálé István gyalog-ezredes.

³⁾ Nyáray, másként Náray László szintén gyalog-ezredes.

⁴⁾ Balogh István, Somody Ferencz, Nyárády.

⁵⁾ T. i. a trencsényi bloquádabeli hadak.

⁶⁾ Bercsényi s. k. irt levele a R. A. E.-levéltárban.

⁷⁾ Bercsényi ered. lev. a R. A. E.-ltárban.

Bercsényi, a mellett, hogy Heister hadát a Morva síkján fürge lovasságával éjjel-nappal csípdeztette: felbízattá a Fehérhegység lakóit, gyülekezzenek az erdőkre, állják el a szoros utakat, s midőn az ellenség általköltöznék rajtuk, minden oldalról támadják meg. A hegylakosság össze is csoportozott — Bokross Pál és Thuróczy jól ismerték őket s a vidéket, ők rendezték a néptölkelést — s ha Heister a Malaczka és Bazín közti hegyi utat választja: aligha meg nem gyűl baja e bérczi guerilla-csapatokkal. Azonban a császár tábornagya — miután Gajárig eléje ment a Morvából hozzá siető gr. Herberstein tábornoknak,¹⁾ kivel hadait 20,000 emberre szaporítá,²⁾ — visszafordult délnek, s talán mivel megsejté: a hegyek közt mi vár rá, — avvagy mivel Pozsony alatt új hadakat volt magához vonandó? a Fehérhegyek zömén át vezető rövidebb utat balra hagyva, Malackától Bazín helyett Stomfának és Récsének került.³⁾

Ezen útja sem volt háborítatlan. Mert a Bercsényi által nyugtalanítására rendelt kurucz lovasság, Ebeczky István és Ocskay László brigadérosok alatt, oldalt és hátulról folyvást aprós csete-patékkal boszantá, — s ha derék harczot akar vala állni, — a kuruczok serényen tova iramodtak, hogy a következő órában ismét reá üssenek az útját folytatni akaróra. És mivel a Fehérhegyeket teljesen ez útja által sem kerülhette el — habár így sokkal keskenyebb részöket érinti vala — a Mária-Tal s Récse közötti szorosokban mégis megtámadták a föllegyverzett pórok;⁴⁾ s míg Farkas Sándor odarendelt hajdusága az el-

¹⁾ Theatr. Europ. az i. h.

²⁾ Ennyinek vallotta, hitével is erősítvén, gr. Eszterházy Ferencz cs. ezredes, Heister erejét. (L. alább Bercsényi Sellyén, 1704. dec. 28-kán Rákóczihoz írt levelét.)

³⁾ Theatr. Europ. n. o.

⁴⁾ U. o.

lenséget két felől megpuskázá:¹⁾ a pórság — táborá podgyász-szekereit fosztogatta.²⁾ Récsére — Pozsony közélébe — megérkezvén: ama három század dunántúli magyarlabancz huszár, mely Nagy-Szombatnál jelen volt, s a pozsonyi „Frey-Compagnie“ alkalmasint itt csatlakozott hozzá.

Bercsényi terve az által, hogy Heister a Fehérhegység derekát kikerülte, félig-meddig füstbe ment ugyan: de a császári sereg, a mint láttuk, Récsé felé sem haladt valami rózsás úton; a téli marchírozás nehézségeit, a mária-tali támadáson kívül, a táborukat körülrajzó kurucz lovasság minduntalan megújult csapdosásai s ennek folytán a lármadob és riadók örökös verése, éjjeli-nappali nyughatatlanság — még nyomasztóbbá tették. Bercsényi ez apró csatározások mellett, melyekben dandárnokai nagy mesterek voltak: döntő ütközetbe ereszkedni, gyalogság és ágyuk nélkül, nem tartá tanácsosnak, — nehogy lovassága a netalán történhető legkisebb vereségre széteszoldjon, a mi a fejedelemmel levő gyalogságot is lehangolná.³⁾ Azt tanácslá tehát Rákóczinak: az ellenség közeledvén, oszszá két részre gyalogságát — mint már föntebbi levelében is írta — az egyiket hagyja Leopoldvár alatt a vívás folytatására s az ágyutelek védelmére, míg a másikkal szálljon a Leopoldtól két órányira, a Nagy-Szombat és Szered

¹⁾ Putnoki Ács Gergely sebesült hajdu, Rákóczihoz 1705. febr. első napjaiban benyújtott kérvényében mondatik: „Most, hogy a német a Fejérhegyen általtakarodott: mi, Farkas Sándor uram hajdui, megütközvén vélek, harmadik lövésben sebben estem; sebesen lévén a lövésben, kénytelenítettem Nagy-Szombatban bemennem, hogy magamat gyógyíttatnám. Azalatt a német reméntenül a harcz után Nagy-Szombatban bészállván, minden fegyveremet, ruhácskámmal együtt elvitte, még életem is alig maradott meg; szinte most érkeztem magam is onnét.“ (Eredeti, Rákóczi s. k. resolútiójával Kis-Tapolcsányt 1705. febr. 12-kén ellátott folyamodvány, gyűjteményemben.)

²⁾ Rákóczi emlékiratai.

³⁾ U. o.

közti útban fekvő Farkashidához, hol a két hadsereg (t. i. a lovas és a gyalog) egyesülése, és ha kell, az ellenségre vivése legcélszerűbben lesz eszközölhető. E falu mögött a fejedelem teljes biztosságban táborozhatik: mert az ellenség sem távolról, sem közelről — fődött hely lévén, a bozotos, bokros Dudvág partján — ki nem kémlelheti haderejét. Ő, Bercsényi, azonban szemmel tartandja Heister minden mozdulatát, s ha a fejedelem tőle hirt vesz: induljon Leopoldvár alól.¹⁾

Rákóczinak tetszett a terv; gyalogságát két részre osztá: az egyik helyben volt maradandó De la Mothe-tal, a másik rész pedig, gr. Eszterházy tábornok alatt — úgymint az udvari palotás regiment, Bercsényi palotási, Esze Tamás és Bokross Pál hajdu-ezerei, (Farkas Sándorét már előbb elküldé) Sréter gyalog battalionja, a miskolci hajduság, Nyárády és a csallóközi hajduk, végre Brémer és Scharudi német battalionjai — a fejedelemmel valának Farkashidához indulandók, mihelyt Bercsényitől a várt tudósítás meg fogott érkezni. Az egész tábor podgyásza, a fejedelem bölcs óvatosságából, általküldetett Galgóczra.

A mint Heisternek a Fehérhegyeken általjövételét s Récsére szállását Balogh István brigadéros észrevette: a Pozsony elején szétszított lovasságot egyberendelve, Senkovicznél, a helységtől észak felé eső mezőn, két sorban felállítja, — mintha harcztot akarna állani; azonban vagy Heister túlnyomó erejéről meggyőződve, vagy — és ez valószínűbb — Bercsényitől, ki az egész lovasságot Nagy-Szombatnál vonta össze, parancsot kapva, a főhadtesthez vonúlt vissza.²⁾

Heister dec. 21-kén Récséről táborostul fölkerelked-

¹⁾ Rákóczi emlékiratai.

²⁾ Kolinovics. 391.

vén, Szent-György előtt csatározott a kurucz portyázókkal, kik rövid ellentállás után — az ó fallal kerített város nem volt oltalomra való — elvonultak. A városiak erre kitzüzik a fehér zászlót;¹⁾ egy előkelő ifjú polgár, midőn a kapuk későcske megnyitására Heistertől a város nevében bocsánatot kérne, a németektől agyonlővetik. Mire a kapuk erőszakosan betörtetvén, a császári hadsereg beront, s a védtelen várost irgalmatlanul kirabolja.²⁾

B. Sennyey István, a három város parancsnoka, dec. 20-káról még Bazinból ír Rákóczinak, kihez a Pozsonyba titkon bejárókat vagy levelezőket rabúl küldi vala. Heister érkezéséről már ekkor értesülve volt;³⁾ maga vén, köszvényes, nem hadra való ember lévén: hihető, mindgyárt Szent-György odahagyásakor hátrább álla, de némi őrséget hagyott Bazinban. Dec. 23-kán ezek is Modorba szállnak, Heistertől szoríttatva; sőt Szalay szerint⁴⁾ a császár fővezére már 22-kén Bazinban volt, mely adat azonban Kolinovicssal ellenkezik, ki 23-kát említi.⁵⁾

¹⁾ Theatrum Europaeum.

²⁾ Kolinovics, az i. h.

³⁾ Eredeti levele a budai kamarai levéltárban.

⁴⁾ Magyarország. Tört. VI. k. 210. l.

⁵⁾ Kolinovics, 391. — Bazinban történt, beszéli Kolinovics, hogy Heisternek egy katonája meglátván a városi tömlőczben egy súlyos bilincsekbe vert gyermeket, megkérdi a tömlőcztartót: ugyan mit véthetett ez a gyöngye gyermek, hogy olyan fiatalon már vasba verték? Ez is Heister, felelt a börtönőr, s az Ocskay megöléseért bűnhődik! Majd bővebben is elbeszéli, hogy a harczias szellem annyira átragadt már a gyermekekre is, miszerint egy csapat czajlai fiú — a szomszéd faluból — kuruczokul, s egy más csapat bazini gyermek labanczokul sorakozván, magoknak vezéreket választának, s a kuruczok elnevezék a magokét Ocskay Lászlónak, a labanczok pedig Heisternek. Azután a két hely közti mezőn összecsapván, valójában megütköztek, s ezen Heister, az Ocskayt egy kövel úgy homlokra hajította, hogy az rögtön szörnyet halt; e gyilkosságért viseli most a lánczot. — A katona megjelentvén a dolgot az igazi Heisternek: ez kivéteté a tömlőczbül a fiút, megdicsérte, német ruhába öltöztette, apródjává fogadta, megengedvén, hogy tovább is Heister nevet viselhessen. De a gyermek nem akart vele elmenni, mire a tábornagytól néhány arannyal megajándékoztatva, otthon hagyatott.

Heister Modorba is követve az előtte visszahuzódó kurucz száguldókat, dec. 24-kén reggel beszáll e városba, s e napot és karácsony éjszakáját ott tölti, hallatlan dorbézolás, a polgárság rovására; katonái másfél nap alatt kétezer akó bort ittanak meg.¹⁾ Másnap, karácsony első ünnepén reggel, azonban fölkerelkedve, a nagy-szombati úton, a Ronava patak partján fekvő Rozsindolig haladt,²⁾ hol a nagy dárídó után mámoros hadnak újabb pihenést kellett engednie.

A mint Heister dec. 25-kén Modorból kiindult: Bercsényi azonnal megüzené a fejedelemnek, hogy itt az idő a cselekvésre; ő azért Ocskay és Ebeczky lovas brigádait — melyek a legjobbak közül valók voltak — az ellenség körül hagyva, annak, mihelyt a térségre jutandott, folytonos oldalazására (flanquer): a többi lovas ezredekkel még az nap meg fog jelenni a kitüzött helyen, t. i. Farkashidán; — a hová estvére kelve a fejedelem is megérkezvén Eszterházy Antallal s a fönt elésorolt gyalogsággal, a tervezett egyesülés megtörtént. Rákóczi itt haditanácsot tartott. „Mindnyájan megegyeztek abban — írja a fejedelem — hogy nyílt teret szükséges keresnünk (a hadak nagyobb része lovasságból állván) hogy az ellenséggel megütközzhessünk, s azért Nagy-Szombathoz kell szállanunk. Bensőmben némileg irtóztam csatába vezetni e rossz fegyverzett hadsereget: de más menekvés nem volt, — mert ha abbanhagynom vala Leopoldvár ostromát, ezen országrészt egészen lehangolom; az ellenség pedig nyomni kezdett volna, s a hátrálásban hihetőleg feloszlott volna (kedvét veszve) egész seregem. Beleegyeztem tehát, s elkezdém saját tervem szerint csatarendbe állítani ezrede-

¹⁾ Kolinovics, az i. h.

²⁾ U. o.

imet: de nagy munkámba került ezt, mielőtt besötétedett volna, végrehajtanom.“¹⁾

Rákóczi elhatározá még éjjél előtt megindulni, hogy hajnalra Nagy-Szombatba érhessen. Mindenki helyén volt hadoszlopaiban, s a közriadal (la générale) már elveretett: midőn Bercsényi tábornok Ebeczkyéktől új híreket kapott az ellenség mozdulatairól, s azokat a fejedelem elé terjesztvén, megjegyzé, hogy jól megfontolva a dolgokat, különösen, hogy mily nehéz ezen a hadi rendtartásban még nem eléggé gyakorlott seregeket csatarendben marsíroztatni: attól tart, miszerint a hadsorok az éjjeli menet közben könnyen rendetlenségbe jöhetnek, annyivalinkább, minthogy a tábor végénél egy szoros helyen kell átnyomulni, a melyen által t. i. a térségre juthatni. Egyébiránt, mondá, — az ellenség, mely tegnap is oly rövid utat tett, számos podgyász-szekereivel és tüzérségével oly lassan halad, hogy ha mi csak napfelkeltekor indulunk is meg, kényelmesen megelőzhetjük őt, s rendezett dandárokban vonúlhatunk keresztül a síkságon. E tanács tetszett Rákóczinak, s táborát megtartóztatva, követte is azt, — de a mint írja, nem sokára megbáná; reggel indulva ugyanis, nem maradt ideje a kémszemlészetre s nem választhatá meg kedve szerint csataterét.²⁾

Karácsony első éjszakája tiszta és száraz-hideg vala;³⁾ így kezdődött a második ünnep is, december 26-ik

¹⁾ Rákóczi emlékiratai.

²⁾ U. o.

³⁾ „Ez éjszakán, mint az ütközet napját megelőzőn — beszéli a régi krónikások módjára csillagjósolatokban, csodálatos tüneményekben gyönyörködő jámbor Kolinovics — a derült égen hitelt érdemlő férfiak három csillagot láttak egymással harezolni; a nagyobb csillag (Rákóczi) először a két kisebbet (Heister és Herberstein) elkergette, de azután a két kisebb üzé el a nagyobb csillagot. És e jelenet huzamos ideig többször ismétlődik vala.“ (Rer. Ung. Libr. 391. I. k. 229. l.)

napja, melynek virradtakor a farkashidai magyar tábor megindulván, délelőtt Nagy-Szombat városához érkezett. Meszsziről már villogtak Heister seregének fegyverei, sisakjai; tábora három hadoszlopban nyomult, tüzérsége és társzekei képezvén középutt a negyedik és ötödik oszlopot. Mellette párhuzamosan haladának: jobbján Ocskay, balján Ebeczky brigádái, de mivel az ellenség teljesen zárt oszlopokban vonult, a nélkül hogy rajta ekkor valamit próbálhattak volna,¹⁾ mint tevék volt a megelőzőtt estve, a mikor Heister előhadát Rozsindolnál megütötték és csatároztak vele.²⁾

Nemcsak Rákóczi és Bercsényi nyomula tehát kész harczy rendbe osztott táborral Nagy-Szombat alá: hanem a császár tábornagya is. Heister — mint Kolinovics beszéli³⁾ — Rozsindolnál kémeitől a kuruczok erejét nagyító híreket vévén — ki harmincz, ki negyven, ki éppen hatvan-ezer embernek híresztelé Rákóczi és Bercsényi egyesült hadait — már-már vissza akárt előlük vonulni a Fehérhegyeken; de aggasztá Leopoldvár sorsa, mely segély nélkül csakhamar elesik. Így tűnődött a főtábornok, midőn másnap hajnalban (dec. 26.) öcsce, gróf Heister Hannibál vezérőrnagy — kit a kuruczok később Győrvárnál tönkre verve elfogtak — egy szökevény tisztet vezet hozzá, ki azelőtt a császáriaknál mint zászlótartó szolgálván, kurucz kézbe esett s ott századossá lőn, most pedig, a két tábor közeledésekor, mint az áruló Scharudi hiradója, módot keresett a visszaszökésre, s Hannibál gróf egyik kapitányának, Scherer Dánielnek kezébe akadt. E szökevény voltaképen

¹⁾ U. o.

²⁾ „Die 25. dec. natali Domini una parthia caesareorum pervenit ad Rosindol, prope Tyrnaviam, ubi hora vesperarum fuit velitatio cum illis (Ocskay és Ebeczky dandáraival), quo demum ipsa quoque castra (Heisteriana) pervenerunt, ac ibidem noctem egerunt.“ Illyés István diariuma.

³⁾ L. az i. h.

megbeszélé Heisternek Rákóczi erejét: mely főtisztek és regimentek vannak véle, mi szándékjok van, mily csatarendben nyomakodnak, melyik szárnyat ki vezérel? stb; ¹⁾ sőt Scharudi minden valószínűség szerint már ekkor tudatá Heisterrel átszökési tervét. A tábornagy ily részletesen informálva lévén mindenekről: elhatározza a szembeszállást, dobos veret, megindul, — majd Fehéregyháza falu mellett megáll, s dél tájban, zordon, borult időben, ezen helység szép szálaskordejénél csatarendbe állítja seregét. ²⁾ Támadni nem, sőt ha lehet, a magyar tábornok álmozdulatokkal harc nélkül kikerülni s Lipótvárát úgy megsegíteni — volt Heister szándoka. Ehhez képest hadait védelmi állásba rendezé; nehogy a lapályon a több oldalról hozzá férközhető ellenség fürgé lovasságától körülfogassék — mint egy ízben már Ocskay gonoszúl megtréfálá — zárt sorait a szép sík mezőségen, le egész Gerencsér faluig, a fehéregyházi halastó s a gerencséri út és kőmalom közt akkép állítá fel, hogy hátát a bár nem nagy, de mocsáros és mély árkú Parna pataka fődözzé. ³⁾

E Parna, másképp Gerencsér patak volt az, a mi Heisternek a kuruczok által hátba fogatását gátolva, Rákóczival megbánatta: miért el nem indult Farkashidától, a mint szándéka volt, még éjjélkor, hogy a csatateret, jó eleve személyesen megismerhesse. Tábornokai, kik a vidéket ő nála jobban ismerék, számba sem vették a jelentéktelen

¹⁾ Theatr. Europ. 1704. 69 és 70. l. V. 3. a Wienerisches Diarium 1705. január 5-ki számával, továbbá Gianini gróf 1705. jan. 3-iki követjelentésével: „L'Heister in quest' azione é stato fortunatissimo, perche all' hora quando per una folta nebbia nos sapeva, come postarsi, per difendersi, non che per assalire. . . fu avvertito del forte e del debole di Ragozzi . . . da un fido Capitano Tedesco.“

²⁾ Bél Mátyás: Not. Hung. Nov. II. k. 64. l.

³⁾ Kolinovics. Az ütközetnek a gr. Károlyi és a gr. Forgács-levéltárakban levő térképei. Rákóczi emlékiratai, és Bél Mátyás: Not. Hung. Novae, II. k. 64. lap.

folyócskát, nem is említvén azt meg a fejedelem előtt, a ki így az egész, Nagy-Szombattól nyugatra terülő térségről azt hivé, hogy az legkevésbbé sincs megszakgatva, a mint előtte leírták. „Igaz ugyan — írja — hogy azelőtt sokszor utaztam vala e helyen keresztül, póstán: de egy kis hidon könnyyen átmegy az ember, a nélkül hogy észrevenné, kivált ha zárt hintóban utazik. Különben is, a patakokat, melyeknek partjai bokrokkal fedvék, másként sem igen vehetni észre, hacsak katonai szemmel nem vizsgáljuk a vidéket.“¹⁾

Nagy-Szombat sok tornyú városa meredélyes oldalú dombon fekszik, mely a síkságot keresztülvágja. Alatta délnyugatnak szép rónaság nyílik. A magaslat lábait a délnek tartó Tirnava patak mossa: mély árkú, malmos folyócska, mely akkor egy a városon följül, a halom alatt terülő meglehetősen terjedelmű tavat is képez vala. E tó malmához a város két végéről két lejtős, mély út vezetett le. A két egyenközzű patak: a Tirnava és Parna közt elnyúló síkság fogta képezni a csatateret, — a magyar sereg hátát az előbbi, a németét az utóbbi fődözvén. Nagy-Szombatban csekély kurucz őrség feküdt: egy harcra termett s szép elméjű férfit, Dúló Ádám²⁾ ezeredes-kapitány parancsnoksága alatt. A város ódon falakkal és tornyokkal volt kerítve, minden árok és belső feltöltés (terasse-írozás) nélkül: rendes ostrom ellen semmire kellő, mindazáltal, megrohanás esetében gyalogságnak — menedéket nyújtó.

Bercsényi és több főtisztek, kik a hadászatban az ifjú fejedelemnél magoknak nagyobb jártasságot igényeltek, azt akarák, hogy a magaslaton, annak hosszában foglaljanak állást: középre vévén a gyalogsággal megra-

¹⁾ Rákóczi emlékiratai.

²⁾ „Adamus Dúló, vir et manu fortis, et consilio promptus.“ Bél: Not. Hung. Nov. II. 67. l. V. 8. Katonánál Hist. Crit. Reg. Hung. XXXVI. 613. l.

kandó várost. És ez, kivált egyenlő erejű tüzéség mellett, kétségkívül a legerősebb s légelőnyösebb védelmi állás leendett, — ha Heister támadólag lép föl; azonban erről előre föltehető volt, hogy egyedüli célja Lipótvár megsegítése lévén, ha ehhez harc nélkül hozzájuthat: a szám szerint egy-két ezerrel erősebb kurucok ellen ütközetet kockáztatni nem fog. Rákóczi azért megkérde az említett tiszteket, kik — mint irtuk — a tájat jobban ismerék: „Vajjon az ellenség nem vonúlhat-e el a magaslat mentében, hadállásunkat elmellőzve, és így hátunk mögé kerülve, nem támadhatja-e meg egyenesen a De la Mothe-tal Leopoldvár alatt hagyott ostromló tábornok? Azt felelék, hogy ezt ugyan könnyen megtehetné: de hadaink az övéknél sokkal gyorsabbak lévén, a legrosszabb esetben is megelőzhetjük őt.“ A fejedelem azonban csakhamar meggyőzőé őket a veszedelemtől, melybe e tett által sodorthatnának; mert akkor a Vág és Dudvág közé szorúlva, lovasságnak nem való süppedékes téren s nagyon rövid arczállásban (un petit front) kellene megütközniök, mely miatt lovasságuk jól ki nem bontakozhatnék s nem foghatná oldalba az ellenséget. „Ha tehát a dombtetőn foglalunk állást — végezzé a fejedelem — szerencsétlenségünkre, csak védelemre szorítkozhatunk, mely esetben a németeknek a mienknél sokkal erősebb és rendezettebb tüzelése valószínűen győzni fogna!“

Hogy Rákóczinak igaza van: tisztjei belátták. Elhatározott tehát, hogy leszállanak a síkra, a Tirnava partak jobb partjára. A fejedelem gr. Eszterházy Antal tábornokot — kire a balszárny vezényletét bízta — azonnal megindítá a dombról a lovasság felével, megparancsolván neki, hogy siessen alá a város déli részén levezető említett mély uton, s állítsa rögtön csatarendbe az ezredeket. Azonban a jobbszárny vezére: gr. Bercsényi Miklós is

megindult a lovasság hasonfelével; ő a város északi végén leereszkedő úton nyomult előre. A fejedelem pedig — ki a különben Feirville franczia ezredes¹⁾ közvetlen parancsnoklása alatt álló gyalogság²⁾ — a centrum — fővezényletét intézé,³⁾ menten utána indítá ezen ezredeket és zászlóaljakat Eszterháznak, beparancsolván a mély útba, s figyelemmel kísérvén előnyomulásukat, míg lenn a két tábornok a szárnyakat elrendezendi.

Dél múlt, midőn az utolsó gyalog zászlóalj is lebozsájtkozott a mély útba. Egy óra tájban borulni kezd vala az idő, s mikor Rákóczi immár hajdúsága végső csapatát is jó rendben alányomulni látván, jobbra fordítá lova kantárszárát, hogy a várost vágatást megkerülve, túlnan előbb mintsem itt délen a marsírozó gyalogság által betöltött mély s keskeny lejtő engedé, leérhessen a síkságra, — oly sűrűn kezdett szakadni a hó, melyet a dühös szél a nyargalók szemébe csapkodott, hogy a fejedelem s kevés-számú kísérete semmitsem láthata. A vad hófergetegben irányt vesztettek, úgy hogy vezetőik magok sem tudták, hol vannak. Rákóczi biztosan a célhoz jutandó, visszafordult, hogy a mély úton szálljon alá, melyen a gyalogság e közben végkép

¹⁾ Feirville d' Herissy Károly lovagot, ki azelőtt XIV-dik Lajos grand mousquetaire-jei közt szolgált volt, Bonac őrgróf, lengyelországi francia residents ajánlotta Rákóczi szolgálatába. Igen becsületes ember volt, s az egész magyar nemzet szeretetét bírta.

²⁾ Theatr. Europ. 1704. 70. l.

³⁾ Rákóczi ezt maga világosan nem írja ugyan: de épen azért nem, mert mint magától érthetőt, fölöslegesnek tartja említeni. A harcászatnak is megvan ugyanis a maga cortesiája, melynek szabályai szerint a közép vezénylete mindig a fővezért — vagy, ha személyesen jelen van, a fejedelmet — illeti, a jobbszárnyé a magasbrangú vagy idősb, s a balszárnyé a kisebb rangfokozatú vagy ifjabb tábornokot. Rákóczi pedig nagyon jól tudta s szerette is megtartani úgy az udvari mint a tábori ettiquette szabályait, s megtartották tábornokai is. Így pl. Zsibónál Forgács, ki tábornagy vala, kedvetlenül engedé át a franczia altábornagy Des Alleurs őrgrófnak, mint vendégnek, a jobbszárny különben őt illető vezérletét.

letakarodott. Még az ereszkedőn volt: midőn a síkon megdördültek az ágyúk.¹⁾ Az egetrázó dörgés szétrepegeté a hófelhőket: s a fejedelen maga előtt látá az egész harczeret.

Mily hadi rendben állott e pillanatban mindkét armáda: leghűbb s tökéletes képét nyújtja ama két egykorú térrajz, melyeknek egyikét a gr. Károlyi-, másikát a gr. Forgács-nemzetség levéltárában valék szerencsés föllelhetni, s melyek a Rákóczi emlékirataiban elbeszélésekkel teljesen, úgy a többi régi kútfők előadásával nagy részt összevágának, s ezeket nemcsak illusztrálják, de hézagait is kiegészítik. Nem csupán a hadvonalak állása: de minden egyes ezred és zászlóalj helye külön-külön, pontosan meg van eme térképeken jelölve, melyek közül a Forgács-féle színezett és általában művészeibb rajzolatú, kétségtelenül francia hadmérnöki mű; mindazáltal a Károlyi-féle becsesebb, mert míg amaz minden magyarázatot nélkülöz, emez, bár egyszerűbb, simplex tollrajz, de tüzetes magyarázatokkal el van látva. Mindakettőt bizonyosan maga a fejedelem készíttette volt a harc után, s küldötte el ama két távol levő tábornoka: Forgács Simon és Károlyi Sándor számára, hogy az ütközet felől tisztább fogalmok lehessen.²⁾

Tehát e két nagybecsű és kétségtelen hitelességű eredeti delineatio után — melyek közül a gr. Károlyi-félenek

¹⁾ A támadást, mielőtt az ellenség lőtávolyra érkezett, a kurucok ágyúi azonnal megkezdtek. Úgy, hogy Heister alig végezhetette be seregének csatarendbe állítását: már a magyarok által atakiroztatott. („Es wären aber kaum alle seine Leute beysammen gewesen: so habe der Feindt dieselbe schon attackirt.“ *Theatr. Europ.* 1704. 70. l. Mire aztán ő is lemozdonyoztatá 24 ágyuját, s négyszeres erővel visszafelelt.

²⁾ Forgács, a reguláris katona, jóformán kéri is ezt, midőn Rákóczihoz Szatmárról 1705. január 5-kén intézett levele utóíratában így szól: „Pro gratia, hadd tudjam meg a harcznak particularitását, — és az generálisok magok kötelességeinek hogy feleltek meg, és kik veszték el.“ (Ered. lev. a R. A. E.-levéltárban Vörösvártt.)

íme, hasonmását is értekezésemhez mellékelem — ekkép állottak a hadseregek:

Rákóczi seregének zöme — öt ezred és öt zászlóalj gyalogból s egy üteg tábori ágyúból álló — három, a Tirnava folyásával paralell egyenes vonalat képezett, melyek közül az első majd háromszor oly hosszú volt, mint a két másik; a középső legrövidebb vonal az ágyukból állott, melyek azonban a tüzelés megnyitakor az első vonal ezredei közt hagyott hézagokon előre-törve, első vonallá alakultak. A hadsereg zömének fővonalából, mint valamely háromszög két egyenközű szára, nyúlt ki a csupa lovasságból álló két szárny: a rohamtérül szolgáló síkságot mintegy körülölelni akarva. A Bercsényi vezérelte jobbszárny kilencz, az Eszterházy vezérelte balszárny szintén kilencz lovas ezredet foglalt magában. Amaz éjszaki, emez déli irányban állott. ¹⁾

Az ezredek, a jobbszárny szélétől számlálva, egymásután így következének, külön-külön dandárokban felállítva: 1. A jobbszárny legszélén Ebeczky István regimentje, mint a mely Heistert balfeléről oldalazván s őt a harcztéren — Bercsényi utasítása szerint — megelőzván, a Parna patakán keresztülágazolva csatlakozott a hadvonalhoz, s ennek csúcsára állt. 2. Plosvay Imre ezere. 3. Deák Ferenczé. 4. Ónadi János Diák ezere és a győriek. 5. Somody Ferencz ezere. 6. Sréter János lovas regimentje. 7. Vármegyék lovassága. 8. Bercsényi lovas ezere, Garamszegi Géczy Gábor commendans-colonellus vezénylete alatt. 9. Az udvari testőrző karabélyos ezer, a fejedelemé, Ordódy György brigadéros által vezényeltetve. Eddig a jobbszárny.

¹⁾ L. a mellékelt térképet. V. ö. Bél Mátyás leírásával. (Not. Hung. Novae. II. köt. 64—65. l.)

A közép fővonalában álltak: 10. Brémer Antal németekből alakult battalionja s a francia gránátos-osztály. 11. Sréter János gyalog zászlóalja. 12. Farkas Sándor hajdú ezere, két dandárban. 13. Bercsényi udvari palotásai: de az ezrednek csak egyik battalionja volt itt, a másik Unghvár őrségét képezvén. 14. A miskolci hajduság, szintén csak egy battalion. 15. Nyárády András és a csalóközi hajduk, egy battalion. 16. Scharudi 500 német szőkevényből alakult battalionja. Eddig a centrum fővonala.

Mindgyárt, a hol a zöm a balszárnnyal érintkezik vala, állt 17. Eszterházy Antal lovas ezere. Mellette 18. a jász ezer, ekkor még Szent-Miklóssy János ezredeskapitány vezénylete alatt. 19. A dragonyos regiment, comandérozta Győri Nagy János ezredes. 20. Buday István tábornok ezere. 21. Galánthai Balogh István és Bossányi János ezerei: az utóbbi igen hiányos, innét a kettő egy regimentnek számíttatván, egy dandárba állíttatott. 22. Goda István ezere. 23. B. Andrássy György ezere. Végre 24. Ocskay László regimentje, mely Heister seregét nyomultában jobbról oldalazván, a Parna patak gerencséri hídján át egyesült a hadvonallal, — ez is megelőzve — mint Ebeczky — az ellenséget, s mint az a jobb-, Ocskay a balszárnny csücsán foglala állást.

Megemlítenő még a centrum hátulsó sorát vagyis a tartalékot képező három gyalog ezred: úgymint 25. Bokross Pál, 26. Esze Tamás hajdúi, és 27. a fejedelem udvari palotás ezredének két tábori battalionja, Szent-Iványi János dandárnok vezénylete alatt; a harmadik battalion Munkács várőrségéül szolgált. E tartalék-had, közel állva a nagy-szombati csűrök- és kertekhez, hátát ezeknek s azon dombnak vetette, melyen Nagy-Szombat városa fekszik.

A lovas ezredek nagyságát rajzunkon a hosszas négyszögek téríméje, mint egykorú mustra-tabellákból utánok

számítottam, meglehetősen arányossággal mutatja. A gyalog csapatokat háromszögek jelzik.

Végül szükség még megemlítnünk, hogy a fejedelem úgyszólván az egész csata folyama alatt a testőrségtől szolgáló udvari karabélyos ezer és Bercsényi lovas ezrede mögött állott, egy halmocska tetején, melyről mindent jól láthat vala. E domb a város északkeleti szögleténél, a zsidókapu és az apácák kolostora közelében emelkedik,¹⁾ s rajzunkon 29. számmal van jelölve.²⁾

¹⁾ Kolinovics, 391. V. ö. Bél, Not. Hung. Nov. II. 65. „Rakoczius, ne quid temere periculi adiret, exesse a primoribus jussus, prope ad urbem cum insigni corporis custodum turma substitit, praelii eventum e colliculo quodam speculaturus.“ Ennek Katona utána veti: „Pone vetus monialium asceterium, ad primam versus Moderdorf stationem.“ (Hist. Crit. Reg. Hung. Tom. XXXVI. 607. l.)

²⁾ Tábornok nem volt jelen több a csatában, mint Bercsényi, Eszterházy Antal és Buday István, vagy talán ez utóbbi sem, (Rákóczi legalább nem említi) csupán ezrede; de ha személyében jelen volt is Buday: nem mint tábornok, csak ezrede élén mint ezredes működik vala. Andrássy György, ki ezredével szintén ott volt, tábornoki diplomáját még csak ezután kapta. A vén, köszvényes, kinvalló Sennyeyt, ki már nem volt lóra való ember: a fejedelem idejében biztos helyre küldé e vidékről.

Tévednek tehát mindazon egykorú vagy közelkorú kútfők és írók, kik a nevezett két vagy három tábornokon kívül, még több kurucz generális jelenlétét állítják. Téved különösen ama bécsi officiosus jelentés — s ez tán czélzatosan — mely az ütközetről kiadatván, a Theatrum Europaeum-ban is közlöttik; e bulletin azt hirdeti, hogy Nagy-Szombatnál a magyarok között, Rákóczin és Bercsényin kívül, még Ocskay, két Eszterházy, két Pongrácz, és Vay Ádám vezérkedtek. Hogy Ocskay itt csak ezredesi minőségben szerepelt, tudjuk; a két Eszterházy közül pedig csak Antal úr volt jelen, Dániel úr nem. A két b. Pongrácznak is — kik egyébiránt is csak ezredesek voltak — csupán egyike érkezett oda az ütközet végére, t. i. Gáspár, a mint látni fogjuk. Végre Vay Ádám személyes jelenléte szintén igen kétes; de ő, ha jelen volt is: mint udvari főkapitány, a fejedelem kíséretében állott, s vezérként épen nem szerepelt, nem lévén generális. Téved Ketteler, Istvánffy folytatója, midőn a bécsi bulletin e hibás adatait minden kritika nélkül reproducálja. Téved Wagner, (Hist. Leopoldi, II. k.) midőn az ekkor Tiszán túl levő Károlyit Nagy-Szombatnál vezérkedtetni. Téved Bél Mátyás (Not. Hung. Nov. II. 65.) ki Károlyin kívül az ekkor Szatmártt működő Forgács, a Tisza-Duna közt harczoló Bottyán, s a Szepesben, Gömörben tartózkodó Csáky Mihály és Andrássy Pál tábornokokat is mind Nagy-Szombatnál látja a harczrendekben, -- s ki a vele

Most lássuk Heister hadvonalait. Ezek, mint a térkép mutatja, a középre vett bagázsias-szekerekén kívül, négy, egymással párhuzamos egyenes vonalat képeztek, melyek közül az első és a harmadik t. i. a fővonalak — melyek vegyest, lovas és gyalog csapatokból állottak — egy hosszú oszlopot alkotának. Ez oszlop egészen zárt volt: mert két végén a két hadvonalat, kifelé szintén két rövid homlokzatot formáló lovas-századok és gyalog-zászlóaljok köték össze. Így az egész egy zárt hosszú négy-szöveget képezett, középre véve az ágyúk és a társzekerek

u. i. egy forrásból merítő — a minthogy egykorú — Kolinovicssal (Rer. Ung. Libri XVI.) a közepet Beresényi, a jobbszárnyat Ebeczky s a balt Balogh István által rendeztetni és vezényelteti; — ez utóbbi hiba, úgy Forgácsnak és Károlynak itt szerepeltetése, már Katona előtt feltűnt (Hist. Crit. Reg. Hung. XXXVI. 606.) a ki Bélt használá, de Kolinovicst, mint látszik, nem ismerte. Kolinovics annyival menthetőbb Bélnél, hogy ő Károlynak, Forgácsnak, Bottyánnak, Csákynek és Andrássy Pálnak nem említi egyenesen személyes, csak ezredeik jelenlétét, — noha ezek sem valának jelen. Különben mind Bél, mind Kolinovics az ezredeket csak úgy gondolom-formán látszanak elősorolni; más-ként mikép szerepeltethetnék pl. a magyarok centrumának ezredei között Babocsay Ferenczet, ki ekkor még labancz kapitány vala, s éppen a császáriaknál, Heister reservájában volt jelen; miként adhatnának Bertóthy Ferencznek és Szent-Pétery Imrének ezredet, kik ilyenekkel soha nem bírtak; miként tehetnék ezredesekké Kókay Mártont, Cseplész Jánost, Nyúzó Mihályt, kik ekkor még csak alezredek, Semsey Miklóst, ki még 1708-ban is csak őrnagy, sőt Pikó Demét, ki ekkor még csak főhadnagy vala: s Bél és Kolinovics már ezredeket adnak nekik Nagy-Szombatnál. Ott látják őket ezeken kívül még Luzsinszky Sándor, Balogh Ádám, Réthey György és Réthey János lovas, b. Perényi Miklós, b. Révay Gáspár, b. Pongrácz Gáspár, Csajághy János, Thuróczy Gáspár Winkler Vilmos, (Bél hibásan Jánosnak írja) Czelder Orbán s Lőczy András gyalog ezredeit, — melyek közül szintén egy sem volt ott, sőt közülök több csak a következő évek folytán keletkezett. Kolinovics Beresényi lovas karabélyosait és Géczy Gábor ezerét két külön regimentnek veszi: holott a kettő ugyan egy. Végre mind Bél, mind Kolinovics az egyes ezredek felállítását — melyik állt a középben, melyik a jobb- vagy balszárnyon? — úgy összevissza forgatják, zavarják, hogy náluk az egész kurucz harcrend merő confusió. Ennyit figyelmeztetésül azoknak, kik netalán utánok indulnának. Midőn még leg-hitelesebb, s a leirt cseményekkel oly közelkorú historicusok is ily szembeütköző hibákat követnek el: az újabb kor közvetlen kútfőiből merítő történészeknek valóban tág tér nyílik a helyreigazításokra, melyeket el sem is szabad mulasztania.

vonatait. De az ágyúk: nyolecz a jobb-, nyolecz a balszárnynon és ugyanennyi középen, a csata kezdetekor a főhadvonal csapatközein át előrenyomúlván, első vonallá alakultak, hogy a tüzelést viszonyozhassák. Végre a negyedik hadvonalat a tartaléksereg: tíz lovas-század képezé, hátát a Parna patakára támasztva. A jobbszárny széle körülbelől a gerencséri hiddal s kőmalommal, a balszárnnyé a fehéregyházi halastóval s erdőszéllel vala egyirányban.

A mi már az egyes csapatokat illeti, azok a térkép magyarázata szerint ekkép voltak felosztva: a balszárnynon az oszlop végét két szélről két lovas őrszázad (1 és 4) — különféle ezredekéből kicommandírozva — s közepét Haislinger (2.) gyalog és Virmond (3.) gránátos zászlóaljai képezték. Az első főhadvonal szélén gr. Schlick tábornagy vasas regimentje (5.) állott, három tömegben; mellette Haislingerféle gyalogszázadok (6); ezek mellett három század Darmstadt ezredbeli vasas (7.) 8. De Vent gyalog battalionja. 9. Montecuccoli vasas regimentjéből két század. 10. Ismét De Vent compániái. 11. La March-féle dragonyos, 12. Fels-féle vasas lovasság; 13. gr. Stahremberg gyalog-ezrede. 14. Trisler-gyalogság. 15. Wobezzer (másként Vopphen) gyalog zászlóaljak. 16. Virmond gyalog compániái. 17. La Vigne lovas századai. 18. A Bagni gyalog-ezred egyik battalionja. 19. Cusani vasas-németjei. 20. Virmond egy battalionja. 21. Három század Latour lovasság. 22. Neuburgi battalion. 23, s ez volt a jobbszárny széle: a Barait lovas regiment.

A jobbszárny oldalát ismét két lovas őrszázad (24. és 27.) s a Neuburg-ezred, gránátos századai (25, 26.) fedték, érintkezvén a harmadik hadvonallal, melyet alkotnak: 28. A Bavilith (bajor?) lovas-ezred. 29. Virmond egy battalionja. 30. Cusani-vasasok. 31. Bagni gyalog-századai. 32. La Vigne, lovasság. 33. Tyrhaimb battalionja. 34.

Fels, és 35. La March három-három lovas-százada. 36. Montecuccoli-féle vasasok. 37. De Vent gyalog compániái. 38. Három század Darmstadt-vasas. 39. Haislinger egy battalionja. 40. A Schlick-ezredből három század. 41. Stahremberg egy battalionja. 42 — s ez képezé a sarkot — három század Barait-lovasság.

Végül a tartalék-századok ezek valának: a bal- és jobbszárnyon három—három meg nem nevezett német lovas század (43. és 47. „fenálló seregek;“ Bereitschaft) s ezek által közre fogva 44. Simonyi labancz százada, 45. (a pozsonyi?) önkéntes század, és 46. Babocsay Ferencz, a későbbi kurucz brigadéros, két dunántúli magyar-labancz százada. Heister ugyanis attól tartván, hogy e vele lévő három zsoldos magyar század (Babocsay 2, Simonyi 1.) mihelyt a kuruczokkal összeelegyedhetik, — átszökik: nem meré azokat a működő hadvonalakba rakni, sőt még a tartaléknak is kellő közepébe tette, — minden oldalról német hadesapatokkal körülvéve. A kuruczok nem valának ily óvatások, midőn Scharudi és Brémer német battalionjait — mint különben leggyakorlottabb és legjobban felszerelt gyalog hadaikat — a támadó hadsorokba, s nem a reserv-esapatok közé állították.

Mint a föntebbi hadfelállításokból láttuk, Rákóczi részéről jelen volt a harcztéren 17. ezred lovasság (Baloghé és Bossányié egynek vétetvén), öt ezred és öt battalion vagyis összesen 15 battalion gyalogság, s hat ágyú. Császári részről: 11 lovas, 9 gyalog ezred, a tartalékot képező 10 lovas század és 24 ágyú. Vagyis, mivel némely ezred nem volt itt teljesen, összesen 66 század lovas, és 23 battalion gyalog. Lovassága tehát a kuruczoknak volt számosabb, gyalogsága a németeknek, kiknek tüzéri ereje (24 ágyú) négyszer fölülmulá a magyarokét.

A mi-már a magyar lovas ezredek tényleges létszá-

mát illeti: ezek a reductió (1707.) előtt igen különbözők valának. Bottyán regimentje 1706-ban fölment 1800 vitézre, Bóné Andrásé 1704-ben 1600-ra: ellenben az öreg Bar-kóczy Ferenczé, Eszterházy Dánielé, Szabó Mátéé, Ilosvay Imréé, Sándor Lászlóé és sok másoké néha csak két-háromszáz emberből állának. A nagy-szombati harczon jelen volt ezredek közül is Ocskay Lászlóé és Ebeczky Istváné fölmentek 1200—1300, az udvari karabélyos, Bercsényi és Buday István regimentjei 1000—1000, emberre: míg Bossányié, Ilosvayé, Deák Ferenczé, Godáé, Győri Nagy Jánosé — ki két, ki három, ki négy-ötszáz embert szám-lált. Ónadi János Diákét is a győri századokkal kelle toldozni. Középszámúl a 800-at vehetjük egy-egy lovas ezredre, a mi 17-tel sokszorozva tenne 13,600 embert. — A gyalogságot a mi illeti: a kuruczoknál csak az egyetlen udvari palotás ezer állott három battalionból, összesen mint-egy 1800 emberből; de ebből 600 állandón Munkács várában feküdt. A többi ezredek két battalionból, illetőleg 1000—1200 emberből álltak, egy battalionban akkor még 5—600, később csak 400 ember lévén. A Nagy-Szombatuál jelen volt gyalogság tehát 7—8000-re tehető. És így Rákóczi összes ereje ezen ütközetben 21—22,000 emberből állott.¹⁾

Heister seregét Kolinovics 16,000, az ütközetben jelen lévő gr. Eszterházy Ferencz császári ezredes pedig, hitével is bizonyítva, 20,000 emberre teszi.²⁾ Az ezredesnek igaza lehetett. Egy császári gyalog ezred azon időben complete 2400, s egy lovas ezred, szintén teljes létszámban, 1000 főből állott. De Nagy-Szombatuál nem voltak ily teljes

¹⁾ A bécsi officiosus jelentés sem meré azt 30,000-nél többre tenni. (L. Theatr. Europ.) Wagner, Leopold császár udvari historicusa, már e nagyítást is sokalva, állal ahhoz bizonyossággal ragaszkodni, irván: „... a lázadók összes erejével, mely a 30 ezertől nem igen lehetett távol.“ (haud procul distare.)

²⁾ L. alább Bercsényi levelét a R. A. E.-archivumból.

számúak, valamint általában a kurucz háború alatt ritkán. Némelyiket a francziák, másokat Rákóczi fürge lovasai rémségesen leolvasztották: a bécsi főhadit tanács alig győzé — bár folyvást tette — újonczokkal toldozgatni őket. Tehát nem complet ezredeket, hanem azok tényleg jelen volt battalionjait számítva, s itt is, mint a kuruczoknál, egy battalionra csak 5—600 főt véve: a 23 battalion 13—14,000 embert tesz ki. Ehhez járul a 66 lovas század; annyi mint 6,600 ember. És így tisztán kiüti az Eszterházy Ferencz által mondott 20,000-et.

Rákóczi ereje ehhezképest csak egy—két ezer emberrel ment többre a császárnál: de viszont a császárnak különben is sokkal gyakorlottabb és fölszereltebb tüzérsége négyszer annyi volt, mint a fejedelemé. Tekintetbe kell még venni, hogy míg Rákóczi ezredei hiányosan voltak fegyverezve, a lovasság felében csak egy szál karddal, pistolyok s kétharmadában karabély nélkül, és a gyalogság rossz puskákkal: addig a császár regimentjei mindennel, az austriai főtisztek hagyományos pedanteriájáig — bőven fölszerelve, s az akkori legkitűnőbb anyagú és művű fegyverekkel szabályszerűleg ellátva. Rákóczi serege továbbá, a szabadságért fölkelt néphadsereg, alig egy éves: tehát a hadi fegyelemben, rendtartásban, manœuvre-írozásokban igen újoncz s gyakorlatlan volt, — melynek ebbéli fogyatkozásait csak lelkesültsége pótolá, a mennyire t. i. pótolhatta. Ellenben a császár táborá: reguláris, régi, harcban, hadmozdulatokban fegyelmezett armáda. Egyébként is, történelmileg bebizonyítható tény, hogy az austriai hadsereg, mióta a Habsburgok trónon ülnek, — ekkor, Savoyai Eugeni idejében volt a legjobb, legvitézebb.

Most már tudjuk mind a két fél állását, erejét, előnyeit, hátrányait. Hosszan időztünk mindegyiknél: de szükség volt rá, hogy egész mivoltukat jól megismerhessük.

Lássuk immár az ütközet megindultát. Térjünk vissza Rákóczihoz. A fejedelem még a lejtőn haladt: midőn a magyar ágyúk megdördültek, s Heister részéről is erősen viszonoztatván, a hatalmas dörgés megrázta és megritkítá a hófelhőket. Rákóczi széjjeltekintve hadsorai felett: nyargalvást sietett le a csatatérre. Itt eleintén oly veszélyes ponton foglalt állást, mely még az ellenség lövonalába esett; s csak midőn mellette álló udvari bójárai egyikének lábát az oda-vágódott ágyúgolyó elszakítá: változtatta meg a fejedelem, környezetének kéréseire, állomását,¹⁾ s a centrum mögött végigszángulda, ama dombon állapodott meg, mely — mint mondók — az udvari karabélyos és Bercsényi lovas ezere, vagyis a jobbszárnyak a középpel érintkezése mögött állott, a város északkeleti sarkánál.

Innen szemlélé az ütközetet. Már nemcsak az ágyúk dörögtek: de a szárnyakon, melyek az ellenséghez közelebb esének, sűrű fegyverropogás is hallatszott. Rákóczi azonban csakhamar észrevette, hogy Heister ki szeretné kerülni az összecsapást, s ágyúinak oltalma alatt, zárt oszlopaival szépen el akarna vonulni Leopoldvár felé, s e végből balszárnyával mindinkább terjeszkedni kezd a nagyszombat-bogdanóczi út irányába: úgy hogy hadoszlopának eleje már-már túlszárnyalá a magyarok jobbszárnyának Ebeczky dandára által képezett végét. Heister e menekvés szándoka Bercsényinek is feltűnt, ki a jobbszárnyon állott; Rákóczihoz küldé tehát egyik hadsegédét, a francia gróf Norval-t, figyelmeztetvén a fejedelmet ama mozdulatra, s

¹⁾ „Rakocius, qui eatenus intra ictum tormenti constiterat, et jam unus ex ministris excusso e tormento globo, discerptum pedem ammiserat, aulicorum precibus adductus, stationem deseruit.“ Kazy, (Hist. Univ. Tarnav. 169.) a ki szerint Rákócziak e helyváltoztatása a Scharudi árulásával csaknem egy időben történt volna, a mi azonban nem áll: miután Rákóczi emlékirataiból nyilván tudjuk, hogy a gyalogság csak jóval azután indított rohamra, midőn a fejedelem már a térképünkön 29. számmal jelölt dombon állott.

izenvén: az ellenség, úgy látszik, ki akarja kerülni az ütközetet, s hogy az ő véleménye az volna: engednők tán, hadd folytassa szándéklott útját!

Rákóczit meglepé tábornagyanak helytelen okoskodása: mert, habár az ellenség csakugyan így gondolkozott is, Bercsényi, ki a vidéket ismeré, jól tudhatta, hogy Heister föltett célját ki nem viheti azon terjedelmes tó miatt, melyet a Tirnava patak képez, s mely elrekeszti a térséget, egész a magaslat lábáig. Némi felindulással izené azért vissza, Bercsényinek: „Nem mogyorókat ropogtatni jöttünk ide; — rohantassa meg haladéktalanul az ellenség oldalát!“ ¹⁾

Mire Bercsényi e parancsot megkapá: Heister balszárnyának éle már túlhaladta az Ebeczky-dandár színvonalát. Bercsényi tehát e brigádát féljobbra vezényelte s úgy küldé az ellenség oldalába; maga pedig vágatott a gyalogsághoz, hogy azt is megindítsa.

A mint az Ebeczky-brigáda Bercsényi parancsszavát hallá: menten megindult féljobbra, sebes ügetéssel, — s mikor az ellenség színvonalát elérte: Ebeczky által vezényeltetve, pompás negyedkanyarúlatot tón a szép sík téren, e Léva táji gyönyörű lovasság. E negyedkanyarúlat (conversion du quart) által az ezred, homlokzatát az ellenség oldalának fordítva: élén vitéz dandárnokával, vágatást, nagy riadással s még nagyobb tűzzel veté magát a németekre, — mitsem törődve Virmond gránátosainak, Haislinger gyalogságának szabályos, de inkább rémítő mint pusztító sortűzelésével. Ebeczky e gyalog-osztályokat legázolva, ²⁾

¹⁾ Rákóczi emlékiratai.

²⁾ V. ö. Kettelernél: „Rakocius . . . insecuturus Heisterum, magno illum irruit furoris impetu, ejusque peditatum, ex tironibus recens suppletum, primo terrore confundit et dissipat.“ (Istvánffy folytatása. Köln, 1724. 645. l.) E sorok azonban a balszárny működésére is vonatkoznak.

V. ö. a Wienerisches Diarium bulletinjét: „Die Rebellen greifen an. und

s a két őrszázadot és Barait dragonyos-századait karddal kezében visszaverve: a szó szoros értelmében keresztülrontá a zárt oszlopot, s a Heister balszárnyán levő ágyúkat és társzekereket elfoglaltá.¹⁾

Midőn Ebeczky a rohamjelt megfuvatta: a közvetlenül mellette álló beregi huszárezred parancsnokát Illosvayt tüze elragadá, — s azt hivén, hogy az Ebeczky-dandárt mindnyájoknak követni kell: parancsszót nem várva, ő is rohamot fuvatott; ezt követte Deák Ferencz a borsodiakkal, János Diák az ónodi végvár lovas seregeivel és a győriekekkel, úgy Somody Ferencz csallóközi, Sréter zólyomi regimentje s a vármegyék lovassága. A trombiták és török-sípok egymásután megzendültek e hat dandárban, s a harcziariadó a hadsorokon végig-harsogott. Mire Ebeczky az ellenség oldalába vágott: már ők is megindultak. A beregi és borsodi huszárság Schliek vasasait hévvel rohaná meg; az ónodi és győri harczedzett seregek Haislinger ott álló battalionjára törtek; Somody a Darmstadt-ezredbe, Sréter János De Vent battalionjába vágott, míg a vármegyék Montecuccoli vasasaival csaptak össze.

Az első hadvonalat e hat dandár is több helyütt áttörte, úgy hogy szintén a társzekerekig jutottak, az ellenség közepébe. E társzekerek nagy veszedelmére szolgáltak Heisternek: mert miattok a harmadik hadvonallal az elsőt meg nem segíthette; de nagy bajára a kuruczoknak is, kiknek fegyelmetlen közlegénysége idáig jutván, a helyett

machen einige Unordnung bey der Infanterie.“ Így a Theatr. Europ. is: „Der Feind habe diese (a németeket) in die Mitte zu nehmen gedacht, wie er dann anfänglich gleich bey der Infanterie . . . eingebrochen, und einige Unordnungen verursacht.“

¹⁾ Rákóczi emlékiratai. V. ö. Kolinovicssal, ki azt írja, hogy „Ebeczky a jobbszárnyal a németekre rohan, a Fels és Neuburg ezredeknek sorait áttöri, s majdnem mind lekaszabolja őket.“ (L. Kolinovics: Rer. Ung. Lib. XVI. nemz. múz. lat. fol. 391.)

hogy az oly vitézül megbontott első hadsorokra visszafordult s azokat végkép eltörlötte volna: tiszteli által meg nem tartóztathatva, mohó prédavágygyal elkezdett zsákmányolni, a mi időt adott a császáriaknak, olyannyira megzavart első vonalukat valameunyre újból sorakoztatni.

Ezen közben a középben is keményen folyt a harc. A mint ugyanis Bercsényi a gyalogsághoz érkezett: azt a császáriak ágyúi és centruma ellen rohamra menni rendelé. S ez elszánt, bátor csapatok harcosai, hogy annál serényebben forgódhassanak: ámbár a hó szakadt, minden készségöket (köpenyeiket, tarisznyáikat stb.) halomra hányván, úgy rohanának, mihelyt a rohamdob megperdült, egyszerre nyolcz dandárral, az ágyútüzbe. Valahányszor a császáriak ágyúikat kilőtték reájok: mindannyiszor földre vetvén magokat, — a golyók felettök jártak el; ekkép majdnem sértetlenül érkeztek a németekre,¹⁾ oly erővel, dühvel zúdulván reájok, hogy az ellenség összerombolt hadvonalait áttörték, s tábora kellősközepéig hatoltak, — sőt némely zászlóaljok a császáriaknak második és harmadik vonalát, mi több: még tartalék-hadait is keresztülvágták, nevezetesen a miskolci hajduság.²⁾

¹⁾ Kolinovics, az i. h. — Íme, azon a hadtörténetben újak hirdetett tényt: ágyúkat gyalogsággal atakírozni, — mit korunkban Földvár 3-dik honvédszászlóalja Vácznál, s Solferinónál a francia zuávok világ bántására tőnek, a kurucz gyalogság már azelőtt másfél századdal végbe vitte! — V. ö. Kolinovicskal Bél Mátyást: „Hungari citato gradu in hostem movent; quum Heisterus tormenta, quorum XIV. pro acie collocari iusserat, in hostem displodi iubet; sed aut nulla, aut levi Hungarorum clade, quod peditatus globorum ictus facto repente in humum procubitu evitabat. Tum vero, positis penulis, ruunt in hostem pedites, et infringunt primam caesianorum aciem; tormenta, quae pro cornu sinistro disposita fuerant, occupant, caedem quam latissime edunt. Difficile erat Heistero in ea hostium incursantium multitudine novas cohortes obicere. Proinde pedem referre statuit, jamque receptui prope modum canebat: quum hostium temeritas salutaris consilium suggereret.“ etc. (Not. Hung. Nov. II. 659—65.)

²⁾ Rákóczi emlékiratai. Hibásan van tehát a térképen éppen e hős csapat a megfutottak közé jelölve, azért metszetünkön ki is javíttattuk.

Maga Heister is megvallá, hogy a kurucz hajduságnál jobban és vitézebben soha gyalogság nem harcolhatott, elannyira, hogy azok még az ő legerősebben védett fővezéri álló-helyéhez is hozzá férkőztek, a mi csaknem halálatlan. ¹⁾ Ily nagy elismerés a magyarok halálos ellenségétől, ama zord férfitól, valóban, igen nagy dolog, — de kénytelen volt megvallani: mert ama hősi magyar gyalog zászlóaljok miatt saját élete is már hajszálon függött, s csak is egy magyarnak köszönheté s köszöné is életben maradását. Ekkor történt ugyanis, midőn Rákóczi e rettenthetlen csapatai a császáriak megbontott harc-sorain keresztülhatolva, már a fővezér tábornokaig nyomakodtak, hogy egy óriás termetű, vakmerő kurucz hajdu Heisterre nagy fejről ²⁾ ráismervén, eltökélé, hogy vagy él, vagy hal, de e nemzete-gyűlölő kegyetlen emberen, anyai kiontott magyar vérért halálos boszút áll. Élete veszedelmével mitsem törődván, addig harcolt az elszánt ember, míg levágott németek holttestein át, a császár főtábornagya közvetlen közelébe nem férkőzött. Ekkor puskáját rásütötte; de Heister feje gyors félrekapásával kikerülé a vészes ónt. Most az óriás kurucz karddal rohant reá, s már éppen a halálos csapást méré Heister nyakára: midőn az ennek tábornokában, labanczpárton lévő, bátor, de egyszersmind garázda ifjú gr. Czobor Márk a jobb sorsra érdemes vitézt szíven lőtte. ³⁾

¹⁾ „Certe, cum e sententia ipsiusmet Heisteri, nusquam a peditatu melius et fortius ac Ungarico, potuerit, neque tam facile, nisi prius edita strage hostium, ad summum exercitus ducem, a fortissimis defendi solitum, quisquam et ut magis miremur, pedes penetrare valeat.“ Kolinovics, u. o.

²⁾ Heistert egykorú kurucz levelek gyakran gunyolják nagyfejűnek.

³⁾ „Nem messze vala a német sereg az utolsó veszedelemtől — írja Spangár, jezsuita, krónikájában — de hogy egészen meg ne győzettetnék: gróf Czobor Márk vitézi erejének köszönje. Maga már a fő-generál Sigefridus (Sigebertus) Heister, életének nagy veszedelmébe esett; a melyben el is veszett volna, ha a Czobor Márknak vitézi gyorsasága meg nem mentette volna. Lássad miképpen történt a dolog. Emlékezik vala egy a felzendült magyarok

Valóban kár, hogy e hős kurucz nevét a történelem elfeledé följegyezni. Ha e névtelen vitéz Heistert elejtheti: a császári hadsereg Nagy-Szombatnál menthetetlenül el van veszve.

Azokban, míg a centrum hat gyalog-dandára ily hősi-leg harczott: ugyancsak a zömnek balján álló két szélső

közül, hogy ezen hadi fejedelem t. i. a Heister, sokakat társai közül levágattott és sokakat kegyetlen fogságba vitetett volna: azért, hogy az elveszett népéért érdemes boszút állhasson: a sűrű renden lévő vitézeken áthalhatván, nagy erőszakkal a fővezérre rohan, és már másodszor — mivel elsőben meggátoltattott volna az igyekezete — kezét és fegyverét felemeli, nagy szívesen hozzája vág; de minekelőtte a vágás rajta esnék, addig a vakmerő vitézt gróff Czobor agyonlővi és így a haláltól megmenti az Heistert. Ezen dolgot maga Sigefridus Heister, boldogasszony havának első napján (1705.) Nagy-Szombatban, a jezsuiták ebédlő-palotájában beszéllette, a ki is a Czobor urat méltó dicséretekkel magasztalta és életének tovább való folyását egyedül neki tulajdonította.“ (P. Spangár András jezsuita Magyar Krónikája. Kassa, 1738. 75. l.)

„ . . . Heisterus in id periculum adductus, ut ferocior aliquis Ungarorum, secundo jam — primum enim impetum modica vitarat capitis declinatione — vibrata in jugulum ejusdem framea, grande facinus aggressus sit, quo tamen glande sclopi manuarij per Marcum Czoborium, aequae Ungarum, sed a regijs stantem partibus, interfecto, Heisterus, severus ille et asperus canitie miles, prima die subsequentis anni in triclinio patrum Jesuitarum Tyrnaviae prandens: Czoborio, vix adolescentiam supergresso, vitae tamen suae altero patre compellato, beneficium servatae vitae sibi praestitum gratus recognovit, et simul hostis sui, quod giganteae fuerat proceritatis, fato indoluit.“ (Kolinovics Gábor: Rer. Ung. Libr. XVI. 391. sz. I. k. 226. l.)

„Fuit omnino pugna ancipitis periculi, et quae Heisterum propemodum abtulit. In medio conflictus ardore, quum et ducis et militis munia strenue obit, in haidonum globum incidit, tanta adversus caesarianos depugnante fortitudine, ut, tametsi confertim caderent: loco tamen, quem occuparent, moveri haud potuerint. Ergo Heisterus suos in pervicacem hostem animare, et qua voce, qua nutu, quid esset facto opus, monere. Advertit haidonum quidam, non ea vulgaris ducis imperia esse. Proinde e suorum ordinibus furenti similis pro-silii, factoque celerrime in Heisterum assultu, stricto ense, iugulum ducis petit. Vitarat ille, opportuna capitis declinatione, ictum; sed instat Hungarus, et vibrato iterum gladio, iterare nititur audax facinus; quum Marcus Tzobor, quem fremitus concursantium ex proximis ordinibus huc exciverat, molientem ictum haidonem glande conficit, Heisterum vitae periculo eximit. Quam ille demum C. Tzoborii virtutem Tyrnaviae apud Jesuitas pransus, non modo dilaudavit publice: sed in patrem simul adoptavit dux veteranus, nuperum hunc militem, quippe ejus ope vitae fuerit redditus.“ (Bél Mátyás: Not. Hung. Novae, II. 67.)

dandárral zavar történt. Mondottuk, hogy Rákóczi gyalogsága között két, szőkevény-németekből alakult battalion volt: Brémeré és Scharudié. Amaz, mely a centrum jobb szélét képezé, s — tán mert a francia gránátos-osztályllyal egy csapatban, Feirville személyes vezetése alatt álla — itt még jól viselte magát, és a szomszéd magyar ezredekkel, úgymint Sréter János, Farkas Sándor, Bercsényi hajduival és a miskolci gyalogsággal bátran rohaná meg az ágyúkat s rombolá szét Heister hadsorait; — hanem a másik: a Scharudi csapatja, árulól jár el, s éppen a legválságosabb pillanatban szomorú példáját adá a német szőkevények hitetlenségének.

Scharudi ugyanis, — kire, a centrum balszélén álló 500 főnyi battalionjával, az ágyúk fődözete vala bízva: ¹⁾ mikor a rohamdobot megütötték, szintén előre indult a többi ezredekkel, ott hagyván az ágyúkat, pusztán; midőn már az ellenséghez közel értek: egyszerre fehér zászlót tűz ki, féljobb-ot vezényel, s neki fordúlva a közvetlen szomszédságában rohanó Nyárády András ezredének és az ezzel egy tömegben lévő csallóközi hajduknak, oldalba veszi őket, sortűzet adat rájuk, — s azzal a kuruczok arcvonálaban tetemes űrt hagyva — egész battalionával átmegy a császáriakhoz.²⁾ Nyárády hajdui e váratlan támadástól

¹⁾ Kazy: Hist. Univers. Tyrnav. 169. l. V. ő. Bercsényi Lieszkőről 1704 dec. 19-kén irt levelével. (L. följebb.)

²⁾ Rákóczi emlékiratai. Kolinovics, stb. — Scharudi árulását, Kolinovics szerint Eugen herczeg gyakor biztatásaira követte volna el, a ki által a császári kegyről előre biztosított; Kazy szerint pedig a fölötti megbántódásból, hogy a nyitrai vár parancsnoksága, melyre vágyott, nem ő reá bízott. „Inopinata haec Scharodii a Rakoczio defectio indeque orta confusio victoriam ad caesareos transtulit. Multae illi irarum causae ex negata, quam efflictim ambiverat, arcis Nitriensis gubernatione; quam proinde injuriam vindicaturus, dum acerrima pugna calesceret, cum 500 Germanis peditibus, tormenta, quorum curam gesserat, deserit, relictoque in hostili acie magno hiatu, ad caesareos profugit, frontemque Rakoczianis obvertit.“ (Kazy, Hist. Univers. Tyrnav. 169. l.)

meglepetve, zavarba jönek és hátrálni kezdenek. Futásuk zavarba hozza a tartalék-sereget — a palotásokat, Esze Tamás, Bokross Pál hajduit — kik nem tudván: oda-elöl mi történik? csak a pusztán-hagyott ágyukat és a Nyárády- s csallóközi gyalogság futását látván, — szintén felbomlanak, s hátrálnak. Megzavarodik és hátat fordít Scharudi árulására a balszárnynak közeli két lovas-ezrede is: a jászoké s a dragonyos ezer. Valószínű azonban, hogy ez utóbbit maga parancsnoka Győri Nagy János rendelé vissza: attól tartván, nehogy ez is — mivel szintén németekből álla — a Scharudi példáját kövesse. A közelebb lévő ezerek közül csak az egy Eszterházy Antal regimentje nem hátrált, — de előre sem ment.¹⁾

A balszárnny távolabb eső ezredei azonban, névszerint Ocskay Lászlóé: nyitraiak, Andrássy Györgyé: gömöriek, Goda Istváné: komáromiak, Balogh Istváné és Bossányi Jánosé: pozsonyiak s Bajmócz-vidékiek, és Buday Istváné: hajduvárosiak, észre sem véve Scharudi árulását, vagy, támadásukkal — s ez igen hihető — a centrumot megelőzve, roppant erővel rohantak az ellenségre. Ez az öt ezer lovas, hogy Rákóczi szavaival éljünk, „csodákat mívelé.“²⁾ Heister hadsorait egymásután számos helyen általtörték, iszonyú mészárlással, külön-

Forgács Simon viszont e németek fizetetlenségét említi: „Hogy az németek hitetlenül viseltik magokat, azt általláttam; juthat esziben Nagyságodnak, megmondám, hogy az németet jobban kell tartani: mert az nem ex amore patriae, hanem pro pecunia servit; azoknak pedig se nem fűzettek annak rendi szerint, se pedig pártfogójok nem volt.“ (Ered. lev. Szatmárról 1705. jan. 6. Rákóczihoz. Vörösvári levéltár.)

Lehet, hogy e németeket a Forgács által említett ok is tette hitszegökké; annyi bizonyos, hogy Scharudi által titkon az egész battaliónnak már előre corumpálva kellett lenni: különben árulásuk nem hajtathatik oly tervszerű egyakarattal végre.

¹⁾ L. a csatatérképet.

²⁾ „Faisoit merveilles.“ (Hist. de Revol. du Hong. V. k. 195. l.)

sen Buday és Balogh ezredei, melyek Virmond, Wobezér és Trisler battalionjaiba oly rettentő hévvel vágtak be, hogy a németek testei ott garmadákban feküdtek. Gr. Eszterházy Ferencz, ki a csata után való nap megjárja a harcshelyet: csak egy csoportban hatszáz gyalog-német testét látta.¹⁾ Kivált Wobezér két battalionja annyira levágtott, hogy 30 alig maradt írmagül belőle. Ily tágas kaput nyitván a kuruczok Heister homlokzatán, bezúdulnak vérengző fegyvereikkel a császári hadvonalak közepébe, a hátráló ágyúkat elfoglalják, s ott egyesülnek Ocskay Lászlóval, ki a maga, továbbá Andrassy és Goda ezereivel a tábor jobbszárnyát „csaknem egészen lekonzolja;“ — úgy, hogy Heister a szaladásról kezdett gondolkozni, s már csaknem megfuvatta az általános visszavonulási jelt:²⁾ midőn a kuruczok jobbszárnyán történt — mindgyárt előadandó — strategiai hibát észrevéve, megváltoztatta szándokát.

Nagy volt a veszteség a nevezett öt kurucz ezred heves rohama következtében nemcsak a Virmond, Wobezér és Trisler battalionokban: de a császári jobbszárny többi csapataiban is, ugymint La Vigne, Cusani, Latour és Ba-

¹⁾ L. alább Bercsényi levelét, de dato Sellye, 28. dec. 1704.

²⁾ „Oly nagy veszedelemmel — írja Spangár — egyszer se volt a viaskodás, mint karácson havának 26-dik napján. Mert a pártosok a rendeken álltágván magokat, és Wobezér seregének nagyobb részét lekonzolván: már a tábori szekerekhez, a melyek a tábornak közepén voltak, jutottak, minekutánna az ágyúkat elfoglalták volna. Hat ezeren, a kiket Ebeczki vezetett vala: a tábornak hátulsó (bal) részére rohannak, Ocskai László pedig a tábornak jobb szárnyát csaknem egészen lekonzolja.“ (Az i. h.) „... ea fortitudine Haisterianam aciem invadit, ut occupata majore in ala sub Stephano Baloghio castrorum tormentorum parte: Haisterum jam ad redeundi consilia impelleret.“ Kolinovics, az i. h. V. ö. B élnek már idézett helyével: „Proinde (Heisterus) pedem referre statuit, jamque receptui propemodum canebat.“ etc. — „Gravius in prima acie laboratum est. Wobeseriana cohorte magnam partem interfecta, (kuruczok) jam ad impedimenta pervaserant, ut adeo dextrum cornu . . . prope victum, perditumque haberetur.“ Így ír még az udvari historiograph Wagner is. (Hist. Leopoldi, II. 262.)

raith lovas, és Bagni s Neuburg gyalog ezredeiben, granátosaiban, s a zavar és rémület általános. De a kurucz közlegénység nagyobb része, mihelyt a podgyászos-szekereket elfoglalta: itt is, mint a másik szárnyon, zsákmányolni kezdett. Mindazáltal Heister jobbszárnya még e mellett is végkép megsemmisíttethetik, s az ütközetet, az említett öt ezred e bátor magaviselése folytán, Scharudi árulása daczára meg kellett volna nyerni: ha Eszterházy tábornok a kurucz balszárny felállításakor alkalmazkodik az eléje szabott harczerendhez, melyhez képest csapatait két vonalban kell vala felállítania. Ez esetben t. i. midőn az első sorban állók immár áttörék Heister hadvonalát: a második sort utánok kell vala indítani, hogy míg amazok zsákmányolnak, ezek a már megbontott és teljes zavarban levő német hadvonalat újból megtámadván, végképen tönkre tegyék; a császáriak ugyanis a rémület és rendetlenség ama pillanataiban képtelenek valának még egy roham kiállítására. De Eszterházy, tán mivel látta, hogy Bercsényi a jobbszárnyat egyetlen hosszú vonalban állítja fel: ő is követte példáját, — szerencsétlenségre, mert így dandárai némelyikét (u. m. saját ezredét, a jász és dragonyos ezert) a kurtább arczvonali ellenség ellen éppen nem használhatta, a szárnyhosszanti vonal támadási tér-szűkössége miatt.¹⁾ A jobbszárny hosszfelállítása ellenben nem volt hibás. Bercsényi tudta mit cselekszik: azon szárny feladata az arra felé terjeszkedő ellenséges hadoszlop feltartóztatása lévén, elebevágás- és oldaltámadással, a mint Ebeczky negyedkanyarlata által eszközöltetett is; úgy, hogy a hosszú, egyenes hadvonalnak ott, e mozdulat folytán, annyi tere nyílt, hogy a jobbszárny minden ezredének hasznát lehetett venni, a mi nagy előny és a balszárnyéhoz képest tetemes kü-

¹⁾ Rákóczi emlékiratai. V. ö. a közlött térképpel.

lönbség. Nagyot hibázott tehát a másként jóakarátú Eszterházy tábornok, midőn eltért Rákóczi utasításától. A fejedelem e hibát mindgyárt észrevette, a mint a lejtőn leereszkedtében legelőször átpillantá a csatatért;') de akkor már nem volt idő változtatni rajta, — az ütközet immár megkezdődvén.

Láttuk, imé, mint folyt a harc az egész csatarend vonalán, Ebeczky István brigadájától Ocskay Lászlóéig. Vizsgáljuk a további fejleményeket, térjünk vissza nevezetesen a magyarok jobbszárnyára.

Midőn itt Ebeczky dandára és utána a mellette álló hat lovas ezred előrerohanva, az ellenségbe vágott: ámbar ezen utóbbi csapatok is az elsőhöz méltó vitézséggel harcoltak, s szintén megbonták az ellenség rendeit, — mindazáltal e mozdulatjuk a fensőbb stratégia szempontjából szerencsétlen vala. Említők annak helyén, hogy az Ebeczky mellett álló Ilosvay, tüzetől elkapatva, parancs nélkül rohant előre, a Bercsényi által csak magára, az ellenség oldalába-vágás végett megindított Ebeczky-dandár után, s úgy követték őt szomszédai: Deák Ferencz, az ónadi, győri seregek és a többi. Minthogy azért ezen ezredék Ebeczky nyomán, Ilosvay példájára először mind féljobbra kanyarodtak s úgy fordultak aztán az ellenségre, időnek előtte nagyon is előnyomulván: e jól kivitt, de rossz következményű mozdulat által köztük s a még ekkor rohamra meg nem indult s egyébként is lassabban haladható gyalogság (centrum) között hézag támadt. Az Ilosvay által tett ezen hibát úgy látszik észrevette az egyrészről a vármegyék dandára, (7.) más részről a fejedelem karabélyosai (9.) közt álló Bercsényi-huszárezred (8.) parancsnoka, Géczy Gábor: ki Ilosvayékat nem követte, mozdul-

) L. Emlékiratait.

latlan megállta helyét, s miatta az udvari karabélyos-regiment sem térhetett féljebb; ám ez, a fejedelem testőrségéül szolgálván, tán a nélkül sem mozdult volna szintén. Mind Rákóczi, mind Bercsényi karabélyosai különben is jó rendtartó, gyakorlott ezredek lévén: föl nem tehető róluk, hogy helyeiket parancs nélkül megváltoztassák.

Az előrenyomult jobbszárny és a közép közt támadt hézag, e két ezred helytt maradása folytán mindenestre keskenyebb lett, mint ha ezek is ama hat lovas-dandárt fogták volna követni: de így is elég tágas vala arra, hogy, ha az ellenségnek felöltik s hasznára tudja fordítani, a magyarokra nézve fenyegetővé váljék.

És, bár gr. Heister tábornagyról a hízélgés sem mondhatja, hogy Savoyai Jenőhez vagy Stalremberg Guidóhoz fogható vezéri tehetség lett volna: e helyzetet mégis fölismeré, s a kurucz lovasság elkövetett hibáját, saját előnyére elég jól ki tudá zsákmányolni. A magyarok jobbszárnya és centruma között támadt nyílást ugyanis észrevévén: míg Ebeczkyék, táborá balszárnyát oly szilaj hévvel zavarták, öldökölték, — két lovas-osztályt indított ama nyílás elfoglalására, hogy így a kuruczok jobbszárnyát a középtől elvágja, ¹⁾ — s ez volt Heister legügyesebb hadmozdulata az egész ütközet alatt.

Rákóczi a császári lovasság ezen mozdulatát az említett halomról elég közélről látta, s Heister veszélyes célzatát rögtön felismervén és saját élete kockázatásával is el akarván fordítani: hévvel rántá ki kardját, s paripáját

¹⁾ Rákóczi emlékiratai. V. ö. a Wienerisches Diarium bulletinjével: „Heister schwingt sich mit der Cavallerie, schneidet die rebellische Cavallerie von der Infanterie ab.“

„Allein, da hochgedachter Herr General (Heister) mit der Cavallerie sich geschwungen, und die rebellische Cavallerie von der Infanterie abgeschnitten...“ etc. Theatr. Europ. az i. h. „Heisterus autem suum in hostem ducens equitatum: hostilem peditatum ab equitatu opportune separat.“ Ketteler, Istvánffy folytatója. Coloniae Agrippinae, 1724. Liber L. p. 645.

sarkantyúba kapva, személyesen akará a két karabélyos regimentet¹⁾ ama német lovas-osztályok visszaverésére vezérelni. Megparancsolá, hogy induljanak utána. Azonban a hű Vay Ádám, udvari főkapitány, a szeretett fejedelem életéért remegvén, az ütközet előtt, mint Rákóczi szerényen mondja: „meggondolatlan buzgalomból” — titkon nehány, Rákóczi környezetében lévő udvari nemest erős esküvéssel megeskettett, hogy fejedelmök életére különösen vigyázzanak, és semmiesetre meg ne engedjék őt az ellenséggel személyesen összecsapni. E nemesek, most, fogadalmukhoz híven, körülfogták a fejedelmet, s mivel kéréseik nem használtak: megragadták a tüzes ifjú Rákóczi paripája kantárát, s őt, mintha rab lett volna, hátrább hurezolva, erőszakkal visszatartóztatták.²⁾ Ezt látva, a karabélyosok is mozdulatlanul maradtak, nem tudván hirtelenében: mit tegyenek? Ekkor kellett volna őket Ordódynak vagy Géczynek rohamra vinni.

E közben a pillanat, melyben a német lovasság célzatát meg lehetett volna gátolni, elmúlt. A császári lovas-osztályok beékelék magokat a sokszor említett nyílásba, állást foglaltak ott: s ezzel a kuruczok jobbszárnya a sereg zömétől el volt vágva. E helyzet egyszersmind alkalmat szolgáltatott Heisternek arra, hogy Ebeczkyéknek ekkor már szélére zsákmányoló hadát, ama két lovas-osztály fődözete alatt, Cusani vasasaival véletlenül oldalba fogathassa, s veszélyben forgó balszárnját, különösen a már ingadozó Neuburg-ezredet ily módon megsegíthesse; a mi sikerült is neki, az oldalt megtámadott kurucz lovasság zavarba-

¹⁾ Emlékirataiban ugyan a Bercsényi-huszárokat, nem, csak saját udvari karabélyosait említi: de a csatatérképből bizonyos, hogy amazok is, ezek mellett, rendelkezésére készen álltak.

²⁾ Rákóczi emlékiratai. V. ö. Kolinovicssal: „Perperam dicitur Rakoczius huic ipsemet interfuisse proelio . . . quem, ut supra constat, ad orientalem urbis angulum vi suorum retentum. . .” etc. (Rer. Ung. az i. h.)

hozásával.¹⁾ Sőt Heister a Scharudi árulása okozta zavarodás alatt jobbszárnyát is igyekezék megsegíteni, Wo-bezer lemeszárolt battalionjai helyét másokkal betölteni s megbomlott rendeit újból helyreállítani, — míg a kuruczok táborát prédálják.²⁾

A dolgok ekkép fordultával Rákóczi, látván, hogy bár az ellenség hadvonalai minden részen át vannak törve: de, mivel saját seregének jobbszárnya az ott történt stratégiai vétség miatt a középtől elvágtott, továbbá Scharudi árulása folytán ágyui pusztán maradtak, s Nyárády gyalogsága az egész tartalékhaddal megszaladt, és így ott is lézag támadván, a sereg többé nem működhetik szervesen, — elhatározá a visszavonulást, bár a bal-szárny még folyvást vitézül harczolt, „csodákat mivele,” a mi azonban a főntebbi két harczászati hibát már jóvá nem teheti vala. A fejedelem tehát általános hátrálót fuvatott, s a két karabélyos-regimenttel felvonúlt azon magaslat tetejére, a melyről említettük volt, hogy Bercsényi és más főtisztek először ott akarák felállítani a szárnyakat, középre véve Nagy-Szombat városát.

A magaslaton megállott Rákóczi, s a hozzá csatla-

¹⁾ Rákóczi emlékiratai. V. ö. Kolinovicssal: „Heisterus tandem versa in Rakoczianos alea Cusania cataphractorum adstantem et nutantem Neoburgicam legionem protegente et equitatu Rakocziano fugiente...” etc. (Az i. h.) — V. ö. Béllél: „Ebeczkus nimirum equitatum omnem in caesarianos immittit, Velsianam et Neoburgianam legiones perrumpit, et tamquam profligato penitus hoste, victorem se intempestivus gerit. (Azaz: hadai prédálni kezdtek.) Ergo Heisterus, accitis cataphractis Cusaniae legionis turmas aliquot, aciem instaurare, ferri in hostes, et honestam mortem turpi fugae antepone. Inopina haec Germanorum obstinatio animos Hungaris, mox et pugnandi fervorem ademit. Turbaverant scilicet nimia decertandi aviditate ordines, quos, dum hoste ex improviso se obvertente, reparare nituntur: et tempore excidunt, et resistendi facultate. Quocirca pedem primo referre, mox gradu citatiore retro ferri, atque instante Germanorum equitatu, in apertam fugam effundi.” (Not. Hung. Nov. II. 65—66 l.)

²⁾ Wagner II. k. 762. l.

kozó Bercsényivel a hátrálókat csatarendbe szedve, újra felállítá; azután lovasságával, mely csak csekély veszteséget szenvedett, lassanként visszahúzódék.¹⁾ Gyalogságának jó része szétszóródott, hogy pár nap alatt ismét összeszívárogyon táborára; de voltak ennek is egyes dandárai, melyek csoporton maradván, így, teljes rendben csatlakoztak a fejedelemhez, — például a miskolczi battalion, mely midőn a hátrálót megfűtták: már az ellenségnek négy hadvonalát keresztűlvágta volt; vissza többé mindezeket keresztűl bajosan mehetvén, — általveré magát még az ötödik lineán: a tartalékseregeken is, átkelt a Parna patakán, — és úgy, nagy kerülőt téve, egyesült a fejedelemmel.²⁾ Brémer battalionja is túl volt már az ellenségen, s éjre kelve, egy része a fehéregyházi erdőben vonta meg magát. Más gyalog-csapatok pedig a Parnán túl a Fehérhegyeknek tartottak, s a kurucz kézben levő Szomolány-vára alatt csoportozának össze, új bátorságot öntve a Fehérhegység lakóiba.³⁾ A jobbszárny ezredei is (Ocskay, Andrássy, Goda, Balogh, Buday) bennlévén már az ellenség sorai közepében, sőt sokan a társzekerek vonalain is túl: szintén az ellenség hátán át kerültek vissza, a már elfoglalt ágyúkat természetesen — a sietségben s a Parna mocsáros árján által — magokkal nem hozhatván. E patakon túl, már kívül az ellenség hadvonalain, nagyot kellett délkeletnek kanyarodniok, hogy a többiekhez visszajuthassanak.

Ocskay László még egyszer meg akará őket fordítani s az ellenségre vinni: de a futók őt magát is majd eltapodták, mi közben elszakadván tőlük, labanczok közé vetődött — kik, mint tudjuk, Heister tartalékhadában áll-

¹⁾ Rákóczi emlékiratai.

²⁾ U. o.

³⁾ Bercsényi ered. levelei a vörösvári R. A. E.-ltárban.

tak 300-an — hihető, magyar ruháikról kuruczoknak névén őket. E labanczokon a vitéz dandárparancsnok, karddal kezében, átvágá magát, s eltévesztett hadaitól külön úton igyekezett menekülni. Midőn legerősebben harczolna: érkezék segélyére b. Pongrácz Gáspár ezredes, két mértföldről sebes nyargalvást sietve a harcz színhelyére, a mint az ágyüdörgést meghallotta. Ocskay így Pongráczczal egyesülve, csoportra gyűjtött vagy kétszáz huszárt, s úgy menének által a Vágon, valahol Galsócz táján, Rákóczihoz csatlakozandók.¹⁾

Roszabbul járt Feirville, kit, mint Bercsényi gyanítja,²⁾ ama Brémer battalionjabeli 300 német — mely a fehéregyházi erdőben vonulván meg a harcz után, másnap Heisternek megadá magát — kedveskedésül kezébe juttatott a császáriaknak. Míg Kolinovics szerint³⁾ Feirville, kit a császáriak Rákóczi mellett levő francia követnek tartottak,⁴⁾ az ütközetben — hol az alatta álló

¹⁾ „Kegyelmes uram — írja Ocskay 1704. dec. 30-káról Radosnyáról a fejedelemnek — midőn az magyar hadak ellenség előtt megfutamodtak volna: ütközetnek helyin, Nagyságodhoz való igaz hív kötelessigemtől viseltetvén, akarván azokat még egyszer megtérítenem s ellensígre forditanom: csudálatos-kíppen, Istennek kegyelmességiből, hogy magamat is öszve nem tapodtak megmaradtam; labanczok közepén menvin erőszak által, fére költett szakadnom, és nem azon az úton, merre több hadak, de más felí magamot salválnom. Melly actusra, szinte midőn legerősebben fogott volna az ellenség: érkezett Pongrácz Gáspár uram ő nagysága is, két mélfeldnyitül fogvást sebensen sietvín harczra; ő nagysága azolta is velem együtt vagyon. A mennyi elszilledt katonára akadunk, mind fölszedtük Vágon túl, mintegy kétszázig valót, — azokkal együtt megyünk Nagyságod szolgálatjára.“ (Ered. levél, gyűjteményemben.)

²⁾ L. Bercsényinek alább közlendő, dec. 28-iki levelét.

³⁾ A f. i. h.

⁴⁾ Theatr. Europ. 1704. 70. l. Gianini 1705. jan. 3-ki követjelentése. („l' Inviato Francese.“) E hiedelem azonban téves; Rákóczi ugyanis emlékirataiban nyilván írja, hogy Feirville, mint gyalogezredes, az ő szolgálatában állott, s 1705. apr. 27-kéről Egerből a hadi foglyok kicserélése ügyében b. Szirmay Istvánhoz szóló levelében is határozottan említi, hogy a minapi nagy-szombati harczon elfogatott Feirville ezredesnek a császáriak ne tulajdonítsanak ennél nagyobb rangot, mert ő „mint általunk constituált actualis gya-

francia gránátos-osztály aránylag sokat veszített — a hátráláskor fogatott el, és pedig (mint a „Theatrum Europaeum“ bulletinje állítja) azon Scherer Dániel nevű cs. kapitány által, kiről már föntebb volt szó. Wagner viszont úgy írja le Feirville elfogatását, hogy a harc után a véres fövényen egyedül bolyongván s kiléte föl nem ismertetvén, adá meg magát.¹⁾ Ő volt az egyedüli tekintélyesb fogoly, úgy hogy más kurucz tisztnek rabul eséséről semmi írás nem emlékezik. De, hogy német részről derék tisztek jutottak ekkor kurucz kézbe, bizonyos. Így például Lipthay Ádám lévai várparancsnok írja Rákóczinak Léváról 1705. mart. 13-kán, hogy „az minémő német kapitány rab, sebben esvén Nagy-Szombatnál, vagyon itten: az már meggyógyult; könyörög azomban, ha valami szolgálatra aplicáltatni méltóztatnék Nagyságod, kész az hűséget amplectálni.²⁾

Kolinovics még egy részletet hoz fel, élő tanúk elbeszélése nyomán, a mely mutatja, hogy Galánthai Balogh István ezrede is, mely a balszárnynon oly kitünően harczolt: egész a német tábor hátaig áttöré magát, úgy hogy midőn a hátrálót megfűtták, szintén a Parna patakán át, vagy legalább annak mentében, csatlakozhatott csak a többi kuruczokhoz. Egy Balogh István ezredbeli Pázmány György nevű közvitéz ugyanis, miután a harczon gyaloggá marada, hogy mégis valami hasznót tehessen: felragadott egy lehullott kurucz zászlót, s azzal, — a töb-

log colonellus“ szolgált és harczolt ottan; adják ki azért egy császári ezrede-sért. (Ered. lev. a kamarai ltárban, Budán.)

¹⁾ „Alleurius (Des Alleurs örgróf, t. i. a későbbi valódi francia követ, de a ki ekkor még Magyarországon sem volt, nemhogy elfogathatott volna, hibásan, Feirville ezredes helyett) Gallicus emissarius, idemque aciei structor, cruenta in arena solus obambulans, nec agnitus, captivum se tradidit.“ Wagner, II. 762.

²⁾ Eredeti lev. a kam. ltárban.

biekkel gyalogúl nem mehetvén, — bebútt a Parna vize gerencséri hidja alá, mely térképünkön is látható. E hidon azután több császári lovas-osztály robogott végig, a nélkül hogy őt észrevették volna. Pázmány pedig éjtszaka előbúván rejtekéből: a megmentett zászlóval szerencsésen eljutott ezrede hadállomására Pusztá-Födémestre, a mely hely éppen szülőföldre is volt.¹⁾

De hagyjuk az apróbb részleteket, s kövessük a történet folyamát. A kuruczoknak a Vágon három helytt is volt álló-hidjok: Leopoldvár s Galgócz, Szered és Sente, továbbá Séllye és Vág-Vecse között. Rákóczi, a mint az említett magaslaton újra harczrendbe vett hadaival megkezdé rendes, lassú visszavonulását: futár által tudósítá De la Mothe-t a történetekről, rendeletet küldvén neki, hogy a Lipótvár alatt levő gyalogsággal s tüzérséggel azonnal keljen át a Vágon s vonúljon Nyitra-várába.²⁾ Ő maga pedig, mivel azt hívé: Heister üldözni fogja, hogy az ellenséget a leopoldvári tábortól elvonja, s így La Mothe-nak időt nyerjen az átköltözésre, Sente felé vette útját,³⁾ a mi más részről azon okból is történt, hogy a szeredi hidhoz gyülekező megszállott hadakat ott ismét rendbe szedhesse. Ugyan e czélból Bercsényi azt ajánlá a fejedelemnek, hogy ő meg, ha a fejedelem helybenhagyja, át sem megy a Vágon: hanem a harmadik hid előtt, Séllyén fog állást, hogy az oda-gyűlöket csoportra verje, s az ellenségre portyáztasson. A fejedelem helyeslé fővezére szándokát. „Bercsényi azon szellemben beszélt — írja Rákóczi — mely

¹⁾ Kolinovics, i. h.

²⁾ Rákóczi emlékiratai.

³⁾ Sente, és nem mint emlékirataiban, rosszul emlékezve írja, Vecse felé: ugyanis mindgyárt másnap, dec. 27-kén Sentéről datálja azon levelét, melylyel erdélyi vezénylő-tábornokát gr. Pekry Lőrinczet a nagy-szombati harczról értesíti. (L. Pekrynek 1705. jan. 17-kén küküllővári táborából kelt válaszát. Ered. a kam. ltárban Budán.)

hadainkat átlengette; mert valójában, elég volt őket hadtestbe gyűjteni, hogy ismét visszanyerjék bátorságukat. Megveretés után sohasem voltak annyira megrémülve, hogy készek ne lettek volna az ellenség ellen menni. Helybenhagyám tervét, melynek jó eredménye lőn: mert két nap múlva tetemes számú hadakat hozott hozzám. Ezalatt én a gyalogságot gyűjtögetém; ennek azon része, mely az ostromló táborból menekült, Kis-Tapolcsányhoz gyülekezék.“ Így emlékirataiban ez eseményekről a fejedelem, de a ki ugyanott azt is írva hagyta: „Gyalogságom a nyílt síkon, (Nagy-Szombat alól) haladtában egészen elveszett volna, ha a németeket saját rendetlenségük és zavaruk meg nem tartóztatja az üldözéstől.“

Heister ugyanis nem merte és nem tudta üldözni Rákóczit. Örült, hogy megmentheté saját, veszélyben forgott életét; örült, hogy a már elvesztett harczot — bár annyi véráldozat árán — jó csillaga véle megnyerette, s megelégedett e nem remélt eredménnyel; többet merni nem tartá tanácsosnak: mert a magyarok hevét és erejét az ütközet alatt eléggé megismerte, s mert látta, mint állítá Rákóczi a magaslat tetején új csaterendbe hadait: melyek tehát az űzött újra készen, viaskodva fogadnák. Heister nem érzé erre magát elég erősnek,¹⁾ elannyira nem, hogy még az ütközet után is egyre várta és sürgeté az újabb segítséget Bécsből, — hogy a kuruczok ellen támadólag léphessen föl.²⁾ Azt is jól tudá továbbá, hogy az

¹⁾ Kolinovics, az i. h. — V. ő. Bálnél: „Ne fugitivis insisteretur, ducis (Heisterii) providentia cavit, haud ignorantis Hungarorum ingenium, ea facilitate redeuntium, qua erant in fugam coniecti.“ Not. Hung. II. 67. V. ő. Hist. du Prince Ragotzi: „Après le bataille de Saint-Georges (Tyrnavie), Heister se trouva si affoible, que bien loin d'être en état d'attaquer les Mécontents, il demandoit a tous momens á l'Empereur, qu'il lui envoiât des renforts plus considerables, sans lesquels il n'étoit point en état de se defendre, ni d'hazarder une seconde bataille.“ (1707. kiad. 157. l.)

²⁾ L. a. fentebbi jegyzetet, s v. ő. Bercsényi alább közlendő levelével, úgy

őt rettegő nép, hadai elől, falvait pusztán-hagyva, minden eleségével az erdőkre vonúl, s így tábor a ország belsejébe az éhség miatt sem haladhat; nem kicsiny ok a megtartózkodásra.¹⁾ De mindezekon kívül még azért sem veheti vala üldözőbe Rákóczit: mert saját, sokat vesztett, s a kétes harc hevében kifáradt csapatai oly rendetlenségben, — annyi helyen át meg áttört, összezilált, megbomlott hadvonalai oly nagy zavarban voltak, hogy idő telt belé, míglen ismét rendbe veheték őket.²⁾ És ekkor már a rövid téli nap is sötétedni kezdett;³⁾ az üldözést a beköszöntő éj mihamar lehetetlenné tette volna.

Heister tehát a magyar tábor visszavonulását nem háborgatva, a harc helyén tartott haditanács után lovaságát a körülfekvő falvakba, 6—700-ával, téli szállásokra szétküldözte, s maga, gyalogságával, csak azon törekedett, hogy Nagy-Szombatba bejuthasson.⁴⁾ Ez, a rendes támadás ellen nem védhető, ódon körfalazatú helylyel szemben, különben sem lesz vala nehéz föladat, — de most, a város parancsnokának elesése méginkább megkönnyíté. A tűzlelkű, bátor Düló Ádámot ugyanis harczszomja a csatatérre vitte. Nem állhatta meg, a rohanó hadoszlopokat látva, hogy ő is ki ne menjen küzdeni, közéjük. Nádas polgármesternél étkezvén — beszéli Katona, oly ember szava után,

egy más, 1705. jan. 24-kén irt labanczpárti levéllel: „General Haister uram várja a succursust; mihent érkezik: általmegy a Vágon.“ (Erédetije a pozsonyi ev. lyceum könyvtárában.)

¹⁾ Wagnernél: „Ne fugitivis insisteret victor: cibarium penuria obstitit, et incolarum malitia, esculenta secum omnia e vacuis pagis in sylvas efferentium.“ (Hist. Leop. II, 762.) V. ö. Béli, a f. i. h.

²⁾ Rákóczi emlékiratai.

³⁾ Béli; Kolinovics, az i. h.

⁴⁾ „Itaque, habito ducum militari consilio, equitatus per circumscitos vicos, ingruente iam vespera, in stativa dimissus est; ipse Heisterus, cum pediatu omni, urbem subiit.“ Béli, az i. h. V. ö. Beresényi és Ocskay alább közlelő leveleivel.

ki akkor ott volt Nagy-Szombatban — egyszer csak felkiált, a csatába sietve: „Polgármester uram, majd egynehány német parókat hozok!“ S azzal kinyargalt a városból. De alig ért ki a kertek közé: a már ekkor hátráló kuruczok tömegébe sodortatva, Heister hadaitól keresztüllövetik.¹⁾ Bél szerint ellenben Dülő Ádám részt vőn még a harcban, melynek midőn kockája balra fordul vala: vissza akarván térni a városba, ugyancsak a kertek között, halálos őn leteríti.²⁾

A városbeli helyőrség, parancsnoka elesését meghallván, s a magyar hadak hátrálását is látván a falakról: a mint azon rémülésben hirtelen lehetett, egyetnását összeszedte, s azzal a városból kitakarodott, a visszavonulókhoz csatlakozva. Kimenetelők után a szombatiak ugyan bezárták városuk kapuit: de Sipeky Mihály pozsonyi alispán tanácsára mindaddig csendességben maradának, míg Heister a falak alá nem közeledett. Ekkor, megadásuk jeléül a fehér zászlót kitűzték a toronyra;³⁾ s miután Heister, harcban megfáradt, kiéhezett csapatainak jó szállásokkal, élelemmel ellátását követelve, — viszont mindenkinek személy- és vagyonbiztosságot ígért:⁴⁾ felnyi-

¹⁾ „Ab eo, qui sub hac pugna Tyrnaviae fuit, mihi narratum est hunc Dulonem, Calvinianum, apud Nadasium consulem sumtis pro ientaculo farciminius, ad praelium properantem dixisse: Polgármester uram, majd egynehány német parókat hozok! Sed vix ad hortos egressum, fugientium globó Rakoczianorum implicitum, ab Heisterianis glande prostratum esse.“ Katona, Hist. Crit. XXXVI. 613. l.

²⁾ „Inerat in urbe ante pugnam, cum praesidio Adamus Dulo, vir et manu fortis, et consilio promptus, sed quem sive Rakoczii imperium, (e nézet téves; a fejedelem sokkal inkább szerette a hadi rendet, hogysen valamely város- vagy város-parancsnokot kirendelt volna nyílt csatába) sive pugnandi aviditas (ez a való, mint Szalay László is állítja) in aciem prolucuerat; unde, cum re male gesta, in urbem refugiebat, inter Tyrnaviensium hortos, ab imminente Germano, plumbo traiectus est.“ (Not. Hung. Nov. II. 67.)

³⁾ Bél: Not. Hung. Nov. II. 67. V. ő. Kolinovicssal.

⁴⁾ „Victor Heisterus cum omnibus (pedestribus) copiis, occiduo jam sole,

tották kapuikat. A lakosság azonban rettegven a mord Heisternek a veszprémieken, pápaiakon stb. elkövetett iszonyú kegyetlenkedéseitől, s ismervén hada fegyelmentlenségét: nem hitt a császári tábornagy biztosításainak; a bevonuló csapatok elől férfiak és nők — kivált ez utóbbiak, nemi erényök meggyaláztatását féltve a garázda német hadtól — seregesen menekültek az egyházi épületekbe. A papnővelde, az iskolák, kolostorok, az akadémia temploma és jezsuiták collegiuma sivó-rivó néppel teltek meg.¹⁾ Aggodalmuk nem is volt alapnélküli; mert alig ment be a császári sereg a városba: már is több helyütt gyűjtogatni kezdett²⁾ s a házaiknál talált polgárokat mindenféleképpen zaklatta; míglén Heister — nem akarván leendő téli szállását elpusztíttatni — még tiltotta e kihágásokat. Így sikerült aztán a papoknak és barátoknak, sok kérésök, biztatásaik után, már késő estve, reá bírni a szent épületekbe menekülteket a házaikba való vissza-

data et acceptata securitate, in civitatem admissus est.“ Kazy: Hist. Univ. Tyrnav. 170. l. V. ő. Béllal az i. h.

¹⁾ „Verum huic securitati (t. i. Heister biztosításában) diffisi cives: ad primum conspectum victoris militis, aedes suas deseruerunt, atque in seminaria, tam in scholas, Templum Academicum, ipsum adeo Collegium, asylum quærentes ac trepidi se infuderunt. Multus inde Sociis labor, ut e templo et interioribus aedibus, promiscua multitudo submoveretur; cessit tamen, utut invita, multumque repugnans, et sub vesperum se recepit, at e scholis, area domestica nulla vi dimoveri potuerit, præsertim mulieres, quæ vel pudicitiae metuebant suæ, vel alias injurias in cives quotidie exercitas, quas si non videbant, audiebant quidem certe, reformidabant.“ Kazy: Hist. Univ. Tyrnav. 179. l. V. ő. Kolinovics csal, ki még azon részletet is beszéli, hogy az ütközet előtt és alatt Dobsa István pozsonyi alispán nagy-szombati házában, a házi gazda éppen neve napját ülvén: előkelő vendégsereg volt nála; kik is az ágyúdörgés közt vígan poharazván, ittak Rákóczi egészségéért, magyar szokás szerint felköszöntve őt. Mikor aztán az ütközet koczája vakra fordúlt, s Heister a város alatt állá: zavarodottan menekültek e vendégeskedők is a templomokba, kolostorokba. (Rer. Ung. Libri. nemz. műz. kézír. lat. fol. 391. l. k. 229. l.)

²⁾ Kolinovics, a f. i. h.

térésre. De a nők több napig semmi áron ki nem mozdulának.¹⁾

Heister a seminariumokat, több százra menő sebesültjei számára kórházakká alakíttatá; így a Boldogságos Szűzről nevezett seminarium 300, a nemes ifjak kir. convictusa 130, Szent-Adalbert seminariuma 70 sebesültet fogadott be.²⁾ Míg azonban saját sebesültjeiről ily emberileg gondoskodék: kegyetlen természetét a hatalmába esett magyar sebesek és foglyok irányában nem bírta megtagadni; e szerencsétleneket ugyanis — legtöbbször a gyalogságból valók voltak — midőn a gyűjtogatást megtiltotta: tán hogy legyen boszújokat kiüktetniök, átengedé katonái dühének, s az utczákon irgalom nélkül összevagdaltatta. Barbárságát azzal is tetézté, hogy eltemetni sem engedte hulláikat; még másnap; harmadnap is ott heverték mindenfelé a város utczáin e szegény kurucz rabok szétdarabolt, eléktelenített teste: hirdetőül a fenséges német civilizációnak.³⁾ A császáriak azonban e minden emberi és hadi jog ellen elkövetett vad tettökért mihamar meglakoltak. Bercsényi ugyanis Heister embertelen mérsárlásáról értesülve: megparancsolá Bossányi Jánosnak, — ki az eperjesi német őrség felét, mely t. i. nem állt Rákóczi hűségére, Austria felé éppen ekkor convoirozá — torolja vissza ezeken a nagy-szombati foglyokon végbe vitt öldöklést. Bossányi azért, Privigyénél lerakatja a fegyvert ama szerencsétlen németekkel, s főtisztjökkel gr. Scherffenberggel együtt egy lábíg halomba vágatja őket.⁴⁾

¹⁾ Kazy; l. az előbbi jegyzetben.

²⁾ Kazy, az i. h.

³⁾ L. a szeli plébános szemmel látott relációját, Bercsényi alább közlendő, dec. 28-iki levelében.

⁴⁾ Wagner: Hist. Leopoldi. II, 765. l. V. 6. a pozsonyi ev. lyceum gyűjteményében lévő, 1705. jan. 24-kén Pozsonyból kelt eredeti levéllel: „Az eperjesi praesidiariusokat, post cladem Tyrnaviensem, Zólyomnál összevagták az

Meg kell még emlékeznünk Scharudiról, kinek átpártolása oly nagy mértékben segíté Heistert a diadalomra, hogy több egykorú írók, kik a kuruczok jobbszárnyán elkövetett harcászati hibára nem reflectálnak, egyenesen neki tulajdonítják a győzelem Heister részére való eldöntését.¹⁾ Annyi bizonyos, hogy a magyarok hadvonalalaiban Scharudi váratlan árulása nagy zavart okozott, s ha oly hősiezen nem harcolnak: e zavar maga elég ok lehet vala az általános visszavonulásra. Így ama másikkal, (Ilosvay tüzeskedésével), sőt harmadikkal, t. i. a balszárny hibás felállítással s a legénység idő előtti prédának esésével együtt volt csak képes döntőleg hatni.

Scharudin, és németjein, kik e szolgálatukért nagy jutalmakat vártak, beteljesüle a labancz Cserey által a szatmári béke után magára mondott keserű példaszó: a ki ördögnek szolgál, kinnal fizetnek annak! Heister ugyanis — mint Kolinovics írja — a most már második urokat elárult szökevénycsapatot nagyobb részben lekonzultatá,²⁾ Scharudit pedig elfogatta, s Nagy-Szombatban Paksy János házánál őrizet alatt tartatá, mivel igen haraguvék reá, bizonyosan még valami előbbi dolgaért. Később ugyan (1705 elején) kénytelenítettett őt szabadon bocsáttatni, mivelhogy Eugen herczeg előre biztosítá Scharudit

kuruczok: azért, hogy az harczon elfogott kuruczokat megölték Nagy-Szombaton a német vitézek.

¹⁾ „Scharodii a Rakoczio defectio, indeque orta confusio: victoriam ad Caesareos transtulit.“ Kazy: (Hist. Univ. Tyrn. 169.) V. ö. Kolinovicscsal, az i. h. 126—27. l. „En effet, sans la desertion du Colonel Allemand (Scharudi) avec son Regiment, Heister alloit être envelope et defait, au lieu que cette desertion, dans le fort de la bataille, causa une si grande épouvante parmi les troupes des Mécontents . . . qui donna au General Heister un avantage, dont il ne put pas beaucoup profiter.“ („Histoire du Prince Ragotzi.“ 1707. 157. l.) V. ö. Gianinini: „ . . . da un fido Capitano Tedesco (Scharudi), firtosi prima ribelle é da cui nel calor della zuffa manifestatosi apertamente, coi suoi trafugiti Alimani, hebbe l'Heister, come confessa d'haver realmente molto di giovamento.“ (1705. jan. 3-iki követjelentése.)

²⁾ Kolinovics, az i. h.

a császár kegyelméről. De a remélt fényes jutalmak elmaradtak; s az egykori német altisztból kurucz ezredessé emelkedett, majd árulóvá süllyedt ember, ezredességéből zászlótartóvá lefokoztatva, mint ilyen vétetett föl a francziák ellen hadakozó Splényi-féle cs. ezredbe. Végre innen is kimúlván, egész Kolinovics koráig (1730.) tengette, mindenkitől megvettetve, nyomorúlt életét.¹⁾

Mennyire kifárasztá, kimeríté a heves és tartós harc Heister katonáit: eléggé mutatja azon jellemző tény, hogy még a kuruczoktól ott hagyott, sőt saját ágyúikat is röstelték a városba bevontatni; ott maradtak azok künn a csatatéren, senki által nem őriztetve, úgy, hogy ha a magyarok megtudják vala: reggelig bátran mind elvihetik.²⁾

Ágyúk behordásához, elhányt zászlók összeszedéséhez csak másnap, a halottak eltakaríttatásához pedig éppen harmad-negyednap mulva láttak hozzá a császáriak. S csak miután a holttestek nem csupán a csatatérről, hanem kertekből, csűrökből s más rejtekekből, mindenünnen összehordattak: tűnt ki a magyaroknak valójában csodálatosan kevés vesztesége. Magyar ugyanis az egész ütközetben nem esett el több száznyolczvannál, — a mint testeiket az eltakaríttatást teljesítő nagy-szombati szerzetesek „egyenként, kétszer is” megolvasták.³⁾ Jelentékeny tiszt e 180 között is csak az egy Dúló Ádám volt. Merő hivalkodásból ere-

¹⁾ „Demissus dein et neglectus, in hac tempore vitam inhonorem perduxit.” Kolinovics, 227. l. s a többire nézve u. o. 233. l.

²⁾ Bercsényi levele dec. 28-káról. L. alább.

³⁾ „Ebben a csatában a pártosok közül vészett el 180, és nem 3000, se 1500, a mint a bécsiék írják; mert ezeknek holttestemet, a melyek egynehány napig el nem temetettek, némely szerzetes személy egyenként, kétszer is megszámlálta.” Irja szóról szóra, a közel, — sőt mondhatnók egykorú Spangár András jezsuita, ki egyenesen ezen, a holtakat megszámlált szerzetestársaitól értesült, s egyébként is annál hitelesebb író, minthogy császári párti, az országból a jezsuitákat kiűzött kuruczokat „pártosok”-nak, lázadóknak tartó. (Magyar Krónika; Kassa, 1729. 74, és ugyan Kassa, 1738. 75. l.)

dett képtelen nagyítások tehát az egykorú bécsi jelentések és gazetták bulletinjei, melyek szerint a kurucz gyalogságból 1500, 2000, sőt 3000 koncizoltatott volna le, és pedig a francia gránátos-osztályból 250, — kik mindössze sem voltak ennyien. A lovasságból ők is megengedik, hogy csak kevés veszett. ¹⁾

Lobogót a németek Kazy szerint csak „egynéhányat“ (aliquot) nyertek, némely bécsi tudósítások szerint ellenben 40-et, mások szerint 50-et szedtek össze a csatatéren, ²⁾ köztük néhány vármegyei és ezredzászlót. ³⁾ Ezen és az ott maradt hat ágyún ⁴⁾ kívül nem volt semmi zsákmány: mivelhogy a bölcs óvatosságú fejedelem az egész tábor podgyászát a Vágon túl, Galgóczon hagyta. ⁵⁾

¹⁾ A, mint láttuk, kritika nélkül dolgozó Ketteler, valamint a kurucz vezérek hibás neveit: úgy a bécsi gazetták 3000 kurucz halottját is hűségesen átvette. A „Wienerisches Diarium“ és „Theatrum Europaeum“ hivatalos bulletinje — imponálni akarván az ellenséges francziáknak s bajoroknak — mintegy 2000 kurucz elesét írja, köztük 250 francia gránátosét. Wagner e számot már sokallva, kevésbé — bár még szintén borzasztóan — túloz, leszállítván a „rebellisek“ veszteségét 1500 emberre. A becsületes Bél Mátyás és Kolinovics e zavar közt nem bírva eligazodni, csak azt jegyzik meg a bécsiek divergens túlzásaira, hogy az elesettek számának igen egyenlőnek kellett lenni mindkét részről. („Cruenta Germanis non minus, quam Hungaris pugna fuit.“ Bél; „Certe . . . si non aequalem, saltem non multo minorem Heisterium accepisse jacturam.“ Kolinovics.) Kazy pedig a bécsi officiosus nagyításokat szóra sem méltatva, csak cunyt ír a kuruczok veszteségéről: „Inde (hogy a lovasság előbb hátrált a gyalogságnál) nonnulla peditum clades, equitum minima.“ Ismét: „Rakoczianus magis deinde affecit dedecus fugae, quam jactura hominum, quorum cadavera, — eorum etiam, qui in horreis, hortis, aliisque latibulis, indagine deinde inventi et neci dati sunt: ab his, quibus humanorum corporum cura commissa fuit, facile numerata sunt.“ i. h. V. ö. ezt Spangárral.

²⁾ A Wienerisches Diarium 40-et, a Theatr. Europ. és utána Kolinovics és Ketteler 50-et említ, Wagner határozatlanul csak „permultá“-t. Megjegyzendő, hogy azon korban minden századnak saját zászlaja volt.

³⁾ Theatr. Europ.

⁴⁾ A gr. Károlyi-levéltárban levő eredeti térképre irt magyarázatból kitűnik, hogy Rákóczival nem volt több hat ágyúnál; a Theatr. Europ. bulletinjével Kazy mégis 14, a Wiener. Diarium 12, s utána Kolinovics és Ketteler ugyanennyi elfoglalt ágyúról és hét mozsárról beszél. Wagner csak „ágyuk“-ról.

⁵⁾ Rákóczi emlékiratai. — V. ö. Kazyt: „Spolia praeter 14 tormenta

A mi már a császáriak veszteségét illeti: Eszterházy Ferencz császári ezredes, a harcterről a városba térve, maga megvallotta, — hogy „sokkal több német veszett, mint magyar; egy csoportban gyalog volt 600, harmincz nem maradt beune.“ (Értsd: belőle.) Nyilván ez volt a Wobezér leaprított két battalionja. „De — vigasztalgatta magát — talám az kurucz németek is veszték: azzal látszik többnek.“¹⁾ Kazy a császáriak holtakban való veszteségéről, Spangárral együtt, bölcsőbbnek véli hallgatni, csak annyit jegyezvén meg, hogy „Heisternek, a harc mezején elesettekén kívül, ötszáznál nem keveseb sebesültje vala,“²⁾ kikből hogy melyik kórházban mennyi ápoltatott, mint fentebb láttuk, azt is elősorolja. De midőn mi ily kifogástalan adatokkal rendelkezhetünk: ne csodálkozzunk más részről a „Wienerisches Diarium“ officiosus jelentésén, (hisz ennek a kuruczok veszteségéről szóló hiteles tudósítása után nincs többé mit csodálkoznunk!) ha ez a császáriak veszteségét halottakban tíz tisztre 370 közlegényre, sebesültekben pedig hat tisztre s mintegy 250 közlegényre, összesen tehát 636-ra teszi, — még ennyi engedmény is sok ő tőle! Ketteler, hihető, e tisztátalan forrásból merítve, 381 halottat és 273 sebest emleget,³⁾ mit azonban már Kolinovics sem hisz el neki, a ki Heister sebesültjeiről hallgatva, halottjait

et aliquot signa, nulla alia.“ És Wagnert: „Praeter tormenta, signaque permulta, nihil spoliolum fuit, quod pugnaturi impedimenta Gálgoczi deposuerant.“ Végre magát a Theatr. Europaeum bulletinjét: „Von Bagage seye nichts gefunden worden: weilten der Ragoczy dieselbe bey Freystättl stehen lassen, damit er diese noch, wann er sich über die Waag reteriren müsste, wie geschehen, salviren könnte.“

¹⁾ L. Bercsényi dec. 28-iki levelét, lejjebb.

²⁾ „Victoria hand parvo stetit Heistero; praeter eos enim, qui a pugna desiderati sunt, quos non numero, laesi non minus quingenti.“ (Hist. Univ. Tyrnav. 169. 1.)

³⁾ „Ex Caesareanis 381 desiderati et 273 vulnerati.“ (Kölln, 1724. 645. 1.)

hallomásból 500-ra teszi: de e számot is nyilván kicsinyítettnek mondja, ama roppant nagyításokhoz mérve, melyekkel a bécsiek a magyarok elesettei számát hiresztelik; s nyomban utána teszi indokolt megjegyzését, hogy a két fél veszteségének igen egyformának kellett lenni.¹⁾ Az udvari historicus (Wagner) már valamivel engedékenyebb a „Wienisches Diarium“ bulletinjénél, a mennyiben a császáriak veszteségéről azt írja, hogy az holtakban és sebesekben könnyen fölmehetett hétszázra.²⁾

Kérdés most már: ha a „Wien. Diarium“ a kuruczoknak csak elesettei számát, és csupán a gyalogságból 180-ról 2000-re, s Wagner 1500-ra nagyította: mennyiből kicsinyíthették le ugyanők a császáriaknak halottakban, sebesültekben való összes veszteségét 636-ra, illetőleg 700-ra? E thema megfejtését a mathematicusokra bízuk.

Annyit maga Wagner is elismer, hogy a Wobezér két battalionjának nagyobb része lekonzultatott; ime mindgyárt 600 halott; hát a kik a császári centrumon áttört kurucz gyalogság által leöltek, holott Heisternek is hajszálon függ vala már élte; hát a kiket a cs. balszárny végén Ebeczky összevágott, mely vérengzés meggátlására a Cusani-ezredet kelle segélyül küldeni; hát Fels és Neuburg oly sokat vesztett regimentjei; hát a jobbszárnyon az ágyúkat elnyerő Andrásy, Buday, Balogh Istvánék és Ocskay László véres rohama által elgázoltak, a kiról Spangár — megengedjük: auxesissel — írja, hogy a császári tábor „jobbszárnyát csaknem egészen lekonzolja.“ Ezek, ime, mind császárpárti írók adatai, melyek mellett tán nem is szükség Rákóczit idéznünk:

¹⁾ Rer. Ung. Libr. I. 227.

²⁾ „Apud Caesareos facile septingenti saucii, caesique fuere.“ (Hist. Leopoldi. II, 762.)

„Minden hírek megerősíték ama nevezetes veszteséget, melyet a németek jobbszárnyán állott gyalogságuk szenvedett, a melybe oly sikerrel vágott be lovasságom, hogy ott egész zászlóaljok aprítottak össze.“ ¹⁾

Mindezeket egybevetve: a császáriak halottainak számát bátran tehetjük ezerre; számításba vévén azt is, hogy, Kazy bizonyága szerint, ugyanezeknek csak a nagyszombati három, egyházi épületből átalakított, kórházban 500 sebesültjök feküdt, adjuk még ezekhez a magánházakban ápoltakat, a könnyű-sebet kapottakról nem is szólván: s ebből magából kijő a föltett szám, illetőleg arány, miután a régiebb kor harczaiban a holtak száma mindig majdnem kétszer annyi, mint a sebeseké.

A magyarok vesztek Nagy-Szombatnál halottakban 180 embert és hat ágyút; Heister által lemészároltatott sebesültjeiket és foglyaikat nem számláljuk: mert e veszteség az eperjesi német őrségen tett visszatörlet által bővségesen kiegyenlített. A császáriak vesztek ugyan e csatában holtakban legalább ezer, sebesültekben 600 embert. Heister tehát ama pillanatnyi előnyt, melyet neki a nagy-szombati harc nyújtott, valóban, drágán vásárolta meg! De legyünk igazságosak: a magyarok ellen az árulás is dolgozott, s ez többet ártott nekik, mint Leopold császár összes fegyvere. Scharudival 500 kurucz-német szökött át, másnap a Brémer battalionjából 300 adta meg magát, összesen 800. Ehhez tudva a 180 elesettet: Rákóczi vesztesége, harc és árulás által mindössze, mintegy 1000 emberre tehető. Heisternek foglyaival s 600 sebesültjével még így is több vesztesége van. Méltán kérdehetnők tehát: ki nyert,

¹⁾ „Tous les avis confirmoient la perte considérable, que les Allemands avoient fait de leur Infanterie de la Droite, où ma Cavalerie avoit si bien enfoncé, qu' il y eut des Bataillons entier sabrés.“ (Hist. d. Revol. du Hongrie, V. 197.)

ki vesztett Nagy-Szombatnál? — De ne irigyeljük Heistertől a pillanat rövid életű sikerét: úgyszólván elég bémoskolta azt a gyámoltalan foglyok, sebesültek ártatlanul kiontott vérevel. E rút bűnét az sem moshatja le, hogy Scharudit jutalmul — bezáratta, noha e tény, meg kell vallani, Heisternek becsületére válik.

Ha már az ütközetet harcászati szempontból vizsgáljuk: általában el kell ismerni, hogy ebben, a hiányosan fegyverzett s úgy szólván még újonez magyar hadsereg, szemben az akkori világ leggyakorlottabb s legjobban felszerelt hadaiból álló császári armárával, kitűnően viselte magát. Azon tény pedig, hogy gyalogság ágyukat nyílt téren sikerrel attaque-írozott: tán az összes hadtörténetben Nagy-Szombatnál fordult elő először, a mi Rákóczi gyalogságának nem kis dicsőségére válik. E gyalogság magaviselése egészben véve is igen jeles, és hősi részletekkel tündöklő: minők például a magát az ellenségnek mind az öt vonalán keresztülvágó miskolci zászlóalj, továbbá amaz elszánt hajdu vitézsége, ki Heistert valódi oroszán-bátorsággal s erővel rohaná meg.

Kiemelendő a lovasság tüzes rohamja is, nevezetesen Ebeczky dandárának ama szép negyedkanyarulattal kivitt pusztító oldaltámadása, továbbá a balszárnyon az Ocskay László, Andrássy György, Goda István, Balogh István, Bossányi János és Buday István lovas ezerei ellenállhatatlan heves rohamja, mely legtartósabb is volt s a németeknek legtöbb vérbe került. Dicsérendő a Bercsényi és Rákóczi-karabélyos regimentek magatartása, kik helyeiket a sűrű ágyútűzben mind végig jól megállták, a nélkül, hogy az Illosvay túlbuzgósága által keletkezett stratégiai hibába, a jobbszárnny többi ezredei példájára, bele-keveredtek volna.

Megrovandó másfelől Ilosvaynak ez imént említett heveskedése, melylyel az előre-rendelt Ebeczky-brigádát minden parancs nélkül követte, utánoztatva még öt más lovas-dandár által, — minek folytán aztán a jobbszárny és közép közt a Heister által ügyesen felhasznált nyílás támadt, — mely körülmény, a Scharudi árulása-okozta zavarral egyetemben, főoka lón a visszavonulásnak. Hogy Nyárády hajdui ezen árulás folytán zavarba jöttek és megfutottak: azon nem csodálkozhatunk; bármely ezredet támadjon meg roham közben, váratlanul, saját felekezetű szomszédja, s lőjjön belé egyszerre, tíz lépésről: bizony, a világ leghiresebb regimentje is zavarba fog jőni! Hanem, hogy a Nyárády-ezer futását a jászok és a dragonyos regiment s különösen a tartalékban álló Esze Tamás, Bokross Pál és az udvari palotás hajduk is követték — kivált a jól fegyverzett, fegyelmezett, regularis palotások — azt valóban csak az első meglepetés okozta rémület, s a helyzet föl nem ismerése magyarázhatja meg. Sőt a vitéz palotás ezred hátrálását, még így is, megvalljuk, vezénylő ezredesük: Szent-Iványi János lágy magatartásának vagyunk hajlandók tulajdonítani. E főtiszt ugyanis, igen szép műveltségű, eszes, a felsőbb hadi tudományokban szakkönyvek olvasása által jártas, jó rendtartó s ügyes hadgyakorló volt: de kétes pillanatokban személyes bátorsága nem egyszer elhagyá; — így például Trencsénynél is, éppen a legváltásosabb perczben, lóra kapva, gyalázatosan ott hagyta ezredét.¹⁾

Hiba volt még kurucz részről a lovas-ezredek közlegénységének föltartóztathatlan prédavágya, melylyel mind a bal-, mind a jobbszárnyon idő előtt az ellenséges podgyász-szekerek zsákmányolásának estek, a helyett hogy a

¹⁾ Ottlik György naplója. (Kézirat a m. tud. Akadémia könyvtárában.)

már megbontott német hadsorokra mégegyszer vissza-csapva, őket egészen semmivé tegyék. Hiba volt végre a balszárny ezredeinek egyetlen vonalban való felállítása, melynek hátrányait a maga helyén fejtegettük.

De, ha e stratégiai vétségért nem hagyjuk megrovatlanul a vezérségben még újoncz Eszterházy Antalt: mit szóljunk a veterán hadvezér, a tábornokságban megőszült császári marechal, Heister, még nagyobb harcrendelési hibájáról: a ki t. i. podgyász-szekereit hadvonalai közé, egész táborán végig oly botorul állítá fel, hogy miattok hátulso hadvonalával az elsőt meg nem segíthette. Heister e semmikép sem menthető hibája került neki legtöbb vér-áldozatba, s magában elégséges lesz vala az ütközet elvesztésére: ha a kuruczok zsákmányolni nem kezdenek, vagy szemben Eszterházy is nem követ el hibát, az egyvonalos hadfelállítás által.

Ide vonatkozva írja Rákóczi is memoirjaiban: „Az ellenség hadserege hosszas négyyszögöt képezett, megszakítás nélkül, fedett oldallal; podgyászuk a két hadvonal közt volt felállítva, úgy, hogy a második vonal nem segíthette az elsőt. Meg kellett volna tehát nyernünk a csatát, ha a tábornok (Eszterházy) vagy a tisztek, az első hadvonalra, mely több helyütt át volt törve, vetették volna újra erejüket. De meglévén a rés, senki nem gondolt másra, mint a kizsákmányolandó társzekerekre; és ennek nagy mérvben az altisztek valának okai, kik sem eléggé képzetek, sem eléggé tapasztaltak nem voltak, sem elég tekintélyök nem vala, hogy a katonákat a prédálástól so-raikban visszatartóztathatták volna.“

Igy folyt le im, a nagy-szombati harc, az első rendes ütközet, melyet Rákóczi személyesen vezényelt. „Megtanultam ezen első csatából — írja szerényen a fejedelem — hogy közülünk egyik sem ért a hadtanhoz; de

igazán szólva, — jegyzi meg alább — a császár tábornokai közt sem akadtam Julius Caesarokra. Megtanultam továbbá, hogy hadaim a legjobb akaratúak, de más részről rosztul fegyverzetek — s rosztul fegyelmezettek — lévén, tiszteim sem tudják őket kormányozni. Megtanultam végre, hogy a szökevény-németekre igen kell vigyázni.“¹⁾

Mindezeket röviden egybefoglalva, kimondhatjuk ítéletünket: hogy a nagy-szombati ütközet a kuruczok oly vitézi harczolása daczára elveszett, vagyis, hogy a sokkal többet veszett Heister maradt a csatater ura: annak hármasa oka — strategiai hiba, árulás, és fegyelmetlen zsákmányolás.

Heisternek a harcz után főbb gondja volt Leopoldvár megsegítésénél, Leopold császár értesítése — szokása szerint: kevélyen hirdetett, de fölhasználni nem tudott — győzedelméről. Gyorsfutárt, hihető, még az nap indított Bécsbe; másnap pedig, mihelyt a harcztéren elhányt zászlókat összeszedette: ezekkel, mint diadaljelekkel, a külön postakocsin szállított rab Feirville-el, s az önvivmányát és az ellenség kárát roppantúl nagyító hivatalos bulletinnel utnak indítá unokaöcscsét gr. Heister Hannibál tábornokot,²⁾ császári urához.

Leopold, Hannibál grófot 1705. január 1-jén reggel fogadá, nagy ünnepélyességgel.³⁾ Négy hintón vonult be a diadalhírnök Bécs belvárosba, a kaputól kezdve folytonos zeneszó mellett, s az ilyes pompákban gyönyörködő fő-

¹⁾ Emlékiratai.

²⁾ Kolinovics szerint; Gianini pedig Heisternek nem öcscsét, hanem fiát — a még ekkor igen ifiat — említi: „Nuova (t. i. az ütközet hire) reccata qui dal figlio del medesimo Mareschiale venuto in posta con quattro calessi a corte.“ (Gianini 1705. jan. 3-iki követjelentése.)

³⁾ Kolinovics. (Rer. Ung. Libr. I. 232.) Gianini, 1705. jan. 3-káról.

városi nép bámulása és újongása közt. Az első hintóban maga ült Hannibál tábornok, segédtsíztjével; a másodikban, mely nyert kurucz zászlókkal volt felczifrázva, egy, ezekre vigyázó cs. százados; a harmadikban Feirville-t vitték, mellette két katona ülvén kivont karddal; a negyedik hintón ismét lobogókat szállítottak.¹⁾ Ekkép vonulának be a császári várpalotába. József király, ki nejével új évi misére éppen Szent-István templomába vala menendő, megpillantván az érkezőket, megállapodott, s 8—10 lépésnyire maga előtt léptette el a diadalmi menetet. Feirville francia könnyedséggel hajtá meg magát a királyi pár előtt, mely udvariassága — Gianíni szerint — később nem kis előnyére szolgált. Heister azonban Feirville-t és a harmincz zászlót²⁾ Leopold császárnak praesentálá.

A kurucz rabokkal nemcsak Nagy-Szombatban bántak rútul; egyedül Rákóczi erélyességének köszönhető, hogy Lipót császár, tábornagyja embertelen példáját követvén, a fogoly Feirville-t ott Bécsben meg nem öleté. Hadi törvényszék elé állíttatván ugyanis e derék francziát: mint vele nyílt háborúban levő király (XIV. Lajos) alattvalóját, ki az ő fellázadt jobbágyait ellene személyesen támogatta, — halálra ítelteté.³⁾ De közbe-elegyedett az angol követ, —

¹⁾ Kolinovics az i. h.

²⁾ Ennyinek mondja a Theatr. Europ. bulletinje. — Gianíni, ki a bevonulást Savoyai Eugen herczeggel s az angol lord Stepney-vel nézte végig, írja: „La mattina per apunto del primo di dell' anno in procinto che la Maestà del Re e della Regina stavano per salire in carrozza, andando a Messa alla Chiesa di San Steffano, e viddero da vicino, otto o dieci passi, tra l' altre cose in proposito descritte negl' ingiunti foglietti l' Inviato suddetto, (Feirville) essendovi io ancor presente, sopravvenuti insieme col Signor Principe Eugenio. Esso Inviato é uomo assai di garbo, di statura non molto grande, d'età circa quarant' anni. Hebbe nella sua sciagura il caso fortunato di potersi inchinare, come fece con assai di disinvoltura, in passando alle Regie Maestà.“ Gianíni 1705. január 3-iki követjelentése.

³⁾ Kolinovics a f. i. h. és Ketteler. (Köln, 1724. 645. l.) V. ö. Gianínit: „Fá (t. i. Feirville) condotto in sequestro ben rigoroso; ho sentito tra gli Mi-

korántsem jó, sőt hasonló szándékból. Azt állítván, hogy az ő királynőjének néhány alattvalóját, kik közelebbről a francia király hadi fogságába estek, ez jogtalanul kivégezteté, — követelte a császártól, mint Nagy-Britannia szövetségesétől: adja ki Feirville-t nekik, az angoloknak, hadd tehessenek ennek kivégeztetésével visszatorlást! Feirville halálítéletének végrehajtása tehát — valószínűleg ezen ok miatt — még t. i. angol és német egymás közt elintézik: melyik ölisse meg a francziát? szerencséjére, fölfüggesztetett.¹⁾

Szerencséjére, mondjuk; mert Rákóczi — a ki valami bécsi lekötelezettjétől, tán Szirmaytól, értesült a dologról — azonnal tudatta Leopolddal, hogy ha Feirville-nek, a ki az ő „actualis ezeredese“ és nem francia emissarius, valami baja történik: ő, a hatalmában levő rab császári főtiszteken — volt pedig több ezredes és két tábornok foglya is — véres elégtételt fog venni; egyszersmind felszólítja a bécsi kormányt: adja ki Feirville-t egy rab cs. ezredesért.²⁾ A fenyegetés hatott; Scherffenberg gróf iménti végzetes sorsa, és a többi eperjesieké, még igen élénk emlékezetében volt Leopoldnak, ki Feirville-t csakugyan bántatlanul hagyatta, s magyar várba: Pozsonyba küldé raboskodni, a honnan aztán később egy német ezredesért Rákóczi által kiszabadított.³⁾

De la Mothe, a mint a fejedelem parancsolatját vette: azonnal fölszedé táborát, s Leopoldvár alól Galgócra átköltözék. A galgóczi hidat maga után fölszedette, s a bal-

nistri molto francamente discorrere d'uno spettacolo, per dare esempio alla Francia d'uno spedito ad un ribelle quale é Ragozzi.“ Az i. h.

¹⁾ Kolinovics az i. h.

²⁾ U. o. V. ő. Rákóczinak Feirville kiszabadítása ügyében b. Szirmay Istvánhoz írott levelével, melyet föntebb idéztünk.

³⁾ Rákóczi emlékiratai. Kolinovics. Egykorú, rabok kiváltási ügyiratok, a kamarai ltárban.

parton, a hídfe őrzésére némi hajduságot hagyván, az ágyúkkal, tüzérséggel a parancs szerint Nyitra-várába vonúlt.¹⁾ Leopoldvár ekkép ez ostrom alól fölszabadult, — s ez vala a nagy-szombati harcznak császári részről úgy szólván egyetlen, de rövid ideig tartó vívmánya.

A kurucz hadaknak eleitől fogva meg volt az a szokásuk, hogy nagyobb ütközetek után: akár nyertek, akár vesztek, — néhány napra haza oszlának; ha nyertek: azért, hogy a szerzett zsákmányt haza vigyék, ha vesztek: azért, hogy övéiket vigasztalják, vagy ha kell, a közelgő ellenség elől várakba, erdőkbe — szóval biztos helyekre szállítsák. Aztán megint visszamentek a táborba, s szívesen szálltak újra szembe az ellenséggel.

Így volt ez a nagy-szombati harcz után is, midőn a katonaság nagy része a kizsákmányolt német társzekerekből nyert préda lerakása, a közelebb valók: a pozsony- és nyitravármegyei ezredek pedig övéik vigasztalása és biztosságba helyezése végett oszlottak haza; így a Galánthai Balogh Istvánénak, Somody Ferenczének, Ocskay-, Nyárády-, Bokross- és Thúróczyénak nagyobb része, mint a melyek a Csallóközből, és Pozsony, Nagy-Szombat, Szakolcza elejéről s a Vág-mellékéről valók voltak.

A zászlók többnyire üresen maradának, vagy csak a fő- és altisztekkel s valami kevés közlegénységgel. De ez csak rövid ideig tartott: a hazaoszlottak a tábornokok által rendelt s fő- vagy alezredeseiktől kihirdetett részleges gyülekező helyekre naponként mind számosabban csoportosulának, zászlaik alá. S míg ezek összegyűltek is: az együtt

¹⁾ A bécsi officiosus bulletin mindazáltal olyast említ, mintha La Mothe 9 ágyút, 7 mozsarat, lő- és élelmiszereket, s mintegy 100 db vonómarhát ott hagyott volna a táborban, a várbeliek zsákmányául; a mi azonban, a forrás gyanús voltát nem is tekintve, alig hihető, miután De la Mothe-nak elég ideje volt minden készlete elszállítására. (Theatr. Europ. 1704. 70. l.)

maradottak, bármily kevesen, nem lankadt bátorsággal, sőt élénk harczy kedvvel folytatták száguldó portyázásaikat a Vágon túl, a Nagy-Szombat körüli falvakban tanyázó lovas ellenségre.

A fejedelem által rendezett gyalogság fő gyülekező helye dec. 26-kán s 27-kén Szered és Sente volt, azután, bátorságosabb szervezkedés végett, hátrább fekvő pont: Kis-Tapolcsány és Léva; míg a Vágon túl való gyalogság a Fehérhegyek közt, a némi tartalékot nyújtó Szomolány-vára alá gyűldögélt. A lovasságot pedig Bercsényi és Eszterházy Antal, az első napokban, mint már fentebb mondók, a Vág jobb partján, Sellyénél csoportoztaták.

Rákóczi, hogy a Vágon átkelést netalán megkísérló ellenségnek, addig is, míg a hadak összegyűlnek, friss csapatokkal ellent lehessen állani: Sentéről, hol az ütközetre következő éjt tölté, mindgyárt másnap, dec. 27-kén gyorsfutárokat indított Károlyi Sándor és Bottyán János tábornokokhoz, értesítvén őket a vívott harczról, s rendelvén, hogy gyalogságukat hátrahagyva, lovasságukkal siessenek azonnal föl, a Vágvonál védelmére. Egyszersmind másik két vezénylő-tábornokát: Forgácsot és Pekryt is — ki Erdélyben működött — tudósítá a harcz voltaképeni folyamáról, nehogy a császáriak szokásos túlzott hirei a föld népét elrémitsék.¹⁾

¹⁾ Forgács, ki Szatmár vára megvétele után ekkor készül vala be az erdélyi hadak élére, Szatmárról 1705. jan. 6-kán egy másfél ívnyi s. k. levélben válaszol Rákóczinak, telve sajátzerű szellemének hű ragaszkodásával: „Nem kevés consternatióval vettem Ngod levelét, kiből értenem köllött az vitizkedő koczkának vakságát, legfőképpen azért, hogy Ngod jelen volt, (kinek személye féltése miatt t. i. a karabélyosok a döntő pillanatban az ellenségre nem rohanak.) Mindazonáltal stante belli causae justae, animus non cadit. Medijs fluctibus triumphabit navis. Neque poterit sinistre cadere belli alea, ubi justitia ad dexteram assidet. Non terreatur ferreus animus; lorica pectus induit, contra torrentem eat, — tandem bona causa triumphat!

Valamint azelőtt, úgy most is kirem Ngodat az nagy Istenért: maga

Bottyán, ki a tiszadunaközi ráczokat megzabolázva, karácsony táján már Budapest alatt táborozott,¹⁾ annyira

személyét ne periclitálja; mert Ngod illetiben vagyon minden remínsi-günk, Isten után. Tekintse Ngod: mennyi országvesztő confusiók volnának, ha Ngod bennünket árvoságra hadna. Átkozott stimulus az ki Ngodat persvade-álta, hogy Ngod maga személyinek expositiójával hirt-nevet hagyjon; elég jó hire-neve vagyon ügyis Ngodnak: mert tudja e világ, hogy innata est fervitudo et generositas Domui Rakoczianae, Bathorianae et Zrinyianae. Hihető, az jó barátom, nem tudja distingválni az bicsi meggyükerezett virt, az ki is csak most kezdett buzgani, az erének circulusátul. Edes Kegyelmes Uram, lábaihoz borulok, és kirem, süt adjurálom Ngodat az nagy illü Istenre: vigyázzon Ngod magára! Egy corpussal (hadtesttel) Ngod mindenkor az ellenség motusi szerint flankirozzon és ne menjen közel az ellenséghez. Ha ugyan csak föltött szándika Ngodnak az ellenséggel megverekedni: gyűtse ugyan jól az hadakat, hogy négy—öt annyi is legyen mint az ellenség, akkor osztán lehet valamit Ngodnak maga személye szerint próbálni. De ha csak két és három annyin lesz Ngod mint az ellenség: bizza Ngod az operatiót az generálisokra; azoknak illetjeket, úgy szerencsétlenségeket mindenkor reparálhatja Ngod, — de az magáét nem. Ngodnak vannak generálisi: de nekünk nincsen több Rákóczi Ferenczünk Ngodnál. — Követem Ngdat, hogy így irok; venit ex plenitudine cordis sinceri et fidelis.

Valjon Galgócz (Forgács jószágá) hogy maradhatott meg a fűlszabadult Leopold miatt? Omnia mea pereant, — csak Ngod iljen!... Csak Ngod egy köz helyen tartsa magát és ne közel az ellenséghez; higye el Ngod, igaz hive vagyok Ngodnak, és ugyan én is tudom: mit teszen az hadakozás; de akárki mint okoskodjik: de az nimettel ex partibus köll hadakozni.“

Forgácsnak az átszökött németekre vonatkozó reflexióit e leveléből már főntebb idéztük; a mi a többi kurucz-németeket illeti — kik, mint látandjuk, Scharudi példája után a Vág mellett senkinek sem kellett — azokra nézve Forgács így folytatja:

„Már oly exemplum lévén Ngod előtt, az én csekily opinióm ez volna: vagy Ngod azokat az kiknek nem lehetne hinni, hozzám küldené Erdélyben, vagy valahová várot vinya, vagy blokárában; harczon éppen nem javallom.“

(Eredeti levél a Rákóczi-Aspremont-Erdődy-levéltárban Vörösvártt.)

¹⁾ Bottyán, karácsonyi ajándokul — Budavárával akará meglepni fejedelmét. Dec. 23-án éjjel ugyanis létrákkal és hágcsókkal ellátott gyalogságát nagy csöndességben az ostromzárolt vár falai alá vezette, s ezeket néhány helyen meg akará mászatni. De b. Pfeffershoven budai tábornok jól tudván, hogy vén, tanult farkas kullog körülötte: éjjelnappal nagy szorgalommal vigyázattott, s így történt, hogy két századosa, kik azon éjjel az öröket járták, észrevették a fal tövében mozgó tömeget, s nagy hirtelen lármát veretve, fölriaszták a várőrséget, mely a kalandos vállalatot még elég jókor megghiúsítá. Az érsek-újvári csíny ismétlése tehát Budán nem sikerült. (Kolinovics, az i. h.) V. ö. Ket-

siet vala a Vághoz, hol nagy szükség is volt reá, a régi és népszerű vezérre, — hogy hadait maga után rendelve: maga, váltott lovakon, éjjel-nappal nyargalt fölfelé. Dec. 30-kán már Érsek-Újvárt, sőt még az nap Tardoskedden találjuk, már a lovas hadak kormányát Bercsényitől átvéve, aminthogy ő merészkedett a tábornokok közül legelső, ismét átcsapni nagyobb hadtesttel a Vágon, s Heister diadalmi nyugalmát megzavarván, a morva végekig nyomulni előre.

Károlyi azonban, ki nagy-károlyi uradalmát s a tiszántúli zsiros földet oly igen szerette őrizgetni, s onnan egy-könnyen ki nem mozdult: igen lassan készülgetett, úgy hogy a fejedelem ismételt parancsaira volt szükség, hogy valahára csakugyan meginduljon. De ez már később történt. A fejedelem azonban jól ismerve tábornokát, s tekintve a tiszántúli föld messzeségét is, míg annyiról ide érkezhetik, — tudva továbbá, hogy Bottyán csak kevés haddal jöhet, mert seregei nagy részét Budapest, Szeged, Földvár ostromzárolására s a ráczok ellen vigyázásra oda-lennt kell hagynia: más úton is gondoskodott a hadak szaporításáról. Még ugyancsak dec. 27-kén, Mocsonokrúl — a hova Sentéről, estvére kelve, áttéteté főhadiszállását — személyes nemesi fölkelést hirdetett a felső-magyarországi vármegyéknek, s dandáraikat minél előbb táborába gyűlni rendelé; ¹⁾ parancsolatot publicáltatott továbbá a vár-

telert (1724. 645. l.) ki Buda helyett Pestet említ, de tévesen; mert ez utóbbinak széles, vizeit árkaik akadályozák a létrákkal való közelíthetést.

¹⁾ Dezsőffy Ferencz sárosi alispán válasza a fejedelemhez, hogy a nevezett napon költ rendeletét a vármegye gyűlésén, 1705. jan. 7-kén kihirdettette, aminthogy rövid nap „megyünk is, a nemes vármegyével Nagyságod táborára.” (Ered. lev. de dato Keresztes, 8. jan. 1705, Rákóczihoz, a budai kam. ltárban.) Petrőczy István pedig Trencsény, Turóc, Liptó és Árva nemességét ülteté föl, Berthóty Ferencz Szepesét, Andrássy Pál Gömör- és Kis-Hontét, Szent-Pétery Imre Borsodét, mások a többiekét. — Okolicsányi Mihály 1705. jan. 12-kéről Kis-Palugyáról írja Rákóczinak: „Innét mind az két vármegyéből (Árva, Liptó) szép gyalog- és lovashadak mennek az táborra.” (Kamarai ltár.)

megyéken, hogy a földesurak és helységek a hazaoszlott katonákat otthon lappangani ne szenvedjék, hanem minden falu 24 frtnyi bírság alatt a táborra hajtassa, nem akarás esetében tömlőczre hányassa az oly lappangó hajdukat és katonákat.¹⁾

Míg a hadak mindezen intézkedések folytán nagyobb számban összegyűlendenek, Bercsényi azt ajánlá Rákóczi-nak: tartózkodjék Léván, az közhely s a bányavidéki és Garam-, Ipoly-menti ezredek csoportoztatására alkalmas pont lévén; s alkalmas, ha a szükség-netalán úgy kívánná, a Garamvonal védelmére is. E vonal mögött a vele lévő udvari hadak mostani csekély száma fődve lesz, s mégis egy második hadtestet képvisel, a mely, ha kell, a Lévára könnyen áttehető kis-tapolcsányi gyalog-táborral is erősíthető. Ő, Miklós gróf, Antal úrral és Bottyánnal ezalatt a Vág mellett marad, és a mit elkövethetnek az ellenségen, el fogják követni.²⁾

Rákóczi elfogadta Bercsényi tanácsát, s dec. 30-án megindult Léva felé. Utjában előltalálá Bottyánt, kit azonnal Bercsényihez küldött.³⁾

Imé, a kuruczok minden eshetőségre készen állva: a

¹⁾ B. Andrassy György írja nejének, Szelényi Máriának, Krasznahorkára, Kis-Tapolcsányból, 1705. jan. 15-kéről: „Vettem levelét, édes szívem. Még odahaza megmondottam, édes szívem, hogy akárki mit mondjon, hitelt ne adjon; bizony, harczon sem volt talám, vagy németet sem látott az ebadta, sok közülök, az ki oda az hirt vitte. Ne busúljon édes szívem; maholnap magam is, hiszem Istent, meglátogathatom. Mivel penig fejedelem parancsolat-ját az egész vármegyékben publicálták: 24 frt bírság alatt valamelly falu meg nem fogja az otthonn lappangó katonákat: azért kegyelmed fogattassa meg, vitesse tömlőczben és adjon hirt, megválík osztán, mit fog parancsolni az méltóságos fejedelem. Az vármegyék magok vétkesek, az dolgokkal késnek; azt mondá ő Nagysága: más rendben veszik a dolgokat; most kívántatik egyszer az szolgálat!” (Ered. levél a gr. Andrassy nemzetség ifjabb ága hosszuréti levéltárában.)

²⁾ Bercsényi eredeti levelei, a R.-A.-E.-levéltárban Vörösvártt.

³⁾ Bercsényi alább közlendő levele Tardoskeddről, dec. 30-káról.

Garamvonal védelméről is előre gondoskodtak; Heister azonban annyira tartott tőlök, az ütközet után is — s tán épen az után — hogy még a Vágvonalat sem meré átlépni, míg Leopold császár újabb segílyt nem küld. Ennek oka főként abban rejlik, hogy nem tudá a kurucz hadak ennyire hazaoszlását; továbbá az éhségtől is tartott, jól ismervén a föld népét, hogy mindenütt elfut előle, s minden élelmiszert elrejt, vagy az erdőkre hord.¹⁾ Békén pihent tehát, vígan lakmározva gyalogságával Nagy-Szombatban s lovasságával a falvakban, körül; dec. 27-kén egy lépést sem tőn, csak harmadnapra: 28-kán bocsátott egy 300 lovasból álló portyát, kémszemlézés végett, Leopoldvár felé;²⁾ s csak mintán ez visszatérve, megvivé a hirt, hogy a magyar tábor a vár alól elszállott s az út nyitva áll: költé fel Heister dec. 29-kén lovas ezredeit, hogy a már megint rajtok csiripelő ürge kurucz lovasságot a séllyei és szeredi hidon nyomják által, s a Leopoldba, Trencsény-be szánt élést vigyék be e két várba.

Bercsényi hadai Séllyérül mindgyárt másnap az ütközet után vígan és sűrűn portyáztak Nagy-Szombat felé a német lovasságra: s e bátor magoktartása igen sokat tőn Heister abbeli hitének megerősítésére, hogy Rákóczinak tekintélyes hadteste őrizi a Vágvonalat. Pedig Bercsényinek ekkor még alig volt együtt 3000 huszára. — A portyázásokat a németen ugyanaz a vitéz dandárnok kezdte meg, ki a megelőző napon az első rohamot intézé, — Ebeczky István. Már dec. 27-kén jóreggel megindult e fáradhatlan harczos Séllyéről néhány száz jó lovassal a császáriak háborgatására, s ott száguldozott, kémszemlézve, Szilincs, Keresztúr s Modorfalva körül, a hol a német lovasság feküdt. Gr. Eszterházy István tábornok pedig

¹⁾ Wagner, Bél, Hist. du Prince Ragotzi stb.

²⁾ Bercsényi levele. L. alább.

Galántháról ugyanez nap Balogh Gergelyt, Balogh István ezredebeli őrnagyot szintén portyára küldé, ki Ebeczkyvel egyetemben 28-kára virradó éjjel is ott leselkedett a német körül. Másnap várták őket vissza, hogy megint újjakkal váltsák fel.

Bercsényi dec. 27-kén este átrándult a csak alig egy mértföldnyire fekvő Mocsonokra, a fejedelemmel értekezendő. Itt egyeztek meg a főtebb előadott tervekben. Séllyén, azalatt míg visszatér, a vezényletet a főtábornagy, Galánthai Balogh István brigadérosra bízta, mivel, hihetően Eszterházy Antalt is elvivé magával a conferentiára. Balogh István Séllyéről dec. 27-kén 11 órakor éjjel sok cito-s levélben írja Bercsényinek Mocsonokra: „Minemő levelek érkeztek Nagyságod elmenetele után, íme, alázatossan accludáltam. Itten azalatt semmi új hir nem hallatott; ha mi ollyas lészen, azonnal tudósítom Nagyságodat.“ Utóiratban utána veti: „Eszterházy István uram ő nagysága levelit is vettem, kibeu írja, hogy Balogh Gergel hirei — kiket Nagyságod látott — még nem szintén verificáltatnak; azt is írja, hogy Balogh Gergely ment portára.“¹⁾

Bercsényi másnap, 28-kán, visszatért Séllyére, a honnét — miután Eszterházy Antalt egy rész haddal portyára bocsátá a Szencz közelében fekvő Súr felé — ugyanaz nap így értesíti Rákóczit a legújabb hirekről:

„Megtudván, hogy az szeli plébános bent van Szombatban Eszterházy Ferencznél: vigyáztattam reá, s hivattam, s examináltam. Mondja: mihent bément, vitték egyenessen Heisterhez; azt kérdezte először is tőle: hol legyen Nagyságod, én, s Antal? Nem tudom-mal felelt. Mennyi kurucz volt? Felelte: ki húsz-, ki tizennyolczezernek mondta. Ezt mondta Heister: nem igaz; tudom bizonyosan, harminczkét-

¹⁾ Ered. levél, gyűjteményemben.

ezeren voltak. — Ferencz úr (Eszterházy) hittelt mondta: huszezer az német. Attúl hallotta azt is: még négyezeret várnak magokhoz két nap alatt (a németek), azután általmennek az Vágon; biztatta (Ferencz úr), ne féljenek (a falusiak), mert rablani (Heister) portást nem bocsát. — Sopánkodtak igen az magyarok rajtunk: no már, úgymond, szintén úgy fogunk mi is az labanczság mellett sanyargattatni; most sincs böcsületünk! — Az tesketet látni járt az harczhelyre Ferencz úr; megtérve, vallotta maga: sokkal több német veszett, mint magyar; de talám az kurucz-németek is vesztek, azzal látszik többnek. Egy csoportban gyalog volt 600 (Wobezér), harmincz nem maradt benne. — Az német (t. i. a gyalogja) egészen bent van az városon, semmi sincs kívül, még istrázsája sincsen; igen iszik, dorbézol; az pap urakon egyaránt van mindenütt, az jezsuitákon 600. Sír-rív az városi nép. Mindgyárt az harcz után beszállott az német az városra, az mi hajduinkat mind összevagdalták, — nem soknak mondja igen: de ugyan eleget látni az utczákon imitt-amott heverni; nem temették, se ki nem hordták. Háromszáz németünk ment bé tegnap (27-kén) hozzájuk, kik valami erdőcskében vonták meg magokat az harcz után, paroláért küldtek bé, s úgy mentek bé.¹⁾ Gyanítottam: talám szegén Fervillet ők vitték el magokkal, pro captanda benevolentia; nem mondja az pap, s kérdezni nem merem.²⁾ Item, az ki rosszabb: 3000 parasztság gratiáért küldött bé az hegyek alúl, igérvén ellentünk magokat;³⁾ de nem

¹⁾ Ezek voltak a fehéregyházi erdőben elrejtőzött Brémer battalionjabeli németek. Másnapi magok megadását a bécsi bulletin is említi, csak hogy 300 helyett 3000-et ír, a mi azonban tán mégis inkább sajtóhiba mint nagyítás, mert ily képtelen túlzást még ama merész phantasiájú bécsi hírkövacsokról sem lehet föltenni.

²⁾ Nehogy t. i. Feirville elfogatásának még most hire terjedjen.

³⁾ Ez csak Heister költött hire volt. A nép tovább is hű maradt a kuruc-

kivánta ökö, hanem meghatta: az fegyvert letegyék az protectio alatt. Ha ez így van, nem bízhatom az hegyen (t. i. a Fehérhegyen) túl való földhöz immár. — Ezeket Nagyságod méltóztassék ruminálni; ha nem mind lehetőek is: servant pro reflexione, s kiváltképpen azt is, hogy Antal úr már ezeket az pap hireit tudja. Az szeredi plébánus is volt benne; nem hiszem, nem üzent volna valamit, — de nehéz az kérdése.

Ma 300 német ment portára Leopold felé. Antal is kísértált Súr felé, innen az vízen. Az én hadamnak nagy kedve van az Vágon innen (Nagy-Szombat felől) bujkálva — leselkedve — ágálni; azt meg lehet kezdeni: de ha az Fehérhegy elpártolt, nincs haszna, — mert nehéz lesz az csavargás ellenség földén!

Hadam, az mint látom, talám 3000-re telnék, holmi rosszal; annak az cselédjét s rosszát Újvárbán szorítva: vagy 2000 emberrel, sok kapitánynyal (= ezredessel) tehetnék fordulást, — de ad primum casum indisposite, in-defense maradnak az végeink; magunk kevés számát is igen kimutatom, ha 2000 ezer emberrel sétálgatok. Sunt species extremitatis. Aligha másra bízva, jobban nem esnék az; kirül megtaúit Ebeczki megtérése, — még oda van.“

„P. S. Azt is beszéli az páter, hogy mind az német az maga ágyuit, s mind az mieinket kinnt hatta volt, senkisem hált mellett, tegnap vitték bé; igen csudálta maga is az német, hogy csak az parasztság is el nem vitte, ha mi nem mertük.“¹⁾

Mikor dec. 29-én Heister lovas-ezredei elvégre megmozdultak s a kuruczok portyáit nyomni kezdték a Vág felé, hogy az élést Lipótvárba, Trencsénybe biztosan be-

czokhoz, s ezeknek, mint látni fogjuk, a németek kiverésében csakhamar igen jó szolgálatot tett.

¹⁾ Egészen sajátkezüleg irt eredeti levele Bercsényinek, a R.-A.-E.-ltárban.

viessék: Bercsényi, Balogh István örökösére bizva a séllyei hidat, általszállott előlők Tardoskeddre, Séllye és Érsek-Újvár közé. Itt kapott másnap, 30-kán, többnél több hirt az ellenségre portyázó csapatvezérektől, a német indulása felől, melyről még bizonytalanok valának: egész erejével indúlt-e ki Heister, vagy csak a lovassa? A Vágon által szándékozik-e, vagy csak Lipótvárhoz? Ha általjő: Bercsényi Bottyánt volt a lovas hadakkal előtte hagyandó, s maga, a fejedelemmel egyesülés végett, Léva felé menendő. Ezen esetben Újvárt, Nyitrát is készíteni kellett: ha netalán ostrom alá fogná az ellenség, semmi-nek híjával ne legyenek. Ha pedig nem fog átjöni a német: akkor ő; Bercsényi, küldi át Bottyánt Heister háta mögé, hadd háborgassa.

A német lovasság egy része ez nap reggel már Majténynál állott, nem messze Szeredtől, a Dudvág partján. Előtte Deák Ferencz őrzé a szeredi hidat, melyet parancsa volt elhányatni, ha a német arra nyomakodnék.

Ez, t. i. a német Szeredhez nyomulása, estve felé meg is történt. Deák Ferencz összepuskázott vele, föltartotta a míg lehetett: de a hidat nem volt ideje elhányatni, csak néhány gerendát vettetett hirtelenében a jéggel zajló Vágba, s azzal hátrább szállott előre, és pedig nem is a sente-érsek-újvári útba: Sopornyára vagy Játra, hanem lejjebb, az úttól félre, a valamivel még Séllyén is alól fekvő Tornóczra.

Ugyanezen estén (dec. 30.) a német lovasság másik része, — mely, míg emezek a kurucokat Szered táján elfoglalva tarták, Leopoldvárba az élést bevitte — a galgóczi hídfőtől puskázta el a kurucz őrséget, s a hidat Leopoldvárból hozott kész padlókkal berakva, átszállott

Galgóc városába; azért-e, hogy Trencsényt innenfelől segítse meg, vagy csak ijesztésül? nem tudhatni.¹⁾

Bercsényit Deák Ferencz engedetlen vigyázatlansága — hogy a szeredi hidat becsületesen el nem hányatta maga után — s helytelen mozdulata Tornóczra, nem kevéssé fölingerlé; annyivalinkább, mert Deák Ferencz tapasztalt, régi katona volt, egykor Thökölynek híres ezredese, kitől ily meggondolatlan tett éppen nem vala várható. Szerencse, hogy az öreg ezredes legalább rögtön hirt adott fővezérének: a ki, látván, hogy ekkép semmi had nem maradt előtte a sentei úton, holott a német még az éjjel átköltözhetik, — bár Deák Ferencz üzenetét már sötétes estve kapta, sietett helyreütni a hibát. Azonnal összerendelé a Tardoskéd körül levő hadakból: Ilosvayt, Hatvani Szabó Mátét s gr. Csáky Mihály ezrede commendans colonellusát Zsámboki Nagy Istvánt mintegy hét-száz emberrel, és a serény Ebeczky alatt, 9 óra után, Sentére indítá a német elé, utánok küldvén még azon éjjel 525 Andrássy- és Goda-huszárt, oly utasítással: akadályozzák az ellenség általjövetelét a mint bírják; ámbár tudta, hogy a túlsúlyban levő német, ha mindenáron át akar jőni — azért csak általjő: de nem akará, hogy ez komoly ellenállás nélkül történhessék. Azért bízá Ebeczkyre a dolgot, s azért vala még a többi kéznél levő hadat is Bottyánnal indítandó utána. Így legalább meglepetéstől nem kellett többé tartani, s a legrosszabb esetben is időt fogtak nyerni Újvár és Nyitra jól felszerelésére s a lévai és tapolcsányi tábor szaporítására. — Ha

¹⁾ Ocskay László írja Radosnyáról dec. 30-kán estve Rákóczinak Nagy-Kérre: „P. S. Szinte midőn leveletem subscribáltam volna: bizonyos ember érkezett Galgóczról hozzám, az ki referálja bizonyossan: napszállatkor szintin ezer lovas nimet általgütt volna Vág vizin Galgóczra, és ott az városon letelepedett. Lóczy uram (a trencsényi bloquádából) maga hajduival erre felé nyomakodik, másik itczakán Beczkön innen hálván.“ Ered. lev. gyűjteményemben.

pedig a német az átjövételt nem erőszakolja: Bottyánnak kell vala január 1-jén általkelni, s háta mögé kerülve, háborgatni az ellenséget.

Bercsényinek mindezen intézkedéseit s e zaklatott napon kifejtett tevékenységét legjobban visszatükrözik Rákóczihoz, szelleme szokott élénkségével írott eme saját levelei:

„Tardos kedd, 30. X-bris 1704. (Úgy látszik, dél tájban írva.) Még más hírem nem érkezett, kit ma posta által irtam, hogy (a német) tegnap kiszállott Szombatbúl. — Sréternek akadt vagy 40 katonája mellém, gyülevész, egy vice-hadnagygal: azt küldtem Újvárbán, az német rabokat onnan elkésérni; Újvárbán nem jó azoknak lenni. Kókai Marczy hajduja gyűtt vagy 40 ide kullogva: majd Újvárbán küldöm; — nem kell késni az gyalognak Újvárbán való küldésével, porral s liszttel, ha defendálni akarjuk. Nyitrára is irtam: micsoda dispositióval vadnak? — Úgy látom, csak Léva az randevoi (igy), ott erős közhelyen van, ha ott nem recoligáljuk magunkot: seholsem; de az idő nem engedi, neki is, nekünk is. Csak új hadunk legyen: mindgyárt az nyakában fordulok én az lovas haddal! Az dragonyosokat csak visszaküldöm Nagyságodhoz: mert itt nincs haszna;¹⁾ vagy, ha Bottyánt az válogatott haddal elbocsáthatnám (t. i. az ellenségre), magammal viszem (a dragonyosokat, Léva felé); hallom, arra is van benne. Az sebeseket s gyalogokat mind Lévára küldöm. Elképzelem Nagyságod galibáját: semmi ember sincs Nagyságod körül. — Én csak attúl félek: ez az sok gyülevész rossz had csak megzúdul, ha az német általjövő szándékát veszi eszébe. — Ha (a német) Szeredben gyűnne: bár csak 500 lovast küldhetnék által; Boty-

¹⁾ Németség lévén ezek is, — Scharudi árulása után a magyar hadak nem bíztak hozzájuk.

tyán az Vágparton ellenében hadd járna. Akár fel s akár alá: elment, csak elhiszem, Majtínuról eddig az német, mert nem lehet ott az szalmán. Hallom, mondta Heister: megverekszik még egyszer velünk. De az aránt más az én conceptusom.“ A németnek három utja van: 1. A Vágig való helyekkel megelégszik. 2. Leopoldhoz megy, s azt éléssel megrakja; vagy 3. Hátunkon jön: „de ha ezt akarja: ugyan csak nem röpülhet által a Vágon.“

„P. S. Éppen most veszem Nagyságod levelét, kit Bottyán által küldött Nagyságod. — Károlyi most csak nevet minket, complaceál magának, hogy nem csak ő szaladt;¹⁾ Forgács pedig de extremitatibus gondolkozik. Isten kegyelme mind nagyobb ezeknél!“

A második levél:

„Tardoskedd, 30. X-bris 1704, estve. Ezen szempillantáskor, gyertyagyújtatkor hozák hirit Diák Ferencz katonái, üzené Diák Ferencz, hogy az németnek az eleje már Szerednél vagyon; őszve is puskázott Diák Ferencz az nimettel, ez innen, s ő túl. Az hidat el nem hanyatta, az mint megparancsoltam vala, hanem három vagy négy lépést hántak el benne hamarjában, és Diák Ferencz is csak hátrább nyomult. Nagy Isten ostora rajtunk, az hidat el hagyni nyerni! Már, ha akarja, ez éjjel általköltözik. Mindgyárt ordert küldök az hadaknak körül, hogy eleiben menjenek, ha mit tehetnének neki; de ha csak gyünni akar: azt meg nem tartóztathatni. — Azt üzente (Deák Ferencz), még el nem érkezett volt, de úgy értette: az egész tábora gyün (Heisternek.) Megbódul ez az had egészszen; Újvár, Nyitra — mind oda lesz.“

A harmadik levél:

¹⁾ Célzás Károlynak a múlt nyáron, Heister elül Dunántúlról lett megfutására, melyet később igen röstelt.

„Tardoskedd, 30. X-bris, 10 óra után (éjjel) 1704. Magamat is majd elbolondítanak az sok bolond portás hírek . . . Diák Ferencz, az vén kutya, Tarnócza ment: két mérföld Sentéhez, az Vág mellett, Sellyén is alúl; még az utjából is kiment, az merre kellene győnni az embernek Sentérül, úgy hogy már előttem semmi (had) sincs. Kénteleníttem most indítani Ebeczkit Ilosvaival, Zsámbokival; viradtig Sentéhez érnek; azoktól várhatok már bizonyos hirt. Meghadtam Godának is: odamenjen. — Ha az német nem táborostúl gyűtt — a mint abbúl hiszem, hogy gyalogot nem láttak — csak az Vág passusit állja el.) Már nem tudom mivel elállatni én is innen csak vigyázásképpen is az passusokat, és ha lehetne, által is küldeni. — Én innen meg nem indulok, valamég bizonyosat nem érhetek. Ha általgyn: nem szentelenkedem itten, Bottyánt hagyom az hadakkal, még Pozson vármegyét s a tatárokat melléje adom, utánnak küldöm Ebeczkinék, olly instructióval: ha az német ide általköltözni akar, kozódjék véle, s mindenütt késérgesse, hirrel tartson beünkött; ha nem gyn által az német holnap: kerüljön háta megé, Balogh István maradjon innen vigyázónak Bottyán helyett, az magam s Ocskai ezereivel. Az németeket elküldöm Nagyságodhoz: mert az itt senki-nek sem kell, irtóznak tőle, s csak magokkal én sem járhatok. — Úgy látom, édes Nagyságos Uram, uisi Dominus nos custodierit, frustra vigilamus. Most is Isten, nem az ellenség vert meg engem! Placandi sunt Dii, et favebunt numina.

Három szál fát vettetett az vízben (a hidról) Diák Ferencz; azt majd hozzám hivatom.“

„Körülöttem való hadak, tisztekkel:

1) Jól vélekedett mind két dologra nézve; így történt.

Ilosvai	238	} Ezek Ebeczki urammal most mentek Sente felé.
Szabó Máté	175	
Zsámboki circiter	300	
Andrási circiter	125	} Ezeknek is meghadtam: ez éjjel
Goda circiter	400	
János Diák	125	} megegyezzenek Ebeczki urammal.
Pozson vármegye ¹⁾	232	
Egriek	28	
Német dragon	82	
Tatárság		

Diák Ferencz 250, Tarnóczon van.

Csalóköziek 200 circiter, Sókra érkeztek.

Magam és Ocskai ezeriben lehetett valamivel több 200 lovasnál: Nyitrára küldtem gyülekezniek; azokat nem tudom, mint gyülekezhettek tegnap s ma.²⁾

De mindezen intézkedésekkel e zaklatott nap munkája még nem volt kimerítve. Ugyanis a harc után Szomolány vára alá csoportozott kurucz hadak átizentek Bercsényihez: találva módot egyesülésükre. Bercsényi azért az általmenetelre önként ajánlkozó Ocskay Lászlót szerette volna érettük küldeni, mint a ki a Vágon túli földet igen jól ismervén, egyelőre keveses haddal is átbocsátható vala, hogy maga hírével, — csak lopva kerüljön oda s forduljon velök ismét vissza: míg Bottyán a nagyobb hadtesttel átkelhetne. Ocskay ekkor Lipótváron fölül, Radosnyán vala, hová az ütközet után, Kosztolány és Petőfalva felé menekült vagy 200 lovassal s Pongrácz Gáspár ezredessel. Radosnya körül azonban hid nem lévén a Vágon: Bercsényinek a folyó beállítását kelle várnia; remélte is, hogy a nagy hideg még 31-kére virradólag megállitandja a jeget.³⁾

¹⁾ Főlkelt nemesség.

²⁾ Mind a három levél Bercsényi sajátkezű írása; eredetije a Rákóczi-Aspremont-Erdődy-levéltárban Vörösvártt.

³⁾ Eredeti levelek a R.-A.-E.-ltárban.

A mi Ocskayt illeti, ez így tudósítja Rákóczit, Nagy-Kérre intézett sok cito-s levelében, Radosnyáról, 1704. dec. 30-kán estve :

„Németnek az a híre, hogy bizonyosan Nagy-Szombatbúl közöl való falukra kevensenkint, ugymint hat-hét-százonként szállott volna ki (t. i. a lovassa); igen-igen elbízván magokat, hogy ha úgy tetczenik Fejedelemsígednek: bizonyos commendírozott haddal talám, Kegyelmes Uram, jó volna fölfuvalkodott szarvait leverni, és insperata próbát rajta elkövetni, — netalántán az az ország is (t. i. a Fehérhegyek tája) nem látván semmi hadát Fejedelemsígednek, desperáljon és megbódult állapotjában melléje álljon (a németnek.) Ha Fejedelemsíged énreám, maga rigi hív szolgáljára, és mellettem lévő Pongrácz Gáspár uramra ő nagyságára, méltóztatni fogja bízni az dolgot: nem tudván senki annak az földnek jobban csínyját s járását, még Morvának is, mint mink ketten, — elhitesse magával Fejedelemsíged, Istennek ő szent Fölsígeinek segítsége által olly híven eljárunk az dologban, mivel az parasztság is hallatik öt-hatezerig lenni, és hogy hegyeket is bévágták volna: vissza ne mehessen hegyeken az német, talán olly confusióban hozhatjuk átkozottakat, hogy kevés öröme után gyalázatja nagy és szomorúsága következhetik, kiváltképpen hogy ha reájok engedi Fejedelemsíged a helyeket gyűjtogatni. Életünket sem szánjuk letenni Fejedelemsígedért; alázatossan elvárván arrúl való Fejedelemsíged kegyelmes parancsolatját.“¹⁾

Ocskay, daczára ezen ajánlkozásának, magára nem bocsáttatott által: hanem Bottyán tábornok vezérlete alatt, a többi hadakkal. Miután ugyanis a császári lovasság az eleséget s friss őrséget Leopoldvárába bevitte, más részt

¹⁾ Eredeti levél, gyűjteményemben.

a sentei hídfőnél, Ebeczkyék megjelenése által komoly ellenállást tapasztalt: nem erőszakolá tovább az átmenetelt, hanem másnap (dec. 31-kén) Szeredről is, Galgóczról is, meg' visszavonult Nagy-Szombat alá, szállásaira. Erre Botytyán — ki a Vág-melléki hadak parancsnokságát az Újvárba tért Bercsényitől átvette, s azokat némi, Rákóczitól magával hozott válogatott lovassággal öregbíté — a Bercsényi dec. 30-kán este 10 órakor irt levelében érintett utasításhoz híven: ha a német 31-kén át nem kel, menjen ő át, s kerüljön háta mögé, — új év első napján (1705.) átköltözött a Vág jobbpartjára, a jégen, vagy a helyreállított szeredi hidon.

Bottyánnal huszonnégy század huszár s néhány ezernyi fölkelte nép vala.¹⁾ Ezekkel a merész férfiú, a nyugvó ellenség hadvonalai közt átosonván, csakugyan Heister háta mögé került, Szomolánynál egyesült az oda-gyülekezett hadakkal, a mi egyik főczélja vala, — s azzal a Fehérhegyeken átkelve, a morva szélekig nyomult elő.²⁾

Heister boszankodva értesült a kuruczok ez újabb mozgalmáról: kik a császár örökös tartományait fenyegetve, ekkép bizonyíták be tényeikkel a bécsi udvar szemébe a császári fővezér győzelmi bulletinjei túlzottságát,³⁾ midőn pár nappal a híres diadal után — alighogy Hannibál gróf a győzelmi jeleket Leopold lábai elé rakta — már újra Morvaország határait dúlták.

Heister bősztett fenevadként ugrott ki nagy-szombati barlangjából; fölverte hadait, s azzal január 7-kén, egész

¹⁾ Kolinovics Rer. Ung. Libr. I. 233. l. Wienerisches Diarium, 1705. 151. sz.

²⁾ U. o. Szalay, VI. k. 218 l.

³⁾ Heister a bécsi udvarnak fennen hirdette, hogy a magyar fölkelést mihamarabb letiporja; de ebben az eszélyes Gianini már 1705. jan. 10-kén kételkedett, mely napról írja: „L'Heister assicura di spegner ben presto il fuoco con la sola forza; ma dubito che s'inganni scuza una Dieta.“

erejével Bottyánra készült csapni.¹⁾ De ez, mint mondók, fortélyos régi katona volt; Heister mozdulataira szüntelen vigyáztatva, csalt vetett neki, ügyesen kisíklott a dühöngőnek hadvonalai közt, s ürge csapatait minden kár nélkül oly gyorsan átalhozá ismét a Vágon, — a mily sebesen Morvára vitte volt. Gyalogsága, az akkori portyázó harczmód szerint, könnyű parasztkocsikon követte a lovaságot, öt-hat hajdu rakodván egy szekérre; szükség esetében a lovasok is hátok mögé ültettek egy-egy talpast.

Ez volt Heister téli nyugalmanak első megzavarása, ki aztán a maroknyi őrséggel ott hagyott kis váron, Szomolányon tölté boszúját, ezt másnap, január 8-kán estve, capitulatióra kényszerítvén.²⁾

Rákóczira az új év lévai táborában virradt meg, a hol jan. 1-jétől 10-kéig találjuk őt, hadait gyűjtögetve, s csapatonként küldözve Bercsényi, Bottyán táborába. Innét sürgeti 1705. január 2-kán a késlekedő Károlyit — már ki tudja, hányad ízben — a mihamarabbi feljövételre:

„A mint sokszor kegyelmednek megparancsoltuk: kegyelmed táborunkra való jövetelét éjjel-nappal siettesse, hogy azon ellenség, melly (t. i. a lovas) már falukban oszlott, az sűrű portázás által distraháltatván, fogyattassék.“ Még utóiratban is utánveti, sajátkezüleg:

„Mivel az kegyelmed idegyűvetele felettéb szükséges: kegyelmed evvel ne késsék.“³⁾

Károlyi a fejedelem e parancsolatját jan. 7-kén vette

¹⁾ Kolinovics. V. ö. a Theatr. Europaeumot, 1705. 50. l.

²⁾ Theatr. Europ. az i. h. Kolinovics.

³⁾ Rákóczi ered. levele: Ex castris ad Levam positus, die 2-da Januarij 1705, Károlyihoz. A gr. Károlyi-nemzetség levéltárában.

BOZSÓ
MUSEUM

Debreczenben, ¹⁾ a hol ezredeit a teendő hadi expeditióra szervezteté; de még ezután is elég lassan készülődött.

Szerencsére: Rákóczi, Bercsényi, Bottyán és dandárnokaik annyi tevékenységet fejtének ki a Vág mentén a hadak összegyűjtésében s az ellenségre szüntelen való portyázásokban, hogy Károlyi késedelmessége semmi hátrányt nem okozott. Bottyánnak merész átcsapása a Vágon, sokkal erősebbnek képzelte Heisterrel a magyarokat, mint a minők valójában még ekkor is valának; úgy, hogy a Vágvonál áttörésére Heister többé nem is gondolt, s csak védőleg folytatá a harczot. E körülmény méginkább felbátorítá a fürge kurucz lovasságot: mely, a Vágnak kemény általfagyását is hasznára fordítva, hol Ocskay, hol Ebeczky vezérlete alatt nagyobb, hol egyes ezredesekkel kisebb csapatokban, naponként általjárá, éjjelnappal ott csiripelt a németek nyakán, s Austria, Morva széleit felbarangolá. A nép mindenütt az ő részökön állott: élelmi szerekekkel táplálta, hírekkel ellátta, — Heister csapatai elől ellenben hegycibe vonta magát, levagdalt fákkal eltorlaszolván szoros útait.

A dolgok ily gyors jobbra fordultával, Rákóczi, hogy az eseményeket közelebbről intézhesse: Léváról a kis-tapolcsányi kastélyba tette át főhadiszállását, a hol őt már 1705. jan. 12-kén találjuk, s itt tartózkodott a gyalogsággal egész február közepéig. ²⁾

¹⁾ „Redditae in Debreczin die 7. Jan. 1705.“ Károlyi Sándor kezeirása a fentebbi levél külsején.

²⁾ Rákóczinak „Ex castello Kis-Tapolcsány“ datált eredeti kiadványait 1705. január 12, 13, 14, 17-ik s febr. első és 12-ik napjairól találunk a kamarai levéltárban, s ezek között nevezetesen egy jan. 14-ikét, melyben a fejedelem Deák Ferencz: Rákos János és Gyulai György s Illosvay: Tót János nevű katonáinak, a nagy-szombati harczon fegyverestül, készségestül odaveszett lovaikért illő kárpótlást rendel. Ugyan Kis-Tapolcsányt vette gr. Pekry Lőrincz válaszát, ennek küüllővári táborából, 1705. jan. 17-kéről, a nagy-szombati harcz hírének Erdélyben tett hatása felől. „Az mi az Nagyságod

Heister a kuruczok sűrű átcsapásait többé nem bírván akadályoztatni s Austria és Morva végeit fődözni, folyton-folyvást sürgeté a segítséget Bécsben;¹⁾ s miután ez nem érkezett: szükségesnek látta, január 16-kán, armadájával, úgy a kuruczok mint az éhség által szoríttatva²⁾ Nagy-Szombatból és környékéről visszavonulni. Maga Bazinban, a fehérhegy-aljai három város középsőjében üté fel főhadiszállását, s hadát e városon kívül még Modorban, Szent-Györgyben helyezé el,³⁾ mindenütt falak közzé, hogy a

Sentéről 27. X-bris A. 1704. emanált levelében irt Nagyságod hadának szerencsétlenségét illeti, — írja Pekry — már annakelőtte esett volt értésemre, hogy nem annyi mértékben volt, az mint itt Rabutin hirdeti; mely ha úgy lőtt volna: magam is megiedtem volna rajta. Ugy hallom, de bizonyos nem vagyok benne, hogy Bethlen László hozta volna azt az hirt Szebenben, ezelőtt negyed nappal, Havasalföldén által. Úgy áltatta el az embereket Rabutin Szebenben, azt hirdette, hogy Ngodat is elfogták, az Vaskapun 40,000 német jó bé Erdélyben; de én azt gondolom: azok az németek még nincsenek készen! Erre nézve tegnap 9 órától fogva egész estvéig mind Szebenben, mind Medgyesen rendkívül való örömet lőtetett. Én, tudván már az dolgokat, mindenfelé in sui veritate communicáltam, és az emberek elméjét az igaz ügynek folytatására dispoáltam. Alkalmasint is tudják már minden rendek Rabutinnak az hazug hírek költésére való tökéletlenségét. — Itt jól vadnak a dolgok, a had feles; Szeben és Medgyes alá folyvást portáztatok; csak hozná már be az Isten Forgács uramot: hadd pihenhetnék 3—4 hetet, mert sebes is vagyok.“ Szeben alatt lőtték meg karját. (Ered. lev. a kam. ltárban.)

¹⁾ „Tandis que les Troupes Imperiales s'assembloient et s'affaioient tous les jours, parce qu'elles étoient serrés de toutes parts par les ennemis, et n'osoient beaucoup s'écarter du Camp; les Armées des Mécontens se rendoient tous les jours plus complètes et plus fortes, et favorisées qu'elles étoient de tout le plat pais et de tous les Hongrois, rien ne manquoit à leur subsistance; et c'est ce qui obligeoit tous les jours Heister à crier au secours et à demander des nouvelles Troupes et des provisions qui pussent le mettre en état de faire la Campagne.“ Hist. du Prince Ragotzi, 157—158 l. (1707. kiad.)

²⁾ L. a fűntebbi jegyzetet, s v. ő. Kolinoviccsal, a Theatr. Europ. és az alább közlendő bécsi levelekkel.

³⁾ L. az előbbi jegyzetben említett leveleket, s Bél Mátyás: Not. Hung. Nov. II. 105 és 121 l. Továbbá Kolinovics, az i. h. és Theatr. Europ. 1705. 50. l. „Der General Heister . . . konnte gegen die Malcontenten, die nur mit gar kleinen Häuffchen herumschwärmten, nichts sonderliches ausrichten; ja, er musste sich gar zurücke nach St. Georgen machen. Die Malcon-

serény kurucz lovasság örökös nyugtalanításaitól menten maradhasson. A rettenetesen kiélt Nagy-Szombatban ¹⁾ mind-
azáltal őrséget hagyott.

A császáriak e visszavonulása nem folyhatott le békén; az éjjelnappal körülöttük lévő kuruczság észrevette, hogy szedik a sátorfát: hirt adott tábornokainak, — kik is azonnal megtették az intézkedéseket, nagyobb csapatok reájok küldésére. Bercsényi, kit jan. 13-kán Újvárbán találunk, ²⁾ 15-kén kimene Bottyán táborába, a Mocsonok mellett levő Czabajhoz, holott a hadakat másnap még hajnal előtt kirendelvén: Eszterházy Antalt egy részökkel a Vág mellé, Vecséhez indítá, s portákat küldött a Pozsony felé takarodó német háborgatására; a többinek jó paripássát kiválogatván, elrendelé, hogy a most is odajáró, fáradhatlan Ebeczky vezérlete alatt ezek is induljanak 17-kén haj-

tenten gingen also über die Waag, und fielen weiter in die Grosse-Schütt ein, mittelst einen Communications-Brücken. Si streiften wiederum weit und breit, ja bis in die kayserl. Seits aufgeworfene Linien (a bécsi sánczok), welches der Heister, wägen seiner Schwäche, so geschehen lassen musste, der das Quartier zu Pösingen (Bazin), seine Völker aber in die Quartiere nach Tyrnau, Modern, St.-Georgen u. s. w. verlegt hatte.“

¹⁾ E város annyira tömve volt Heister gyalogságával, hogy még az egyházi épületekben, kolostorokban is nagyszámú had tanyázott; sok nagyobb házra 100–100 német is juta. S e féktelen dorbézoló hadat mind a városiaknak kelle tartaniok, úgy hogy 1704. dec. 26-tól 1705. jan. 16-áig, azon eledeleken kívül, melyeket a katonák a polgárok kezeiből erővel kiragadozának, megemésztettek 80 ezer köből (160,000 pozsonyi mérő) lisztet, 30 ezer mázsa húst, s megittak tizenegyezer akó bort, — maga Heister is fölötte csudálkozván, hogy telhetett ki ennyi victuale magából azon egyetlen, sem nem nagy, sem nem gazdag városból. (Kazy: Hist. Univ. Tyrn. 170. l. V. ö. Bél: Not. Hung. Nov. II. 68. l. a hol az is megíratik, hogy Heister ez iszonyú zsarolása miatt vagy 200 polgár lett koldussá, s házaik elpusztultak. A kiélésen kívül a féktelen had még rombolt és ragadozott is, mint Kolinovics írja s Kazy is említi. — Nagy-Szombat szomorú sorsát Modor városa is osztá, a hová mindgyárt új évelő napjaiban rendelé Heister a Szombatba már be nem férő De Vent hat gyalog seregét; minden házhoz jutott 15–20 ember, a kik szintoly dorbézolást miveltek, mint a Nagy-Szombatban lévők, megemésztvén mindennap 30 mázsa húst, 7000 font kenyeret stb. (Bél: Not. Hung. Nov. II. 105. l. Kolinovics: Rer. Ung. 391. l. 232–233. l.)

²⁾ Saját levelének kelte szerint. (R.-A.-E.-Itár.)

nalban a visszahuzódó ellenség üldözésére. Addig másfelől Ocskay László brigádja Morvában nevezetes csapásokat s pusztításokat tőn.¹⁾ A hadak fáradtabb lovú és fegyvertelenebb részével Antal úr volt táborban maradandó; Bercsényi Kis-Tapolcsányba rándult a fejedelemhez, tanácskozásra, — Bottyán Esztergom alá, e várat s várost ostromzárlattal körülvenni.

Bercsényi Czabajról jan. 16-káról többek között így ír Rákóczinak:

„Kirendeltem hajnal előtt már az hadakat, csak most estve szállottam le lovamról. — Az német elment, Pozson felé takarodik. Antalt az Vág mellé küldtem az hadakkal. Bottyán itt van. Magam ezennel indulok Nagyságod udvarlására, — ha az hód fölköltéig más hirem nem gyün, kit nem reménlek. — Az egész táborunk paripássát kiválogatván: megy holnap is az nyomára Ebeczki; az maródiával tenebit famam Antonius.“²⁾

A kuruczok, könnyű lovasságuk e szüntelen fel s alá száguldoztatásával, az ily harcsmódhoz nem értő nehéz német lovasságot a kemény téli időben teljesen kifárasztották, tönkre tették: apró csapataikkal únos-untalan háborgatván, s magok után hurezolván nagy tömegeket, kik elől gyors lovaikon könnyen iramodtak tova, hogy másutt megint rájok forduljanak, vagy a visszatérőket ismét más, lesben álló aprós portájok üsse meg. Ezen módon napról napra rontották, fogyasztották, úgy hogy a császári lovasság Nagy-Szombat körül már meg nem maradhatott,³⁾ —

¹⁾ L. az alábbi leveleket s v. ö. a Theatr. Europ. 1705. 50—51. l.

²⁾ Ered. levél a R.-A.-E. levéltárban.

³⁾ Kolinovics, az i. h. V. ö. Theatr. Europ. 1705. 50—51. l. „Die Malcontenten streiften bey anhaltendem Froste desto frischer herum, und thaten sonderlich in Mährischen Gräntzen gar manchen Schaden, machten auch viel hin und her marchirens, das der Heister ein gleiches thun und seine desto mehr

mely városban a cs. gyalog hadakat viszont járványos betegség pusztította,¹⁾ hozzájárulván még a nyomorúság is: mert eleintén mindent fölfaltak, mígnem a gabona a városban elfogyott, — beszállítani pedig a körülszáguldozó kuruczok miatt semmit sem lehetett²⁾ s nem is igen lett volna honnan, mivel a faluk népe mindent az erdőkre takarít vala.

A mint Heister Nagy-Szombatbúl hátrább szállott: a kuruczok Trencsényvárat ismét szorosán körültáborlották, sőt Lipótvárat is megint sűrűbben kezdék környékezni. Így muladoztak el csakhamar egymásután a nagy-szombati harc nagy áron szerzett csekély vívmányai.

A császári hadsereg visszavonulása a bécsi udvart igen lehangolá; újabb segélyt Heisternek nem lévén honnan küldeni, ismét a régi álnok mesterséghez folyamodtak: békealkudozások által időt nyerni új hadak fölkészítésére, s alkalmat némely ellenpárti főbb magyaroknak színes ígéretekkel netalán lehető elcsábítására, megvesztegetésére. Mi módon kezdehessenek meg a mult ősszel fölbomlott értekezletek? már jan. 24-kén javában tanakodtak gr. Harrach cs. főudvarmester elnöklete alatt Leopold tanácsosai, s a hg Eszterházy Pál nádorral Bécsben, Pozsonyban szorult labancz-magyar urak.

„Mink itten gróff Harrach főhoffmester uram praesességében (mivel gróff Kaunicz meghalálozott) magyarországi dolgoknak békesség által való megcsendesítésében fáradozunk; mi, ha succedál, és a magyarok accomodálják magokat: jóval jó, ha nem: az egész nemzetet kiirtatja ő Fölsége, még anyja méhében a gyermeknek sem engedtetik meg, attúl tartok; mely veszedelmeknek s utolsó

gebrauchte Trouppen sehr abmatten musste.“ V. ö. Hist. du Prince Ragötzi. 157—158. l. etc.

¹⁾ Bél: Not. Hung. Nov. II. 68 l.

²⁾ U. o.

romlásoknak magok lesznek az malecontentusok okai,” — írja egy magasállású labancz úr, Bécsből, 1705. január 24-kéről, hasonló correspondensének. De e mérges fenyegetődzéseket nagyon halványan illusztrálják a levél többi bádgyadt hírei:

„Recenter az ő Fölsége hada Bazin tájára vette magát, az királyi városokra, s talám maga is generál Heister uram Bazinban leszen. Okát bizonyossan nem tudjuk; némelyek azt vélik, hogy Nagy-Szombat táján elfogyott az élés, és azért kellett Bazin felé retirálni magát az armádának; némelyek meg azt beszélik, hogy az kuruczság recolligálta magát és sokan általjöttek a Vágon s kivált Nagy-Csalóközben megszaaporodtak. (Balogh István, Somody Ferencz, Nyárády András.) Méltóságos bán uram (Pálffy János) ma ment Pozsonba, s egyuttal Vöröskőbe igyekezett menni, ha bátorságos leszen, bizonyos állapotok elhozására. — Andrassy Péter uram levelét ma vettem; de 20. praesentis Hradistyról (Morvában) írja, hogy Trencsény újabbán bloquadáltatik, és midőn minap onnat Dubniczky és Szuhányi uraimék ide indúltak volna Bécsbe, ökrökkel együtt, kijött egynéhány mészáros és vett húsz darab szarvasmarhát, borjukat s egyéb állatot, az várbeliek számára. Kikre reá ütvén a kuruczok in reditu: mind elnyerték, s az mellettök levő késérő németekben is kettőt levágtak s anuyit elfogtak. Minthogy penig az morvai németek Holics tájára kicsaptak s ott károkat tettek: azért a kuruczok is Morvába becsapván, Bistriczka nevű alkalmas nagy falut egészen kiraboltak, s kirabolván felgyújtottak.

Azomban az ellenség Vágon innen való földre, magába is Csalóközbe újonnan benyargalt, honnét az Dunán való általjövetelen igyekezni mondatik, melyet könnyen véghez vihet, ha az hideg, mint elkezdette, keménkedik, és a

jég ez által erősödik; nem kevésbé megoszlattván táborokat, vagyis népeket, az Morva vizéhez közelgetnek, elhajtván már is az ott való végekből vagy határból Lichtenstein herczegnek egynéhány ezer juhait. — Szakmártn bizonyosan megvette Forgács Simon, az eperjesi gvarnisont pedig mind levágták bizonyos okra nézve az kuruczok, már közel az mi armádánkhoz. Várad is éppen agonizálni mondatik. Generál Heister uram várja az succursust.“¹⁾

Más bécsi levélből, ugyanezen nappól:

„Nagy-Szombatnál lett szerencsés diadalom után generál Heister uram által szándékozott ugyan az Vágon, gondolván: mindenütt netalántán magával született szerencséinek effectusát tapasztalni fogja; — mindazonáltal még eddig nem succedált, talán csak azon okból is, hogy az időnek kemény volta ő Főlsége népét megnyomorgatván, campírozni nem engedte; vagy pedig mindenféle élésnek szűki — mivel nem irok: ellenség potentiája, a ki újabban erősen általjött az Vágon, visszatolta volna — hegyaljai városokba: Modorba tudnia illik, Bazinba és Szent-Györgybe magát postírolta. — Némelyek azért prioris inchoati tractatus continuationem persvadeálván ő Főlségének: már most azért naponként várjuk ez iránt való ő Főlsége decisióját.“²⁾

Ekkép állottak már a dolgok: midőn január végén Károlyi Sándor, 6000-nyi tiszántúli, szilaj, zabolátlan haddal: de a gyors kurucz lovasság leggyorsabbjaival — elvégre megérkezett.

„E közben megérkezik Károlyi tábornok — írja Rákóczi, memoire-jaiban --- körülbelől 6000 lovasból álló hadtestével. Intézkedéseim szerint még a csata előtt kellett

¹⁾ Ered. lev. a pozsonyi ev. lyceum gyűjteményében.

²⁾ U. o.

volna megérkeznie. Noha okokkal mentegette elkésését: meg valék győződve, hogy annak valódi oka tanácsadóinak (a Károlyi körül levő, — Thököly-féle portyázó ezredeknek) azon elve volt, hogy a némettel nem szabad soha rendes ütközetbe ereszkedni. Károlyi e hadteste tiszántúli legénységből állott, kik jó portyázók és bátrak voltak, de fegyelmetlen fosztogatók.

Ezen erősbülés tökéletesen helyreállítá ügyeimet.“

A fejedelem Tapolcsányról Zsitva-Verebélyre rándult, hova tábornokait hadi tanácsra összehívta. Bercsényi, Károlyi, a két Eszterházy és Bottyán jelen voltak. Elhatározott, hogy Károlyi, mihelyt hada megpihent s a Duna jege engedi: keljen által, és Styriát s Austriát a túlsó félről háborgassa. Előbb azonban Heister rémitésére a Vág körül tegyenek egy fordulást. Egyébiránt mindnyájan támadó és distrahaló harczmódot kövessenek, sűrű portyázások által vervén, fogyasztván mindenütt az ellenséget. A császár örökös tartományaiba Heister háta mögött gyakori beütéseket tegyenek, s ennek lovasságát szünetlen marsok s ellenmarsok által tönkre juttassák.¹⁾

Ezen intézkedések diadalmaskodtaták Rákóczi hadait, s a császár armadáját végső romlásba dönték.

Az actiót Bercsényi kezdte meg; február 4-kén ugyanis legjobb paripás lovasságát — Kolinovics 16,000-nek

¹⁾ Rákóczi emlékiratai; — Bercsényi levelei Károlyihoz. („Rákóczi Tár“ II. k.) V. ö. Hist. du Prince Ragotzi 158—59. l. „Le Prince Ragotzi se voyant plus fort que le General Heister: prit un dessein, qui fut de l'affamer et de la rendre inquiet par une infinité de marches et de contre-marches; il donna pour cet effet les ordres à Bercsini, à Caroli et à Otskai, ses Generaux, de faire des courses precipitées. Il executerent fort ponctuellement des ordres si sages, et tout à la fois l'un en Stirie, l'autre en Autriche et l'autre en Moravie firent des courses nombreuses. En sorte, qu' Heister ne sachant ausquelles il pouvoit mettre obstacle, au croiant leur union à point nommé: se tenoit clos dans son Camp et pressoit l'Empereur de lui envoyer des forces capables de resister à celles des Mécontents, contre lesquels il n'osoit pas se mettre en campagne.“ etc.

mondja, de a mi kétségkívül nagyított szám — Ebeczky és Balogh István alatt Magyar-Ovárnál átköltöztetvén a Duna jegén: e folyam és a Lajta közt beküldé Austriába. Ezek másnap, 5-én reggel már Bécs alatt száguldoztak, mint azt Eugen hercege, ki Heister nagyszájú kérdéseire fejét rázta, csakhamar a nagy-szombati harc után megjósolá; a rémült nép mindenfelől futott előttök. Schwechatot, Fischamentet — ezt három órai védelem után — megvették, amott öt, itt hét házat fölégetvén; a két Neusiedelt, Enzersdorfot, Schwandorfot — hol a védelemben többeket elejtettek — Vreneherberget, felső Geislinget, Rauchwaldot, Rosenberget — szóval összesen 27 helységet benyargaltak, feldúltak, elhamvasztottak, és nagyszámú foglyot ejtve, több ezer lovat, marhát elhajtvá, mindenféle prédával megrakodva, úgy, hogy a kár, maga Leopold császár szavai szerint, félmillióra becsültetett, este Német-Újhely felé meg, visszatértek.¹⁾ — Bécsben ugyanekkor népzavar-gás tört ki, melyet csak a lázongó tömeg szétszórásával s coryphaeusaik elfogatásával lehetett elnyomni. Az utóbbiakat Leopold ki akarja vala végeztetni, a minthogy a főizgatót fel is akasztatá, a többi számára azonban Savoyai Eugen kegyelmet eszközölt. Amannak bitófájára valaki, mindgyárt az executió után, — franczia placátot függesztett: Lipót császár nyakát szánván benne a kivégzett akasztófájára. Azonban ez újabb merényletevő is .

¹⁾ Kolinovics: Rer. Ung. Libri. (391.) I. 241—242 l. Kolinovics 23, de az egykorú Gianini 27 helységet említ, 1705 febr. 7-kén Bécsből kelt követ-jelentésében irván: „In fatti Giovedì (febr. 5-ke) scorso, su la Profezia di Principe Eugenio, ecco li Ribelli in più milla quasi sotto le porte die Vienna, a commetere depredazioni, et incendi, tra quali l'Imperator stessone conto hieri mattina all Marschese Obizzi, di venti sette Villaggi inceneriti, e sino di Schwechat, in parte mezza Lega distante da Ebersdorff; danno, che calcolasi di circa un mezzo milione, commesso in meno di due giorni.“

kitudatván, börtönre vettetett, szörnyű büntetését elveendő. ¹⁾)

Alig dülá föl Bécs környékét Beresényi száguldó hada: Leopold tanácsosai már kitalálták a módot, — miként kelljen megkezdeni a békealkudozásokat. A cs. k. „Oberst-Hoff-Kriegs-Rath“ február 11-én fölhivta Széchenyi Pál kalocsai érseket, tavaly is egyik fő békebiztost: újítaná meg a kuruczokkal az értekezleteket; martius 1-jén pedig lord Stepney ²⁾) és Hamel-Bruyninx, angliai és holland békeközbenjárók, már előterjesztették Rákóczinak a császár színes ajánlatait.

Rákóczi nem volt idegen az alkudozások újonnan fölvételétől: de titkos czélzatukat általlátván, — fegyverszünetre azért nem lépett, sőt a háború teljes erővel folytatására mindent megtőn. A békebiztosok azért ülészhetnek, míg a sereg harczol; s így a bécsi udvar tulajdonképi czélját el nem érte.

Lássuk a harcz további folyamát.

A trencsényi ostromzárlatot az öreg b. Petrőczy István vezényeli vala; ki is febr. 7-kén Verebélyről a fejedelemtől parancsot és Beresényitől hadi utasítást kapott: üssön bé a vlarai szoroson Morvába. Petrőczy alatt némi lovas hadon kívül, a Trencsény alatti Turnánál, Trencsény, Turóc, Árva és Liptó fölkel nemessége s némi gyalogság állott, melyet a vár alatt volt hagyandó. Ocskay László a maga dandárával már Szénásfalu (Szenicze) táján, Szakolcza közelében, foglalt fenyegető állást Morva irányában, folytonos összeköttetésben Petrőczyékkel, s közös vigyá-

¹⁾ Kolinovics, az i. h.

²⁾ Ez már febr. 22-kén kijelenté bizalmasan Gianíni grófnak, hogy az angol kormány ismét közben fog járni a békesség dolgában a magyaroknál, kiknek a császárral kibékítése, oly fölötte érdekében fekszik. (L. Gianíni 1705. febr. 28-ki követjelentését.)

zásban a lipótvári, nagy-szombati, modori stb. németekre. Petrőczy rögtön megtévé a készületre való intézkedéseket, egyszersmind hadai állapotáról és hireiről így tudósítja — In Thurna, 8. Febr. Ao. 1705 — a fejedelmet:

„Mihelyest tegnapi napon hadi bíró Beniczky Gábor uram által vettem kegyelmes parancsolatját Fejedelemségednek, úgy főgenerális Bercsényi Miklós uram orderét s bővebben, szóval való üzenetét: azonnal némes vármegye-tiszt uraimékat magamhoz szólítottam, experálván ő kegyelmek által: mennyin lehetnek? Azután fogvást n. Liptó, Thuróc és Árva vármegyebéliek nem szaporodtak, n. Threncsén vármegye pedig (morvai és sziléziai) passusokon való distrahált néppel menti magát. Kihez való képest újobban irtam: az elmaradott katonaság sietve mellém jűjjen. Azoknak elérkezése előtt nem látom, vlarai passuson bécsapást alkalmatossan tehessek: mert jűtt is olyan bizonyos kémem, hogy az morvaiak Szvetló táján gyülekeznének; úgy Verbó tájáról is írják az portázóim, hogy Nagy-Szombatban lévő némettség erre felé, és netalántán Threncsén felé, szándékoznék. Hogy azért e táján is készületlenül és gyenge erővel ne találja itt lévő bloquádát: alázatossan elvárom további kegyelmes parancsolatját Fejedelemségednek. Járul ehhez kiváltképpen idevaló tiszt uraimék opiniója, hogy ha számossabban lehetnénk: vagy az hrozenkói (morvai) passus táján lévőeknek felteretéséhez fognánk hozzá, — praevis megegyezvén Szenicze táján Ocskay kapitány urammal, — avvagy másfelé, conjunctis viribus, Morvába való bécsapást tennénk. Mindazonáltal itt is szükséges jó bloquádának helybenhagyása: casu quo a Threncsényben szorúlt praesidiarius, városbéli fegyveres néppel — a ki in toto majd 600 számra telhetik — ne tegyen kicsapást. Újonnan pro recognitione Morvában béküldek portát, és Feje-

delemségedet de omnibus occurrentijs alázatosan tudósítom; elvárván kegyelmes parancsolatját, a mely szerint kívánok eljárnom mindenekben.“¹⁾

Petrőczy febr. 12-kén egyesülvén Ocskayval: csakugyan betörték Morvába Hrozinkónál, s több helyek közt Hradisch városát meghódoltaták.²⁾

Bercsényit febr. 14 s 15-kén a czabaji táborban találjuk,³⁾ honnan Eszterházy Dánielt Újvárbá, Antalt a hadak egy részével Czetényhez küldötte: míg Károlyit Ebeczky Istvánnal, Géczy Gáborral (Bercsényi karabélyos ezere), Réthey Jánossal, Deák Ferenczcel, s a tiszántúliakból Gencsy Zsigmonddal — vagyis a lovas-ezredek javával — a Vág mellett Sellyénél fogott állást, farkasszemet nézván Heisternek a városokból kijött s most a szelyi mezőn táborzó lovasságával. Febr. 15-kére virradó éjjel a kurucz portyások megütötték nagy lármával a németet, mely, miután Szent-Iványi János is Károlyihoz csatlakozott a palotásokkal: tanácsosbnak véle ismét a hegyaljai városokba s Pozsony ágyúi alá menekülni, Ebeczky és Rétheyék által csipdeztetve.

Bercsényi erre általküldé a jégen Károlyi kipihent hadát a Csallóközbe, majd innét, a seprősi kelónél,⁴⁾ át az öreg Dunán is. Károlyi újra szervezé a fölkelést Dunántúl. A vármegyék mind fegyvert ragadtak és több ezerrel

¹⁾ Eredeti levél, gyűjteményemben.

²⁾ „Les irruptions dans la Moravie étoient si frequentes et si fortes, que la Ville de Hradich fut forcée de se rendre aux Mécontents.“ Hist. du Pr. Ragotzi. 165. l. V. ö. Bercsényi leveleivel a R.-A.-E.-ltárban.

³⁾ L. saját leveleit Károlyihoz. (Rákóczi Tár, II. k. 96—99. l.)

⁴⁾ Itt volt ekkor sánczolatlaltal erősített rendes átjárásuk a kuruczoknak, és nem Karvánál, mely csak később lön átjáró helylyé. Rákóczi emlékezete tévedett, midőn Károlyi ez átköltözését Karvához tévé. Nem is lett volna értelme miért Károlynak Sellyétől és a Csallóközből megint annyira lemenni. V. ö. Wagner: Hist. Leopoldi. II, 763. l. A seprősi sáncz alaprajzát pedig l. Bélnek Pozsony vármegye nagy térképén. Not. Hung. Nov. I. k.

szaporíták Rákóczi hadait, köztük a legjobbakkal, mint Bezerédy Imre, Béri Balogh Ádám, Fodor László ezerei. Károlyi a Lajtánál fogván állást: a tiszántúli szabadlegényekkel szüntelenül gázoltatá Austriát. Majd maga is becsapott, és egész a bécsi külvárosokig barangolt,¹⁾ úgy hogy a Bécs védelmére a múlt évben, a kuruczok ily beütései ellen emelt sánczolatokban — más had hiányában — már a székvárosi helyőrség s a fölfegyverzett polgárság volt kénytelen hetek számra őrködni.²⁾ Ekkép, a bécsi udvarnak a nagy-szombati harc fölött Heister túlzott bulletínjei által igen magasra fokozott öröme, ugyancsak lecsökkent. Saját szemeikkel győződhetek meg Bécs bástyáiról csaknem naponként, — hogy Rákóczi seregei nincsenek szétszórva, sőt diadalmasabbak, mint valaha.

S míg ez így folyt a Duna jobb partján: a tulsó félen is hasonlók történtek. Bercsényi, ki hadtestével a Vág mellett álla: a három városban fekvő Heistert tartotta folyvást éber szemmel, s Pozsonyt fenyegette.³⁾ — Petrőczy tábornok Trencsényvárárt keményen szorongatá, s Leopold és Nagy-Szombat alá sűrűn portyáztatott. — Ocskay László: „Rákóczi villáma“ a Fehérhegyekből minduntalan, beütött Morvába, messzeföldeket fölszáguldvá, s pusztítva, zsákmányolva az egész tartományt,⁴⁾ viszonzásúl Heister

¹⁾ Rákóczi emlékiratai. V. ö. Hist. du Prince Ragotzi, és Wagner: Hist. Leopoldi.

²⁾ „Bien loin donc qu' Heister put finir avec avantage la campagne: il se retrancha en attendant ses renforts qui ne vinrent point, et laissoit les Mécontents porter la terreur jusque dans Vienne, et faire leur courses au deça de la Leitha, jusqu' á la vûe de cette Capitale. En sorte, qu'il ne parossoit pas plutot dans le voisinage, que la Garnison et les Bourgeois étoient commandez pour aller border et defendre les retranchemens, dont les Fauxbourgs étoient environnez, a fin de se garantir des irruptions continuelles du Comte Caroli.“ Hist. du Prince Ragotzi, 159—160. l.

³⁾ U. o.

⁴⁾ U. o.

Nagy-Szombat táján tett dulásaiért. — Bottyán és Eszterházy Antal 9000 emberrel Esztergomot megrohanták. ¹⁾)

Heister nem tudott hová kapni. Február vége felé egyszerre csak fölszedte minden erejét: lovassát, gyalogját, válogatva, s java tüzéségét. Megindult, hogy Trencsényt megsegíti. Másfelől megparancsolá, hogy ugyanekkor a morvai tartomány-kapitány b. Krumbach is, ki több ezer embert gyűjtött össze Szvietlóhoz, s a Trencsénybe szánt élést már készen tartá, — megindulván, vele egyesüljön.

De Bercsényi jól volt értesülve Heisternek minden mozdulatáról, s készületeiből szándokát combinálva: könnyű lovasságával mindenütt megelőzte őt. Ocskayt hirtelen, még Heister érkezése előtt, benyargaltatá Morvába: kinek véletlen robajára a Krumbach mellé gyűlt fölkelő nép — mind szétszaladt. Erre Ocskay visszacsap, s ugyan Heister még most is megelőzve, igazi villámmódra, a Vágon is átszáll, s egyesül Ebeczkyvel. Ilyen volt a kurucz lovasság!

Más felől, a balparton, az úgynevezett „árkok-“nak, Bercsényi is ott termett, a hadak zömével; s ő Beczkónál, a két hős brigadéros Morvánkánál, erős állást fogott.

A Vág-Újhelyhez szállott Heister kétszer indult át a Vágon, Beczkóig, teljes erejével: Bercsényiék mind a kétszer véres fejjel verték vissza. Ott azért semmire sem mehetvén, vert hadával s be nem vihetett élésével szégyenszemre csak hátra-fordult; Bercsényi a két dandárnokkal nyomban üldözteté, egész Nagy-Szombatig, — más felől a gyalogsággal Eszterházy Dánielt, a sentei hidon, oldalt küldé neki. Mire Heister, Nagy-Szombatot végkép föladván, kivitt belőle minden hadat, — s úgy menekült sebesen éjtszaka, Pozsony felé, Prácsának, onnan a vereckyei hidon át a Csallóközbe, hogy megvert, kifá-

¹⁾) Wienerisches Diarium, s Kolinovics, ki csak Bottyánt említi.

radt hadát ott, a vizek oltalma alatt, valamennyire megnyugosztalja. Tábora számos betegjét, sebesültjeit, s az ezen erőtetett hadmenetekben harczképtelenné letteket, beküldötte Pozsonyba. Gyalogságából mintegy hármezeret Modor-, Bazinban és Szent-Györgyben hagyta: többi hadát mind bévivé a Csallóközbe.¹⁾ Történt ez martius elején.

Heister így visszaveretvén: Bercsényi Leopoldvárat megint kemény ostromzárlat alá vetette, Nagy-Szombatba kurucz őrséget küldött, olykor maga is ott ütvén föl ismét főhadiszállását. Szomolány vára Ocskaynak kaput tárt, — csak a hegyaljai három kerített város volt még hátra, de már ezek visszahódításának órája is ütött.

A császári főtábornagy, miután a Csallóközben kipihentette, rendbe szedte megtépett hadát, mart. 17-kén lovasságával szárazon, gyalogjaival hajókon, alá indult Komáromba.²⁾ Próbát akart tenni: tán Dunántúl Károlyi ellen szerencsésebb leend, mint volt a Vágnál Bercsényi ellen.

¹⁾ „Minekutánna kegyelmed általment az Dunán — írja Bercsényi, 1705. apr. 8-kán Károlynak — Heister minden ereit Trencsén felé fordítván: lovasát, gyalogját válogatva, s ágyúját magával vitte. Másfelül Krumpach az föld népivel Morvából, sok ezer híru számmal, az éléssel megindult. Igyekeztek azon, hogy Petrúczit Ocskaival (ezek akkor tértek volt vissza Morvából) megszorítsák az (Fehér-) hegyen túl, s az élést bévigyék. Akkor Ocskait az Morvának, az gyűlevész nép eleiben szalasztám, előtte Heisternek; az ijedtében szélleloszlott, s még előtte Heisternek az Vágon által is gyűtt Ocskai. Heister Ujhelyig penetrált. Morvánkára szállítottam Ocskai mellé Ebeczkít, magam mentem az árkoknak. Kétszer indult által Beczkóig az német: visszanyomtuk kárával, úgy hogy az élést sem vihette bé. Onnan megtérvén, nyomában bocsátám ismét az hegyek mellett (Ocskayékat;) Szombatból kiviven minden hadát — mert Dániel uram ismét az sentei hidon ódalt költözött neki — úgy ment egy éjjel: az eleje Prácsát érte, bévonyódott az Csallóközben Heister, Modorban 500 (1100), Bazinban 900, és Szent-Györgyben 700 gyalog németet hagyván, egyéb hullotakon kívül, az betegessét Pozsonban, s az többit bévitte Csallóközben.“ (Rákóczi Tár, II. k. 103. l.) V. ö. Theatr. Europ. 1705. 51. l. „Bey Trentschin fand sich auch ein Schwarm, der nicht weichen wollte, obgleich der Heister mit der Cavallerie aus der Gegend Pressburg aufbrach, sie zu schrecken; er musste sich vielmehr selbstn wiederum zurückziehen.“

²⁾ Theatr. Europ. 1705. 51. l. V. ö. Bercsényi imént idézett levelével, tovább.

Azért, a Csallóköz oltalmára Viard és Ransan tábornokokat, 24 század lovassal s két ezred gyaloggal hátrahagyván:¹⁾ többi hadával Komáromnál általuköltözött s a Rábaközbe nyomult, hogy Károlyit Austria széleiről elvonja. Ennek tatármódra száguldó gyors hada mindenütt meghurczolá Heistert, s hátán vitte — le egész a Balaton somogyi partjáig.

Míg Heister a tiszai szabadlegényekkel Dunántúl kergetődznek: távollétének e jó alkalmát Bercsényi rendkívül ügyesen fölhasználá.²⁾ Hirtelen összerendelt minden gyalogságot, még a helyőrségekből is, elláttatta több száz ostromlétrával, Újvárból bombavető mozsarakat s nagyobb ágyúkat vitetett ki: s azzal „semmi üdőt nem mulatván,” ráküldé őket Eszterházy Dániel tábornokkal a hegyaljai városokra, melyekben, mint tudjuk, a császári gyalogság java része feküdt. Másfelől Karvánál lovas portát bocsáta által a Dunán, Heister oldalába: oly hirrel, hogy maga is utánok költözik a fő-hadtesttel. De ez csak csel volt; mert lovassága nagy részét azalatt Gútánál beküldé a Csallóközbe: mely is Viardot és Ransant azonnal megszaszaltá. Ezek Gútornak, Samarjának futottak, majd ki a Csallóközből, a vereknyei hidat üldözőik elől fölszedve, s úgy Pozsony ágyúi alá menekültek.³⁾

Ezalatt Eszterházy mart. 29-kén⁴⁾ Modor, Bazin, majd Szent-György alatt termett, s körülfogatta mind a három várost, hátról Ocskay által fődöztetve, kit Bercsényi

¹⁾ Bercsényi idézett levele.

²⁾ Rákóczi emlékiratai.

³⁾ „Másfelül az Csallóköznek is neki küldtem; onnan Gútornak, Samarjának vette magát az német, felszaggatta s odahadta az vereknyei hidat, Viarsz és Ransan nevő generális 24 compánia lovassal és két regiment gyaloggal lévén Csallóközben.” Bercsényi levele Károlyihoz. (Rákóczi Tár, II. 104. l.)

⁴⁾ Bél Mátyásnál (Not. Hung. Nov. II. 105.) a XIX. sajtóhiba lesz XXIX. — helyett, mert Modor capitulatioja mart. 31-kén kelt (eredetije a budai kam. ltárban) tudjuk pedig, hogy ostroma csak két napig tartott.

ismét belődített Morvába, az ellenség nagyobb distractiójára.¹⁾ Dániel úr sohasem viselte magát oly kitünően, mint ekkor. Bár Viard Pozsonyból megkísérlé a városok fölmentését,²⁾ kísérlete mitsem használt. A kurucz gyalogság nem tágtott. Miután a városokat, s névszerint Modrot előbb, föl-kértevén: a benne lévők meg nem adták, bár az alkudozásokkal félnapot húztak ki — hihető, csak, hogy időt nyerjenek — a kuruczok is, látva nyakasságukat: felgyújtották először a majorokat, majd a külvárosokat, — végre magába a városba is tüzet vetettek. Az elemek is kedvezének az ostromlóknak; az erős szél vadul ragadta szét az üszköket, — csakhamar az egész város lángban állott. Másnap az őrség, tüztől, füsttől már tovább meg nem maradhatván: letette fegyverét s capitulált; az egész csapatoknak, úgy mint Haislinger hét s Kirchbaum négy századának³⁾ fegyver nélkül szabad elvonulás adatott, — de nem Pozsonyba, hanem a Fehérhegyeken át, Morvába. — Hasonló sors éré ugyanekkor Bazint is, melyben, a nyavalyássán kívül, 900 német gyalog vala; s mivel ezekkel együtt a városi fegyveres polgárság is részt vón a szintén csak kevés ideig folytathatott védelemben: a győztes kuruczok az egész várost fölégették.⁴⁾ Az őrségnek Dániel úr itt is hasonló föltételt engedett. — Szent-György sem jára különben — csak hogy egy nappal később, április 1-jén. Miután a parancsnok e várost sem akará megadni: Dániel úr bevettetett vagy negyven bombát, melyektől a bazini utca meggyulladt. Most a polgárok a tűz elfojtására fordíták minden erejüket, az őrség pedig az ostromlétrás gyalogság láttára bátorságát veszté, s capitulált. Ők

¹⁾ Rákóczi Tár II. k. 106. l.

²⁾ Bercsényi főntebbi levele.

³⁾ Bél, az i. h.

⁴⁾ U. o.

is letették fegyvereiket; betegesse Pozsonyba, a java pedig, úgymint 700, Morvába bocsáttatott.¹⁾

Ekkép foglalták vissza a kuruczok hirtelenül a három várost, nagy nyereséggel: mert a háromban körülbelül 3000 darab jó fegyvert kaptak, a mi gyalogságuk fölszerelésére igen előnyös volt; azonfölül Rákóczihoz, diadaluk jeléül, huszonegy császári zászlót s vagy negyven rézdobot küldhettek, és a mi több: az ellenség erejét majd 3000 jó gyaloggal gyöngítették. Mert a városokból kibocsátott német őrség mind elveszett. Ők csak a kurucz hadakkal capituláltak: a Fehérhegység lakóival nem. Ezeket kifelék a számításból, s fatumukat ki nem kerülhették. A mint ugyanis ama hegyek szorosain, a morva végek felé igyekezve, átvonultak volna: a hegyi tótság készen várta, kaszákkal, vasvillákkal, cséphadarókkal, s fejeikre görgett sziklákkal. Egy sem látta közülök a Morvát; mind agyonverték őket.²⁾ S így, végzetes sorsuk elől, melyet Heister, általjövetelekor, a Fehérhegyek zömének elkerülésével távoztatott volt, — visszamenetelőkben csakugyan nem menekülhetének.

Így történvén a dolgok: a nagy-szombati ütközetnek többé semmi reliquiája nem maradt, s Heister büszke, diadalmas armádájának is csak — romja. A három város szerencsés megvétele után Bercsényi már Pozsony bombázatására tesz vala készülleteket,³⁾ s Komáromot fenyegette,⁴⁾

¹⁾ Bél, az i. h.

²⁾ „Azalatt Dániel úr is serénkedett, annyira, hogy tüzet vetvén az városoknak, egymásután: mind az három város németje egy-egy páczával, üres kézzel bocsáttatott ki, — kiket az hegyekben az tótság készen várt: abban egy sem ment el becsülettel, mind oda van. Huszonegy zászlót, majd negyven dob és sok szép fegyvert adtak kézhez.“ B e r c s é n y i, idézett levelében.

³⁾ L. idézett levelét, s v. ö. a Theatr. Europ. 1705. 51. l.: „... ja Pressburg selbst mit einem Anfall bedroht wurde.“

⁴⁾ L. saját levelét a Rákóczi Tárbán, II. k. 105. l. továbbá Hist. du Prince Ragotzi 164—165 l.

hogy Heistert Károlyiról eltérítse. De mind erre már szükség nem vala.

Heister ugyanis egyszerre kapván a rémhireket: hogy a három várost ostromolják, a Csallóközből űzik a németet, és Bercsényi költözik Karvánál, — azonnal megfordult, s hadaival lóhalálában, éjjel-nappal jött a Bakonyon, Vértesen keresztül, úgy hogy ápril 2-kán délre Komáromba érkezett. De hiába volt minden sietése: már akkorra megesett a vásár. Az utolsó város, Szent-György, 1-jén tart kaput.

Komáromnál Heistert még az a csapás érte, hogy midőn e sebes menetekben megfáradt lovasságát a vár átellenében, Szőnyön pihentetné: éjtszaka — Bercsényi portyázói, vagy a falusi lakosság? — rágyújtá táborát; hirtelenül oly tűzvész támadt a nagy szélben: „több megégett kétszáz németjénél, nyeretlen lova négyszáznál is több futkosott.“ ¹⁾

Mind e szerencsés események által a császár ügyei Magyarországon kétségbeesett állapotra jutának, Rákóczi és a magyar szabadságért harczolók csillaga ellenben ekkor tündöklött úgyszólván tetőpontján. Úgy, hogy méltán írhatta memoire-jaiban ezen napokról a fejedelem:

„Ekként ama győzelmes hadsereg (Heisteré) a tél folytán elannyira tönkre tétetett, hogy a németek, a dán segélycsapatok érkezése nélkül, nem lettek volna képesek folytatni a hadjáratot.“ ²⁾

De ezen új hadtestet — mely a császár által, megfogyott armádája kiegészítésére, a dán királytól zsoldba fogdatott — Heister már nem vezényelheté. Komárom-

¹⁾ Bercsényi sokszor idézett levelében.

²⁾ „Ensorte, que cette Armée victorieuse fut si bien défaite pendant l'Hiver, que sans les Troupes auxiliaires de Dannemarc, les Allemands n'auroient rien pu entreprendre cette Campagne.“ V. k. 201—202 l.

ból a boldogtalan hadvezér személyesen fölment Bécsbe, hogy szerencsétlenségeit mentegesse, s új, tetemes haderő küldését sürgesse: különben lehetetlen ellentállni.¹⁾ De nemhogy új sereget bíztak volna reá,— sőt régi hadainak romját is elvevék kezéről. Heister az elveszett armádáért felelősségre vonatván, kiesett a császár kegyéből s egyszersmind a főparancsnokságból. A magyarországi cs. hadak élére Herbeville marechal állíttatott.

¹⁾ Theatr. Europ. 1705. 51. l.

TOLDALÉK.

A győrvári harc.

(1706 november 6. és 7.)

Ha a régi magyarok hadviselési szellemében főleg portyázati harczmódot követő kuruczok hadjáratait vizsgálván, ezek egészebe ható eredményeitől eltekintünk, s csak a közben-közben előfordult nagyobb ütközeteket vesszük figyelembe: kétségtelenül el kell ismernünk, hogy győzelmek közül, akár az ellenség elesteinek számára, akár a kuruczság diadalának dicsőségére nézve, — a Bercsényi vezérlette szomolányi ütközetben (Ritschan fölveretésén) kívül, — egy sem mulja fölül az ifjú Heister fölveretését, vagyis a győrvári harcot.

S mégis, alig van történetünkben jelentékenyebb hadi tény, melynek folyamatáról kevesebbet tudnánk, mint éppen ez a fényes győzelem, mely a magyar fegyvereknek mindenkoron becsületére válik. Elamnyira, hogy ez ütközetnek még nevét, napját, s helyét sem tudá eddigelé szabatosan meghatározni a történelem, — valamint azt sem: melyik tábornok vezérkedett ott, magyar részről?

E historiai homálynak kettős oka van; a főként Rákóczi emlékirataiból merítő magyar történetírók e tekintetben gazdag kútfőre nem találtak, — mivelhogy a feje-

delem, valamint a dunántúli eseményeket egyáltalában, úgy Heister fölveretését is csak rövideden, eredményében, és nem részleteiben említi, — mint a hol ő személyesen nem lévén jelen, a lelkébe ennél fogva mélyebben be nem nyomódott részletekre később, emlékiratai szerkesztésekor, többé nem emlékezett; levéltára pedig, tudvalevőleg, sem Francia-, sem Törökországban nem állott rendelkezésére. Végre, a kik ez ütközetet vitták, ekkor már részint nem éltek, részint nem valának a bujdosó fejedelem oldalánál.

A mi a homály második okát illeti: az a császárpárti történészek részrehajlásában keresendő. Ezek, régiebbek úgy, mint újabbak, átválván a kemény vereséget, — nem örömet időznek ennél hosszasabban; s azért, mivel egészben, súlyjánál fogva, nem mellőzhetik: csak átsurranni igyekeznek rajta, hogy tartósabb nyomot ne hagyjon; minél fogva, a részletezéstől tartózkodva, csak a nem palástolható keserű eredményt lajstromozzák. Így Wagner,¹⁾ így Arneth.²⁾

A jó Kolinovics ugyan segíteni kívánt a dolgon, s Dunántúl jártában gondosan tudakozódott az akkor még élt régi kuruczoktól; de részint helytelen, részint egymástól eltérő adatokat kapott, mint a hogy ez szóbeszédeknel szokott lenni. Így például, az öregek akkormár csak egykori híres tábornokaikra: Bottyánra és Forgácsra emlékezve, s a Dunántúl csak kevés ideig szerepelt Andrássyokról megfélekezve, a győrvári ütközetet is ki Bottyán, ki Forgács odaérkezte által mondá eldöntöttnek. Kolinovics, ingadozó kutfői nyomán maga is tétovázván, egyik munkájában Bottyánt, másikon Forgácsot szerepelteti. Ugyan ő, Heister tábornok elfogását magának Bezerédy Imrének tulaj-

¹⁾ Historia Josephi Caesaris. I. 137. l.

²⁾ Leben des Grafen Guido v. Stahremberg. 421. l.

donítja¹⁾, valószínűleg ennek fiaitól értesülve, kikkel Gyula-Keszin találkozott. Beh bizonyul pedig az alább közlendő adatokból, hogy Heistert nem Bezerédy fogta el.

Így tehát, bár a győrvári harcra nézve Kolinovics új részleteket ad: e részletek zavartak és tévesek lévén, nem használt, sőt ártott velők a történelemnek, mert szálaikat összebonyolítja. Mi is, mint különben teljes hitelfű és e tekintetben legtűzetesebb kűtfűű szolgáló krónikás után, „Bottyán Tábornok Életé“-ben, utána indulva és reá hivatkozva, irtuk le a győrvári diadalt, — csak most, miután az eredeti csatajelentések kezűnkbe kerültek, tudhatván meg, hogy Kolinovics tévedett.

Szivesen adózunk tehát a történeti hűségnek és igazságnak, midűn Kolinovicsot helyreigazítva, napfényre hozzuk a győrvári ütközetet egész valójában leíró elsőrendű forrásokat, különösen örvendvén, hogy nekűnk jutott a szerencse ezeket a levéltárak porlepte csomagaiból kiragadni, s egy, a historia által e diadal érdemét illetűleg teljesen mellűzűtt egyűnnak: báró Andrásy István tábornoknak igazságot szolgáltatni.

Tettűk ezt már — a mennyire Eszterházy Antal tábori könyve nyomán módűnkban állott — egy más történeti személyt: e harc fűhűsét, a páratlan vitézségű s holtig hű Béri Balogh Ádám dandárnokot illetűleg is, ki nek nevét — bár az ütközetet ő dönté el — ennek említésénél Rákóczi, Bezerédy és Kisfaludy mellett, elfeledé említēni. Mi azonban, a fejedelem Emlékiratai általűnk eszkűzlűtt magyar kiadásánál, kötelességűnknek tartottuk e hiány pótolását, ide vonatkozó jegyzetűnkkel.²⁾ Zsibrik Gáborra már — mint Andrásy jelentése mutatja — jobban emlékezett a fejedelem, ámbár keresztnevét ennek is

¹⁾ Rerum Ung. Libri XVI. (Nemz. muz. kézír. lat. fol. 389.)

²⁾ L. Rákóczi Emlékiratai, II-dik kiad. Pest, 1866. 199 és 200. l.

elfeledé. Vezetéknevét is e különben Balogh Ádámhoz mérve jelentéktelen fiatal tisztnek, Rákóczi hihetően annál-fogva tartotta meg, minthogy őt Rodostóba is követett udvarmesterének: Zsibrik Miklósnak, — Gábor rokonának, hasonneve gyakran emlékeztette rá.

De térjünk szoros értelemben vett tárgyunkra.

Az 1706-ki fegyverszünet fölbomlása után, a dunántúli részek rendes vezénylő-tábornokai: Eszterházy Antal és Bottyán János, miután a fertő-sopronyi sánczvonalt aug. 18-án rohammal megvéve, mögfülök gr. Stahremberg armádáját elkergetve, s Bezerédyt Austria pusztítására zúdítva, — a császáriakra kemény csapást mértek: az Esztergomot lövető Rákóczi által maga mellé rendeltetének, nem tartván inmár e szerencsés fejlemények után egyelőre, Bécs és Soprony felől jöhető támadástól, s általában a Dunántúlra nézve nagyobb veszedelemtől.

Míg azért Bottyán s Eszterházy Komárom és Esztergom körül, a bal parton működének: a Túl a Dunán hagyott aránylag csekélyszámú hadak fölött a parancsnokság a két b. Andrassy-testvérré: István és Pál tábornokokra bízott. Az előbbi inkább a lovasságot, Pál inkább a gyalogságot vezérlé.

Ekkép jutott a győrvári ütközet vezénylete is az ott — mint látandjuk — személyesen jelen volt Andrassy Istvánra, noha erről eddigelé (a régieket értve: alig megfoghatólag) egy történetírónk sem emlékezik. De így van ez a győrvári harc idejére s helyére nézve is. Heister tönkreveretését s elfogatását a legtöbb kútfő és történész határozatlanul csak 1706 őszére teszi; egyedül a mindig kritikával dolgozó Szalayt bántja e pontatlanság, a ki — közelebbi tüzetes kutatásokat e tárgyan nem tehetve,

— legalább annyit igyekezik megállapítani, Wagner és Arneth, más részről Csécsy krónikájának s Eszterházy tábori könyvének egybevetése által, hogy az egervári ütközet 1706 november 5-ike és 13-ika közt történt.¹⁾ Andrassy tábornok alább közlendő jelentéséből kitűnik, hogy e harc két napon: november 6-kán s 7-kén vivatott, 7-kén dőlt el, sőt tulajdonkép csak harmadnapon: Egervár visszavételével fejeztetett be.

Egervári ütközetet mondánk; a historia eddig ezen a néven ismeré, — de helytelenül: mert nem Egervárnál, hanem az ezzel szomszéd Győrvárnál vivatott, mint Andrassy mindkét leveléből ki fog derülni; aminthogy magok a kuruczok is győrvári harcznak nevezék.

Maga e diadal főhőse: Béri Balogh Ádám, 1710-ki dunántúli expeditiója alkalmával, visszaemlékezvén a múltakra, írja Rákóczihoz, a nevezett év július 14-kén, Rác-Almásról:

„ . . . Istennek kiváltképpen való kegyelméből csak három nevezetes actiót is olyat tettem Dunán innend (értsd: túl), — elsőben Győrvárnál, s másszor Sopronnál s harmadszor Kölesdnél, az kit az egész Dunán innend való hadakkal megbizonyítok, Főlséges Uram, hogy az én sörénységemmel s hadak bátorításával, s hadakat az ellenségre majd csaknem erővel való reájok vitelemmel vertem föl, Isten segítsége által.“²⁾

Íme, maga Balogh Ádám Győrvárt említ, Egervárról hallgat. Különbén, még ma is fennlévő tanúi ez ütközetnek az Andrassy István jelentésében s levelében többször említett győrvári malomgát, malom és tó, s ez utóbbinak fenekéről a mult évtizedben kiásott hosszú, német kardok. E tavat ugyanis Győrvár mostani földesura gr. Festetics

¹⁾ Szalay László: Magyarország. Tört. VI. k. 368—69. l.

²⁾ Balogh Ádám eredeti levele a gr. Károlyi-nemzetség levéltárában.

György, az ötvenes években lecsapoltatván, fenekén, a mint árkot vontak, elrozsdásodott fegyverekre: egyenes, hosszú, két-élű német pallosokra akadának, melyek nyilván a malomgátot megostromló Balogh és Bezzerédy által a tóba ugratott s ott veszett német hadakéi voltak.¹⁾ E fegyverek közül 6 vagy 8 darab, Vasvármegye levéltárában, Szombathelyen van letéve.

Nemcsak e régiséglelet igazolja tökéletesen Andrássy István jelentésének még az apróbb részletekben is ki-merítő hűségét s pontosságát, — a mi egyébként — ő lévén a minden körülményt legjobban ismerni tartozó vezénylő-tábornok — kétségbe nem is vonható: de az egész vidék, erdők, völgyek s helységek fekvése is megegyezik az általa leirtakkal.

Egervár és Győrvár Vasvármegyében fekszenek, ennek Zalára dülő szélén, kétfelől erdős magaslatoktól fedett szoros völgy ölében. Ez utóbbin a vasvári erdőkből eredő patak folydogál, vizenyős: hajdan lápos réteket öntözve. E rétek közepette, nagy jegenyefák közt áll még, a hasonló nevű mezővároska végén — Zala-Egerszegtől egy órányira — az egervári ódon kastély, melybe az ütközet után Heister hadának hullongói menekültek, négy erős toronybástyájával. Egykori sánczai már betöltvék; körülte a mocsár kiszárítva. Ma a gróf Széchenyieké, s a sopronykanizsai vasutvonal, mely az egész egervár-győrvári völgyet végigfutja, úgyszólván közvetlenül mellette halad el. E vasutról Győrvár falu is, malmával s a nevezetes gáttal, a völgy, a vasvári erdők — szóval az egész harsztér jól kivehető. Maga Győrvár helysége, Egervártól északnyugotnak, mindgyárt mintegy félmérföldnyire, kies domborúlaton fekszik; aljában, Egervár felől, délnek, látható

¹⁾ L. alább Andrássy jelentését.

a kis fehér malom, és a sík rétet ketté vágó, még ma is négy-öt ölnyi magas, hatalmas tó-gát, — Heister ez erős véd-sáncza, s Béri Balogh Ádám rettenthetlen bátorságának tanúja. Ezt vívá ő meg, bajnokságával: Bezerédyvel s vitéz kuruczaival gyalog szállva, s ágyuk és gyalogság ellen karddal küzdve, bár fejére három vágást kapott s oldalánál a sűrű lövések alatt három törzs- és számos főtiszt elesett. Az ütközetet e roham dönté el.

Császári részről Győrvárnál: a nagy-szombati harc egykori diadalhírnöke, az ekkor (1706.) már altábornagy gr. Heister Hannibál parancsnokolt. E tábornok, ki német hadával Styria szélén, Regedénél, már huzamosb idő óta fenyegető állást foglalt vala,¹⁾ miután az octóber végén fölrkezett tetemesszámú horvát végőrkkel és rácokkal 5000 főre szaporodék: e hadtesttel s tábori tüzérséggel átkelven a Mura vizén, betört Magyarországra, oly utasítással, hogy Zala-Egerszeget, Szent-Grótot, Keszthelyt stb. porrá tegye, s aztán a Rábán át, a Kőszeg felől eléje jöendő gr. Stahremberg Miksa tábornokkal egyesüljön.

Zala-Egerszeget s Egervárt ugyan föl is égeté: de pusztító beütésének hírét a nép a kurucz vezéreknek csakhamar megvivén, ezek serénysége, további dülásainak útját bevágta, s magát, hadát tönkre tette. Andrassy István tábornok ugyanis, ki a Kőszeg alá szorúlt németre Bezerédy Imre, Béri Balogh Ádám, a két Kisfaludy (György és László) s Móry István brigadérosokkal, ezredekkel s egyéb ezredekbeli törzstisztekkel — összesen mintegy negyedfélezernyi haddal vigyáz vala: több felől hírét vevén Heister becsapásának, hadi tanácsot tartott nevezett csapat-vezéreivel. Egyértelműleg elhatározák Heister gyors megtámadását; s azért, Kőszeg előtt Kisfaludy György

¹⁾ Gr. Eszterházy Antal ered. levelei 1706. sept. és oct. haváról, Rákóczihoz. (R.-A.-E.-levéltár.)

ezeréből 400 huszárt hátrvédül hagyva, november 5-kén megindulának nagysebesen, alig háromezered magokkal, az 5000-nyi ellenség ellen. Másnap, 6-kán, már Győrvár alatt verekedtek; s 7-kén az ütközet meg volt nyerve, Heister elfogva, 3000 embere leölve, a többi szétkergetve, ágyui, zászlai, rézdobjai, összes táborszerei, zsákmánya elnyerve, 8-kán Egervár erődje is visszafoglalva.

A többit beszélje el Andrásynak Rákóczihoz mindgyárt a győzelem után küldött csata-bulletinje, s gr. Forgács Simonhoz, mint tábornoktársához, intézett tudósítása, melyek — különösen a nagybecsű jelentés — a hadmozdulatokat és a harcz egyes részleteit oly világosan s szemlélhető tüzetességgel adják elő, hogy a ki a győrvár-egervári völgyet csak valamennyire ismeri: tiszta fogalmat nyer ezen örökké emlékezetes ütközetről.

Ímé, közöljük ezen okmányokat, némely más ide tartozókkal is megtoldva.

I.

Báró Andrásy István tábornok jelentése II. Rákóczi Ferencz Fejedelemehez, a Győrvárnál 1706 nov. 6-kán s 7-kén vívott győzelemről.

„Méltóságos Választott Erdélyi Fejedelem!
Nagy Kegyelmes Uram!

Alázatossan kívántam Nagyságodnak értésére adnom. Midőn Guido Starenberg egészen Rábaközben ment volna által, onnét az Dunák közé: ezen holnapnak elein az sopronyi ellenség is megindult Sárvár felé, és noha a mieink is szüntelen, utazásában impediálták, portázták, ugymint

brigadíros Kisfaludi György és Bezerédi Imre uraimék, Kisfaludi László colonellus uram, Török István senator uram ezerivel vice-colonellus Ordódi Imre uraimék. Akkor penig magam, az sok mindenfelül való hirire nézve Sümeg megszállásának, ide fordultam vala, hozzávaló készületre nézve; de csakhamar, mellém vevén Balog Ádám colonellus uram seregeit, Somodi Ádám colonellus uram három zászlós katonáit obers-bothezmester (Oberst-Wachtmeister = őrnagy) Tarnóczy Miklós urammal, siettem az több haddal megegyezni. Az mely nap megegyeztem volna: azelőtt való éteztaka Kőszög alá vette magát az ellenség, erős árkok és vízfolyás közé; mindazáltal az mindennapi ellenkezés, tábora strázsái bépuskázás, harmadnapig continuálódott, többire azért, hogy néki édesedvén az mieink megüzésének, oly alkalmatossággal megharcollhassunk vélek. De midőn ezt folytattuk volna: Hannibál Starenberg (tollhibából, Heister helyett) az Murán általköltözése feles horvát, rácz és némely német haddal sok felül hirünkké esik, sőt hogy Eggerszeget egészen el is égette. Melyre nézve közönségesen itiltük helyesnek lenni: Kőszög elein vigyázó négy zászlókat hadni Gyarmati Ádám, Kisfaludi György uram főstrázsamesterével, magunk penig Heister eleiben (mennünk.) Az mint is 5. elapsi Kőszög eleiről megindultunk felülnevezett tiszt-uraimékkal. Útunkba meghallottuk, hogy Egervárát — mely is alkalmas hely — pusztán hagyván a mieink, az ellenség bészállott, és táborát alája helyezette, lápos, szoros helyre. 6-ta úgy mentünk, hogy egy német kis mélyföldnyire vóltunk túlök, az erdő közt, oly helyen, melyre itiltük jövetelit Győrvár mellett lévő többeli gáton által. De egész délig várakozván, meg nem indult, hanem mi indultunk ki helyünkből, hogy háta megé kerülvén, lesekre kicsalhassuk. Midőn penig az erdőközön útaztunk volna: csak nagy füst vetődött fel Egervár felé,

mivel az külsőbb házakat, épületeket felgyútotta, — melyből collimáltuk, hogy megindult. A mennyire az erdőn lévő utazás engedte, siettünk feléjük. Azalatt a hegyeken vigyázó ugyan egervári katonák meghozták, hogy bizonyosan megindult, költözik a győrvári gáton által, a merre lestük volt. Erre az hirre nézve azonnal rendeltünk hét zászlóalja katonát előre, hogy mihent éri, azonnal rajta üssön, mivel nem érkezhettek az seregek egyaránt, az segítő seregek is nem igen voltak feljebb. Ezek midőn az költözésen megütötték, puskázták, éppen 5 óra volt délután. Kis Gergely uram hátrább lévén két zászlóval: vissza, nyomra küldöttük, hogy hacsak lármát is tégyen az ellenség elein, a mint úgy is lett; noha elhajtották, de kár nem esett egykét személynél több. Az előjáróink penig Isten kegyelmével általnyomták, megindították az ellenséget azonnal, zászlókat, gyalog-dobokat nyertek, magokat hullatták jóformán; és midőn az malom gátjának szorultak volna: szekér, ló, ember süllyedeztek az sárba, az generális (Heister) séczája (= csézája) is, és egy ágyuja is; az generális gyalog esett, az gyalogsága közé. Az gáton nem kis veszedelmekkel általgazolódván, az malmot és környékét gyalogjával megrakván: még két ágyujával, úgy impediálta az általmenetünket, — noha az katonaságba is gyalog leszállván, mivel árkos, erdős hely, egész estvéli 8 óráig tartott mondhatni inkább: az ostromlás. Így az sötétségnek miatta, az közjavallásbul, recedáltunk Egervár mellett lévő (egervári) faluba, melyet (t. i. a várat) már praesidiált volt (Heister). Vasárnapra kelve (7-kére), nem itilvén helyesnek lenni azon szoros, malom mellett lévő gáton rajtok menni: itiltetett az győrvári falu felül való gáton által próbát tenni, — egy jó mélyföldnyi kerüléssel. Mivel penig szombaton volt az előjárókkal colonellus Kisfaludi László uram: másnap magok brigadiros Bezerédi

és colonellus Balog Ádám uraimék, seregekkel együtt mentek előljáróban. A mint is, mihent érkeztek: azonnal mind lovassa, gyalogja eleiben jött az gáton által, sőt az faluba (Győrvár) is volt feles gyalogság; de oly helyessen és bátorságossan viselték magokat (a mieink), addig is, míg az több haddal érkezhettem, hogy az falut meggyútván, kinyomták az ellenséget belüle és az tóban százig való gyalogot ugrattak, melyek közül csak kettő sem szabadult:¹⁾ de Balog Ádám uram három sebbe esett az fején. Midőn penig Kisfaludi György és László uraimékkal érkezettünk volna: már az lovassa azonnal általtakarodott az gáton, az gyalogja penig rendelt seregekben, az generálissal együtt, az falun kívül való kertek háta megett állott. Kikre is rendelt seregekben menvén, az katonaságban le is szállítván, karabélyokkal, gyalog: egyszeri lövéstétel után megindultak és az gáton általtakarodni kezdtek. A mi hadunk is annyira nyomult utánnok, hogy az gáton lévő két rendes tarackját elhatta; és újabban, a mint azelőtt való estve, úgy akkor is a malom gátját kellett ostromolni, merre kellett volna rajtok menni. És egész délig tartott az lövődözés. Délkor penig Móri urammal²⁾ lévő és a mellettem maradt Bonéfuz uram gyalogjai 25-ig, mindössze százharminczig való, midőn kieresztett négy zászlókkal az síkra kivetődtek volna: akkor kezdett recedálni az malom fülső árkátul, és a mi hadunk utánna, és azonnal érvén, keményen hullatták mindenfelé, az erdőkön, völgyeken, egész sötét estéig. Az futott szegénység is mindenfelül az erdőkrül érkezvén: azok is mindenfelé öl-

¹⁾ E gyalogság fegyverei ásattak ki a múlt évtizedben a győrvári tó fenekéből, s tartatnak jelenleg, mint fűntebb mondók, Vasvármegye levéltárában.

²⁾ Móry István gyalogezredes, ügyes és bátor, — túlbátor férfiú; a következő 1707. év octóber 2-án esett el Bottyán soprony-keresztúri csatájában, midőn az utóbbi helységből a kivet ellenség után, tábornoka utasítása ellen. nagyon is messzire rohant.

ték, vágták, még az asszonyembere is. Az generális (Heister) pedig mintegy ötszáz lovassal megszaladván, melyek után legfeljebb ha hatvan lovasunk esett: azok közül, a mint hol többé-kevésbé érven, minden maga óltalmazása nélkül vágták, négy egész mélyföldnyire, az holott is magát a generálist elfogták, az szebbik harmadik ágyúját is elvévén, maga rézdobjaival együtt, 24 zászló- és lobogókkal, de annál több is volt, csakhogy némelyeket a materiájáért az katonák közikben osztották. Gyalog-dobokat is felesekert nyertek. A generálison kívül 14 rabot fogtak, kik közt egy kapitány — német — és hadnagy, vice-hadnagy vagyon. Azokat többire a tóbúl, parolára hivatam ki: különben az had nem igen fogta, csak ölte; és a mint közönségessen helyessen itélhetjük, nem sok hía lesz háromezerig az elesteknek. Meghadtam ugyan, hogy öszveszedvén és számozván a testeket: halomba rakják. — Az szaladókbán recipiálták magokat, kiktől lehetett, főképpen éteczaka, Egervárrá. Hétfőn (8-kán) az generálist alája vivén, hogy annyival is inkább consternáltassanak a bennelevők, kiretem az várat. Annyival is siettem véle, rész szerint, mivel az had élésből fogyatkozott, el is fáradt volt, az styriai ellenség is akkor tájba bizonyos Stánpajsz némettel általköltözött volt közel Rohoneczhoz; így azért accordáltam vélek, elbocsátván fegyverestül, elkísirtetvén Kanizsáig. —

Maga az generális négyezernek mondja hogy voltak, az pedig nagyobb része gyalogság volt: csak az horvátországi véghelyekből való gyalog több volt ezernél. De a mely német secretárius járta az accordát, megvallotta, hogy könnyen voltak ötezeren, az ráczokkal együtt, ha nem többen. Lovas, regularis és egyébféle, nyolcezszázig volt. Mi pedig jó, ha lehattunk háromezeren. Isten munkája volt, hogy megszégyenültek! — Most már ke-

véssé az hadat nyugosztaljuk, közelébb szállítván ugyan Kűszöghöz; magam is nem késem közikben mennem, és a mire Isten segíteni fog, igyekezni fogunk. Bár csak kétezer gyalogunk volna a mezei had közül, mivel az e tájárul valók hamar oszlanak. — Az generálissal elküldöttem az kapitánt is miltóságos generális Eszterházi Antal uramhoz, úgy a zászlókat is; reménlem, ő nagysága udvaroltatni fog Nagyságodnak vélek. Kísírőjül rendeltem Győrbitől e tavaszon kijött régi katona becsületes embert Fekete István uramat¹⁾ és brigadíros Bezerédi uram egyik főhadnagyát Horváth István uramat,²⁾ kik is az egész casuson jelen lévén — egyiknek lovát, másiknak kezét sebesítették — szóval is mindenekről alázatossan informálhatják Nagyságodat. Az mely katonák fogták el az generálist, egy vice-hadnagygyal Zsibrik Gáborral, Mészáros István nevű devecseri katona és Pápai Kis Miska, kiket alázatossan recommendálok Nagyságodnak. Ezen generálisnak oly ordere volt, hogy Egerszeget, Szent-Gróthot, Keszthelyt porrá tegye, azután Max Starenberggel megegyezvén, tőle várjon. — Ajánlván Nagyságod kegyelmes grátiájában magamat, s maradok

Nagyságodnak

alázatos szolgálja

Sümeg, 15. 9-bris 1706.

Andrássy István m. k.

„P. S. Szinte ezen órában jön három rendbeli levelem is, melyben iratik, hogy Guido Starenberg másfélezer lovas németet és feles ráczságot commendírozott reánk, kik is Kémlyékről Rábaközbe érkeztek az elmúlt étczaka, Csor-

¹⁾ Vitéz katona; 1708 elejétől Telekessi Török István ezredének parancsnoka, vezénylő-ezredesi ranggal. Heister Sigbert, 1709 sept. elején, Veszprém bevételkor elfogván őt, hat más törzstiszttel egyetemben föbe lövette.

²⁾ Pásztói Horváth István; ő fedezte föl a Bezerédy-féle összeesküvést s fogta is el Bezerédyt 1708-ban. Jutalmul alezredessé, s Bezerédy híres ezredének parancsnokává lőn. Elesett Romhányánál 1710. január 22-kén Igen bátor, de nyers, szilaj ember.

nához. Az közsöggel megegyezvén, nagy erő leszen. —
Öcsém Zichy Pál uram alázatosan akar Nagyságodnak
ezuttal udvarolni.“

Eredetije a Rákóczi-Aspremont-Erdődy-levéltárban, Vörösvártt. Az egész
jelentés Andrássy István saját keze írása, ívrétben, másfél és egy darab íven.

II.

**Báró Andrássy István levele ugyanazon ütközetről, gr.
Forgács Simon tábornaghoz.**

„Méltóságos Gróff Fő-Generális Uramnak Nagyságodnak
kötelessen szolgálók.

Az itt való occurrentiákról akarván kötelességem szerént Nagyságodnak levelem szerint való reportumot tennem: irhatom Nagyságodnak, hogy az sopronyi ellenség ezen holnapnak első napjain megindulván és Kőszeg felé nyomakodván, brigadíros Bezerédi Imre és Kisfaludi György és colonellus Kisfaludy László uraimék, Török István uram ezerével együtt, mindenütt sürgették. Kik után magam is collonellus Balog Ádám urammal és Somodgyi Ádám uram ezerebeli három zászlójával nyomakodván, megegyeztem ő kegyelmekkel. Mellyre nézve azon ellenség Kőszeg alá, bizonyos árkos helyre recipiálta magát; holott is nem lévén bátorságos, hogy táborát megűssük: mindennapi portázás által igyekeztük táborárúl kicsalni.

Azalatt jött hírünk, hogy Hannibál Haiszter 5000 ráczczal és három ágyúval a Murán általjövén, Egerszeghez penetrált, melly helyet fel is égetett; mellyre nézve a mieink Egervárát pusztán hagyván, megirt Haiszter praesidiumot (oda) bevitt, és maga, corpusostúl, alája szállott. Mellyre nézve tiszt-urainékkal consultálódván, taná-

csossabbnak ítültük, hogy az ellen tegyünk operációt, és a conjunctiót impediáljuk. A mint is die 5. currentis megindulván, die penig 6. ejusdem az hadakkal már Egervárhoz közelítvén: hozták hírül, hogy az ellenség már Egervárról megindulván, Vasvár felé masírozna; ki is midőn győrvári többeli szoros helyhez költözött volna, már estvefelé, — az hadakat által-útakon utánnabocsátván, éppen azon kelőn a hátulját megcsaptuk; holott is az ellenségben alkalmassint esett, mieinkben is egynehányan sebben estenek. Haiszternek legkedvesebb és hiressebb lovát elnyerték. Holott is egész étczakáig volt a puskázás; — melly étczakának setétsége az ellenségtől elválasztott bennünket.

Másnap reggel, úgymint vasárnap, gondolván, hogy azon kelőt — ki is pro se is erős — étczakán jobban megerősítette: azon nyomon nem bátorkodtunk rajta menni, hanem a fronte kerültünk nekie. Kit is midőn circiter két óráig ostromlottunk volna: az ellenség szélledni kezdett. Mellyre érkezett Móri István kapitány uram, circiter maga kétszáz hajdújával és Bonefousz ezeriből való circiter huszonöt személyből álló magam qvárdiájával; mellyet is az ellenség hegyes statiójából meglátván és tudja Isten mennyinek gondolván: annál jobban kezdte magát retirálni. Mellyet is a katonaság meglátván, dicsíretessen és szívesen operációhoz hozzá fogván: Isten nagy kegyelméből az ellenséget megindította, és azon nap, mezőn, hegyen, völgyön, circiter négy mélyföldnyire űzte és vágta, — sőt azután is majd harmadnapig vadászta. Melly actuson maga rézdobjait, mind az három ágyúját és circiter huszonkét darabból álló öreg és kised zászlóját Haiszternek elnyertük¹⁾, sőt magát is a generálist elfogtuk.

¹⁾ Ekkép írja Rákóczi is Károlyihoz Fülekről 1706. nov. 23.-án kelt levelében: „Heister Újvárbán van (mint rab.) Az Dunántúl való nyereségből 22 rác és német zászlót hoztanak, háromezer ember veszedelmével az ellenség részéről.“ (Ered. levél a gr. Károlyi-levéltárban.)

Melly harczról elszaladt rácz gyalogság, mintegy hetedfélszáz, recipiálta magát Egervárrá, úgy hogy praesidiummal együtt közel volt nyolczszáz benne. Kik is die 8. (Novembris) nagy nehezen megadván accordára és parolára (magokat), azokat fegyveressen elkísértettem.

Mind magunk, mind ellenség tisztei, emberei recognitioniójából irhatom Nagyságodnak, hogy az ellenségből jóval is több esett kétezernél, sőt talám háromnak is nem igen sok híjja lészen. De magunk is jó emberekben alkalmas kárt valottunk, mivel sebesekkel együtt (veszett) kétszáig való emberünk;) magát is Balog uramat főben alkalmasint megvagdalták: mert ember módjára, súllyára ment az ellenségnek. Tarnóczy Miklós²⁾ és Balog Ádám uram főstrázsamestere³⁾ (= őrnagya) lövés által elesett. Tö-

¹⁾ V. ö. Bezerédy Imre levelével, a ki Jánosházáról, 1706. dec. 13-káról írja Rákócziak: „ . . . Megvallom, Kegyelmes Fejedelem, miulta az ezerem kezem alatt vagyok, oly vikony állapottal nem volt, mint mast; mert Haiszter megverésekor felessen sebben estenek, sokan pediglen gyaloggá maradtanak, — s úgy az azúlta való erős szolgálat miatt is sokaknak lovaik kifárodtnak.“ (Eredeti levél, gyűjteményben.)

²⁾ Somogyi Ádám őrnagya.

³⁾ Ez itt meg nem nevezett őrnagyot Szőké-nek hitták, a Veszprém vármegyei mezőföldi Szőke családból származott, apja idősbik Szőke Mihály, anyja Csajághy Anna volt, — de keresztnévét nem tudhatjuk. Nevezett apja írja, Rákóczihoz 1707. végén benyújtott s legfelsőbb fejedelmi resolútióval aztán Kassán, 1708. jan. 24-kén ellátott folyamodványában, melylyel a végrendelet és maradékok s örökösök nélkül ekkor tájban elhunyt nemes Csapó János Veszprém és Zala vármegyei javait kéri magának, nejének, és Ferencz, Mihály, János és Péter nevű flainak adományoztatni:

„Már négy esztendeje telik el, miulta Fölséged s hazánk mellett flaim szüntelenül való hadi szolgálatokban tökéletes hívségeket mutatják; kik közül az első, colonellus Balogh Ádám uram főstrázsamestere lévén, tavalyi esztendőben (1706), Heister fölverésekor életét dicséretessen s vitézül végezte; az második is (Ferencz) obester Csajági János uram ezerebeli főstrázsamestere lévén, érdemes szolgálatokat teszen, (1709. elején ez is elesett); harmadik penig (Mihály) méltóságos generális-marschallus gróff Eszterházi Antal uram ő excellentiája secretariussa lévén, hasonlóképpen közjónak promotiójában fáradoz; negyedik flam ismét, most serdülvén föl: már is Dunáninnét (értsd: túl) katona-életre adta magát; — kiktől, mint őregségemre

rök István uram vice-kapitányát is (=alezredes) Ordódi Imre uramat, mai napon temettük. Sok böcsületes fő- s vice-hadnagyok és zászlótartók estek, — kik sebben, kik inkább odamaradtak; mert dícsíretessen viselték magokat az tisztek, úgy, hogy közönségessen a vitézlő rend ha úgy viselte volna magát a súllyán: hamarébb indítottuk volna meg az ellenséget, ¹⁾ mert a tisztek három ízben is gyalog szállottak.

Mindezek után, nem lévén majd egy héttől fogvást eledele sem militiának, mind lovának: itt körülbelől való helyeken dislocáltam őket, — hogy ez után a kevés refocillatio után, alkalmatossabban tehessek azon Kőszegnél lévő sopronyi német ellen operatiót, Isten segedelméből.

Magam is az ott való dolgoknak ²⁾ constitutiójáról való Nagyságod tudósítását kedvesen venném. — Megírt Haiszternek említett híres lova elnyerettetvén: emberünk alatt másnap ³⁾ elesett. — In reliquo maradok

Nagyságodnak

Sülmeg, die 24. 9-bris A. 1706. köteles szolgálja

Andrássy István m. k.“

„P. S. Nem kétlem, Nagyságod érthette: midőn Esztergom alúl Storemberg (Guido) egész erejével Rábaközben jött: annyira oszolva maradtak az hadak — kik az

való gyámolimtól, lett megfosztatásomhoz járul csekély jószágocskámnak az ellenségtől egynéhány ízben elkövetett fölpraedáltatása.“ stb. (Eredetije a Szőke család birtokában. Rákóczi s. k. hátrati végzésével.) Eszterházy Antal 1707. január 4-kén. Nagy-Emőken kelt diplomája erejével „N. V. Balogh Adám, Dunán tulsó egyik lovas colonellus uram ezerben eddig vacáló főstrázsesteri hivatalra és characterre, ugyanazon ezerben egy zászlós seregnek főhadnagyi functiójával együtt“ ismét egy Szőket nevez ki, — az elesettnek valami rokonát — Pal nevűt. (Eredetije a Béri Balogh-család levéltárában. B. B. Ferencz úrnál. Faddon.)

¹⁾ V. ö. Balogh Adám fentebb idézett levelével: „... sörénységemmel, hadak bátorításával, s hadakat az ellenségre majd csaknem erővel való reájok vitelemmel vertem föl.“ stb.

²⁾ Pozsony taja s Austria szele értetik. Forgács ugyanis akkor tájban ott esatározott.

³⁾ Nov. 7-kén. azaz a tulajdonképi nagy harczon

Vértess táján, impediálni az ellenség zsákmányossait, és kik Soprony és Lápines elején¹⁾ — hogy az egész Rábaközben háromszáz fegyveres — gyalog, lovas — nem volt; mivel még előbb mind Révay (Gáspár) uram ezere, azután ugyan Orbán Czelder uramé is odaérkezvén, azt is általcommendírozták (a Dunán), nem maradván több gyalog, Kapuvártt Czirjái (László) uram hajduja: negyven, Móri uramé Árpásnál: másfélszázig, — kik is, mihent a német jövetelét értették, mind elszaladtak, úgy Keszőbűl is.

Kapuvárhoz egy regimenttel Veteránit küldötték; megiedvén az várban Czirjái pór hajdúi, nyakok szakadtában ugrádozni kezdtek ki a bástyán. Mellyre nézve accordálni kellett, és feladták a várat. Ha penig mellette lévő gyalogságot el nem commendírozták volna: ma is birhatnánk Kapuvárt. Ő (a német) bezzeg jobban praesideálta, majd kétszáz gyaloggal és egy compánia lovassal.

Max Storemberg Kőszegnél van, mintegy harmadfél ezerezered magával. Erdődyt (?) is mondják hét zászlóaljával hogy mostanság melléje ment. — Tovább Isten mint vezérli dolgainkat? Isten akarátja; de igen szükséges volna, Nagyságod gratiája által, ha csak egy lovas regularis regiment jöhetne segítségünkre.²⁾

Külezím: „Excellentissimo Domino Comiti Domino Simoni Forgács de Gimes, Suae Serenitatis Principalis Domini Domini Francisci Rákóczi de Felső-Vadász etc. Confoederatorumque Regni Hungariae Statuum Generali-Campi-Marschallo ac Universae Militiae Regularis Summo

¹⁾ Lápines vize, Styria határán; leginkább e határfolyam völgyén át szoktak volt a kurucok beütéseket tenni Styriába, névszerint Fölöstöm, Burgó, Hartberg, Pöllau tájára. Kiss Gergely ezere rendesen a táján állomásozott, Grécz felé vigyázva.

²⁾ Forgács lévén a regularis hadak parancsneka.

Commendanti, necnon Inelyti Comitatus Borsodiensis Supremo Comiti etc. Domino mihi colendissimo. — Ibi, ubi.“
(P. H.)

Eredeti levél a gr. Forgách-nemzetség szécsényi levéltára CC. codexében.

III.

Gr. Bercsényi Miklós főtábornagy levele Béri Balogh Ádám ezredeshez.

„Szolgálatomat ajánlom kegyelmednek.

Levelét kegyelmednek vettem, melyből Haiszter ellen tett dicsősséges actusnak declaratióját érttettem; kívánván, több alkalmatosságokkal is hazánk szerencséjére és boldogulására való olly gyűlzedelmekre (így) segéllye az Isten kegyelmeteket! Melly fáradságát és érdemét hazánk szolgálatja előmozdításában való serénkedőknek remunerálni kívánván az Méltóságos Fejedelem: már is, Ó Nagysága parancsolatjából, azon actuson levőkre kiosztandó bizonyos summa fejr-pénzeket általküldöttem az Dunán, hogy a többi is olly dicséretes cselekedetekre — hasonló remuneratiót várván — ingereltessenek.

Mundírun g dolgát mi illeti: veszi méltóságos generális-marschallus Eszterház Antal uram intimatióját, hogy új esztendő napig az hadak megmustráltassanak, az szerint lehessen mundírun g iránt is való accomodatiójok. Kire nézve azon mustra-listákkal expedialja valamelly tiszteit, kik Beszterczén az ezer számára való posztót kezekhez vehessék.

Bajnócz várában, die 13. X-bris Ao 1706.

Kegyelmednek

szolgáló jóakarója

G. B. Miklós m. k.“

Külczim: „Nemzetes Vitézlő Béri Balogh Ádám
Lovas Ezeredes-Kapitány Uramnak ő kegyelmének. —
Dunántúl.“

(P. H.)

Eredeti levél a Béri Balogh-család levéltárában, Tolnában, Faddon.

IV.

A győrvári harczot illető levélkivonatok gr. Eszterházy Antal tábori könyvéből.

„Érsek-Újvár, die 16. Novembris (1706.) Boty-
tyán János generális úrnak, hogy az Dunán menjen által
és az ott levő operatiókhöz fogjon.

Eadem. Török István lovas collonellusnak adatott
értésére, hogy Haisterrel fogott rabokat, álgúkat, zászló-
kat, dobokat, kísértesse ide Érsek-Újvárbán.“

Die 19. Novembris. „Generális Bottyán János úr-
nak: Visegrád várának az ellenség által fortificatiójárul,
Komáromban bé szándékozó németnek kevés impertinen-
tiájárul, ha szinte végben megy is, és hogy — új hirek-
ről: kiváltképpen az Hannibál Haister elfoga-
tása végett tudósítson, — solemnissimne intimáltatik.“

Die 20. Novembris. „Generális Bottyán János úr-
nak értésére adatik missiliter, hogy omnibus alijs suppositis,
az Dunán túl való földnek kormányozására, Urunk paran-
csolatjából általmenjen, hagyván maga helett portusnak
(Csenkevár) őrzésére generális Eszterház Dániel uramot;
hasonlóképpen recommendáltatik untalan való portázások,
szorgalmatos vigyázás az Dunán.“

„Eadem. Ebeczki Imre újvári commendáns úrnak:
Az Hannibál Haister rab érkezéséről, több occurrentiák-

kal együtt, méltóságos generális uramat (t. i. Antal urat) informálja.“ stb.

„Die 22. Novembris. Török István úrnak Sümegre : Oeconomicum Consiliumtól azon várban praesidiálendő hajduk fogadására pénzt praetendáljon, vagy, az hamar ki nem telvén, Bonefous ezeréből kiválasztván pro libitu, szállítsa bé az várban, és Hannibál Haisterrel minémű munitió volt: vitesse az várban (Sümegbe), kinek is megveréséért „Te Deum Laudamus“-t celebráltasson.“ stb.

„Eadem. Balogh Ádám lovas collonellus úrnak: örvendezve szerencsés tryumphusán (a győrvári harc) heroicus actusán, mellyért recommendáltatni fog, és az ezernek fölállítása, érdemére nézve, ígértetik.“

„Eadem. Generális Bottyán János úrnak irattatott, hogy az Dunán általmenetelre resolválja magát: az dragonyos regiment melléje adatik; az zászlóknak (t. i. a Győrvárnál nyerteknek, melyeket Karvánál Bottyán vett kezéhez) Kegyelmes Urunkhoz küldetése approbáltatik. Hannibál Haisternek megtartóztatása igen jól esett. Az dunai passuson az ellenség communicatióját impediálja, a Dunán által szóló inclusa leveleket transmittálja“ stb.

„Eadem. Ebeczki Tamás nyitrai commendáns úrnak missiliter ordereztetik, hogy az ráczon vett tryumphusért (Győrvár) „Te Deum Laudamus“-t celebráltatván, az álgyukat háromszor lövesse ki.“

„Die 13. X-bris. Andrási Pál és István uraiméknak, Újvárott: ordereket az általjövetelre, hogy Bottyán János úrnak resignálják (Dunántúl) a commendót és az mostani constitutiókrúl teljes informatiójokat adják.“

Gr. Eszterházy Antal tábori könyve létezik a nemzeti muzeum kézirattárában, a magyar foliansok között, 41. sz. a.

P Ó T L É K

a 21-ik laphoz.

Hogy a Gajártól Stomfának, Récsének nyomuló Heistert ez útjában a kuruczok nemcsak a Mária-Tal és Récsé közti szorosokban, hanem Stomfánál is megtámadták: tanúsítja, egy, a budai kamarai levéltárban éppen most, már munkám kinyomatása után kezembe került eredeti okmány. Ez Rima-Szombati Gyürky Pál rokkant vitéznek 1706-ban a fejedelemhez benyújtott kérés levele, melyben egyebek közt írja, hogy ő, hazája igaz ügye mellett, mindgyárt eleintén, minden unszolgatás nélkül fegyvert fogván, oly eltökéléssel harczolt, „hogy életét kész lesz akármely véres harczban letenni;” a minthogy, Istenem által — folytatja — eleget tévén resolúciónak, „midőn nagy-szombati véres harczunkra ellenségünk sietne: elsőben Stomfánál, Bazín felé általmenvén a német, utánna commendérozván a méltóságos fő-generális gróff Székessi Beresényi Miklós kegyelmes urunk, — az erdőn által utánnamenvén (u. i. tehát hajduság volt e támadó had), magam tehetségem szerént ellenségemmel megvíván: hat, kemény, véres lövésből álló sebeket vettem, kettőt a mellyemen, mellyek mostanság is benn vannak és gyógyulhatatlanná tésznek, kezemet három erős, nagy golyóbisokkal meglővén, már alkalmatlan vagyok kezem kinyújtására vagy mozdulására. De keserves gyógyulhatatlanságomat is békével szenyvedem, édesnek tetszván: sebeim édes hazám miatt rajtam esvén.” — Minthogy azonban ő igen szegény, „úgy, hogy majd kimúlván... egyebet fiaimnak véres sebeim emlékezetinél nem hagyhatok,” — könyörög a fejedelemnek: segítse őt valamivel, hogy legalább a sebeit gyógyító borbélyokat kifizethesse.

Rákóczi, Darócnál levő táborán, 1706. oct. 31-kén kelt s. k. hátrirati resolúciójában 50 rhénes forintot utalványoz e megrokkant bátor harczosának.

Ez az utolsó emléke a nagy-szombati harcznak, az általam látott kuruczvilági folyamodványok közt.

Sajtóhibák javítása.

- A 15-dik lap első sorában: „Berecsényi“ helyett olvasd: **Bercsényi**.
- A 37-dik „ utolsó s a 38-ik l. első sorában ez: „33. Tyrhaimb battalionja, 34. Fels, és 35. La March három-három lovas-százada,“ — így igazítandó: „33. Fels battalionja. 34. La March, és 35. Thyrhaimb három-három lovas-százada.“
- A 65-ik lapon a 3-dik jegyzet al. 3-ik sorában: „s egyébként is annál“ h. olv. s egyébként is itt annál.
- A 68-ik „ alulról a 9-ik sorban „Buday, Balogh“ h. olv. Buday, Goda, Balogh.
- A 105-dik lapon fölülről a 9-ik sorban, „Károlyit“ helyett olvasd: **Károlyi**.
- A 109-dik „ alulról a 17-ik sorban „nagy részét“ h. olv. többi részét.

M

occidens

9

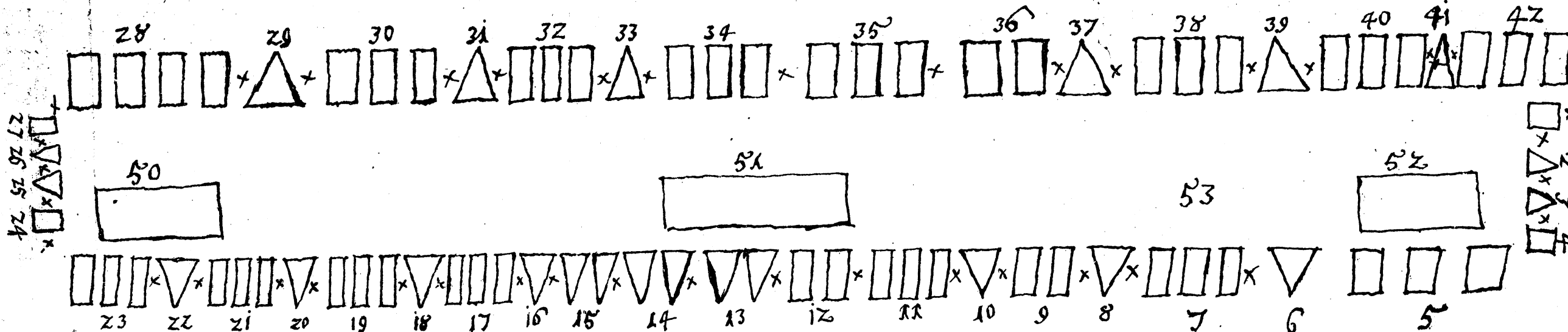
47
+ [] [] [] +

46
x [] [] x

45
x [] x

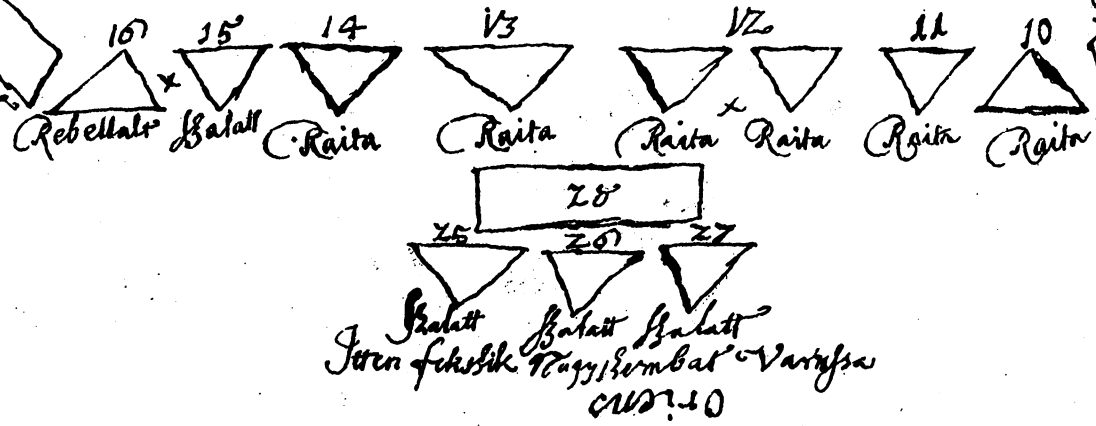
44
[] x

43
[] [] []

R O H A M T É R

1. Magyar János János
2. Magyar János János
3. Magyar János János
4. Magyar János János
5. Magyar János János
6. Magyar János János
7. Magyar János János
8. Magyar János János
9. Magyar János János
10. Magyar János János
11. Magyar János János
12. Magyar János János
13. Magyar János János
14. Magyar János János
15. Magyar János János
16. Magyar János János
17. Magyar János János
18. Magyar János János
19. Magyar János János
20. Magyar János János
21. Magyar János János
22. Magyar János János
23. Magyar János János
24. Magyar János János
25. Magyar János János
26. Magyar János János
27. Magyar János János
28. Magyar János János
29. Magyar János János
30. Magyar János János
31. Magyar János János
32. Magyar János János
33. Magyar János János
34. Magyar János János
35. Magyar János János
36. Magyar János János
37. Magyar János János
38. Magyar János János
39. Magyar János János
40. Magyar János János
41. Magyar János János
42. Magyar János János
43. Magyar János János
44. Magyar János János
45. Magyar János János
46. Magyar János János
47. Magyar János János

1. Magyar János János
2. Magyar János János
3. Magyar János János
4. Magyar János János
5. Magyar János János
6. Magyar János János
7. Magyar János János
8. Magyar János János
9. Magyar János János
10. Magyar János János
11. Magyar János János
12. Magyar János János
13. Magyar János János
14. Magyar János János
15. Magyar János János
16. Magyar János János
17. Magyar János János
18. Magyar János János
19. Magyar János János
20. Magyar János János
21. Magyar János János
22. Magyar János János
23. Magyar János János
24. Magyar János János
25. Magyar János János
26. Magyar János János
27. Magyar János János
28. Magyar János János
29. Magyar János János
30. Magyar János János
31. Magyar János János
32. Magyar János János
33. Magyar János János
34. Magyar János János
35. Magyar János János
36. Magyar János János
37. Magyar János János
38. Magyar János János
39. Magyar János János
40. Magyar János János
41. Magyar János János
42. Magyar János János
43. Magyar János János
44. Magyar János János
45. Magyar János János
46. Magyar János János
47. Magyar János János

Az észak tábornak delinectiója nagy-szombati harozkor.

1. Stráža-sereg. 2. Haislinger compan. 3. Firmont granatéros. 4. Stráža-sereg. 5. Schlik companiái. 6. Haislinger compan. 7. Doremstod compan. 8. De Vent compan. 9. Monteculi Fels compan. 10. Storembergh comp. 11. Trisler compan. 12. Vopphen (Wobez) companiái. 13. Firmont compan. 14. Lavigne compan. 15. Bagni companiája. 16. Cusanyi compan. 17. Firmont compan. 18. Fels companiája. 19. Lamasch comp. 20. Tyrhaimb comp. 21. Haislinger comp. 22. Schlik compan. 23. Storembergh compan. 24. Barait compan. 25. Fennálló companiák. 26. Simoni magyar comp. 27. Frei compania. 28. Babotcsy magyar. 29. compania Schlik regem. 30. compania Doremstod regem. 31. compania Cusanyi reg. 32. compania Latour regem. 33. compania Barejt reg. 34. compania Ravilith reg. 35. compania Firmon reg. batalion 4. De Vent regem. 36. compania Cusanyi reg. 37. compania Latour regem. 38. compania Barejt reg. 39. compania Ravilith reg. 40. compania Firmon reg. batalion 4. De Vent regem. 41. compania Cusanyi reg. 42. compania Latour regem. 43. compania Barejt reg. 44. compania Ravilith reg. 45. compania Firmon reg. batalion 4. De Vent regem. 46. compania Cusanyi reg. 47. compania Latour regem. 48. compania Barejt reg. 49. compania Ravilith reg. 50. compania Firmon reg. batalion 4. De Vent regem. 51. compania Cusanyi reg. 52. compania Latour regem. 53. compania Barejt reg. 54. compania Ravilith reg. 55. compania Firmon reg. batalion 4. De Vent regem. 56. compania Cusanyi reg. 57. compania Latour regem. 58. compania Barejt reg. 59. compania Ravilith reg. 60. compania Firmon reg. batalion 4. De Vent regem. 61. compania Cusanyi reg. 62. compania Latour regem. 63. compania Barejt reg. 64. compania Ravilith reg. 65. compania Firmon reg. batalion 4. De Vent regem. 66. compania Cusanyi reg. 67. compania Latour regem. 68. compania Barejt reg. 69. compania Ravilith reg. 70. compania Firmon reg. batalion 4. De Vent regem. 71. compania Cusanyi reg. 72. compania Latour regem. 73. compania Barejt reg. 74. compania Ravilith reg. 75. compania Firmon reg. batalion 4. De Vent regem. 76. compania Cusanyi reg. 77. compania Latour regem. 78. compania Barejt reg. 79. compania Ravilith reg. 80. compania Firmon reg. batalion 4. De Vent regem. 81. compania Cusanyi reg. 82. compania Latour regem. 83. compania Barejt reg. 84. compania Ravilith reg. 85. compania Firmon reg. batalion 4. De Vent regem. 86. compania Cusanyi reg. 87. compania Latour regem. 88. compania Barejt reg. 89. compania Ravilith reg. 90. compania Firmon reg. batalion 4. De Vent regem. 91. compania Cusanyi reg. 92. compania Latour regem. 93. compania Barejt reg. 94. compania Ravilith reg. 95. compania Firmon reg. batalion 4. De Vent regem. 96. compania Cusanyi reg. 97. compania Latour regem. 98. compania Barejt reg. 99. compania Ravilith reg. 100. compania Firmon reg. batalion 4. De Vent regem.

TI

3/11/32

2061

4

1220
UNIVERSITY OF CHICAGO

